

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPIJSJE

Review for History and Ethnography

1

ČASOPIS
ZA ZGODOVINO
IN NARODOPIJSJE

LETNIK 86
NOVA VRSTA 51

STR.
1-168

2015

Na naslovnici je gradivo iz Zbirke drobnih tiskov Enote za domoznanstvo in posebne zbirke Univerzitetne knjižnice Maribor (izbor Gabrijela Kolbič):

Lekarna pri Angelu, Mr. Ph. D. Žmavec Murska Sobota,
ca. 1949, 1 fotografija, ZDT RZ Sf

Proizvodnja lijekova u F.N.R. Jugoslaviji, 1947,
1 prospekt, ZDT RZ Sf

Revija je v polnem besedilu dostopna – *Full text sources availability*:
Sistory (<http://www.sistory.si>), EBSCOhost Historical Abstracts with Full Text, ProQuest

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPIJSJE

Letnik 86 – Nova vrsta 51
1. zvezek 2015

Review for History and Ethnography

Year 86 – New Series 51
Volume 1, 2015

Maribor
2015

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE
Review for History and Ethnography

Izdajata – *Published by*

Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru – *University of Maribor
and Historical Society of Maribor*

ISSN 0590-5966

Uredniški odbor – *Editorial Board*

Izr. prof. dr. Marjeta Ciglencečki

Red. prof. dr. Darko Darovec

Dr. Jerneja Ferlež

Miroslava Grašič, prof.

Red. prof. dr. Marko Jesenšek

Doc. dr. Tone Ravnikar

Red. prof. dr. Franc Rozman

Dr. Vlasta Stavbar

Doc. dr. Igor Žiberna

Dr. Marjan Žnidarič

Mag. dr. Theodor Domej, Avstrija

Prof. dr. Dragutin Feletar, Hrvaška

Dr. Peter Wiesflecker, Avstrija

Glavna in odgovorna urednica – *Chief and Responsible Editor*

Dr. Vlasta Stavbar

Univerza v Mariboru

Univerzitetna knjižnica Maribor

Gospeljna 10

SI – 2000 Maribor

vlasta.stavbar@um.si

Pomočnica urednice – *Editor's Assistant*

Urška Zupan

zupanur@gmail.com

Za znanstveno vsebino odgovarjajo avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira. Prispevki so recenzirani. – *Authors are responsible for the scientific contents of their articles. Reprint of articles and pictures is possible only with editor's permission and source quotation. The articles have been reviewed.*

Izdano z denarno pomočjo Mestne občine Maribor in Agencije za raziskovalno dejavnost RS.
Published with financial help of the Maribor Municipality and the Slovenian Research Agency.

Kazalo – Contents

JUBILEJI – ANNIVERSARIES

- Mirko Munda, *Samorastnik z Goriškega (Sto let akademika dr. Antona Vratuša, tudi sodelavca Časopisa za zgodovino in narodopisje)* 5

RAZPRAVE – STUDIES

- Alenka Hren Medved, *Družabno življenje prebivalcev Laškega v 19. stoletju (The Social Life in Laško in the 19th Century)* 15
- Marija Mojca Peternel, *Poskus orisa bralne kulture na Štajerskem sredi 19. stoletja (An Attempt to Outline the Reading Culture in Styria in the Middle of the 19th Century)* 45
- Mateja Ratej, *Ideja o razcepljenosti naroda – sestavni del javnega govora na Slovenskem od konca 19. stoletja do danes (The Idea of a Divided Nation – A Component Part of Public Speech in Slovenia from the End of the 19th Century until Today)*. 70
- Maja Ramovš, *Razvoj priseljske zakonodaje v Kanadi (od 1867 do danes) (Development of the Immigration Legislation in Canada (from 1867 until Today))*. 87
- Matjaž Klemenčič, *The Catholic Bulletin, glasilo nadškofije St. Paul v Minnesoti, o priseljevanju v ZDA in slovenskih izseljencih v obdobju 1911–1924 (The Catholic Bulletin, the Newsletter of the Archdiocese of St. Paul, Minnesota, on Immigration to the United States and the Slovene Immigrants between 1911 and 1924)*. 106

Blanka Bošnjak, <i>Slovstvena in pridigarska ustvarjalnost Leopolda Volkmerja</i> (Leopold Volkmer's Literary and Preaching Creativity) . . .	129
---	-----

VIRI – SOURCES

Franc Rozman, <i>Korespondenca dr. Dragotina Lončarja z dr. Pavlom Turnerjem</i>	148
--	-----

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

Branislava Vičar, <i>Folkloristika na stičiščih: letno srečanje Ameriškega folklorističnega društva 2014 v Santa Feju</i>	156
---	-----

Marjan Toš, <i>Ob 70-letnici smrti dr. Ožbalta Ilauniga – Reberškega Ožbeja</i> (Dokumentarna razstava Knjižnice Lenart v avli Jožeta Hudalesa pri Lenartu)	159
---	-----

Marjan Toš, <i>Dunaj – judovsko mesto</i> (Nova stalna razstava v dunajskem Judovskem muzeju: »Naše mesto«)	162
---	-----

Marjan Toš, <i>Novo branje</i> (Miriam Steiner Aviezer: <i>Vojak z zlatimi gumbi</i>)	164
--	-----

JUBILEJI – ANNIVERSARIES

Samorastnik z Goričkega

Sto let akademika dr. Antona Vratuša, tudi
sodelavca *Časopisa za zgodovino in narodopisje*

Anton Vratuša: »V blaginji se nisem nikoli kopal, v svobodi pa sem užival, vedno sem jo jemal kot največji privilegij.«

Foto: Branko Žunec (fotodokumentacija Večera)

Ko se je Vratušev Tonek septembra 1929, pri štirinajstih letih in pol, odpravil v gimnazijo, je vzel dobesedno »pot pod noge« in odšel iz rodnih Dolnjih Slaveč na Goričkem v Mursko Soboto bos, z zvezanimi čevlji na enem in s popotno torbo na drugem ramenu. V njej je nosil skromen pri-grizek, ki mu ga je pripravila mama, in iz domačega platna sešito slamarico. Pred njim je bilo več ur hoje. A ga nista skrbeli niti dolga pot niti negotovost, v katero se je podajal. Nasprotno, v njem je pelo in vriskalo, čeprav

je vedel samo to, da gre v Soboto v neko šolo, ki se ji reče gimnazija; trdno je bil odločen končati jo in iz nje oditi dalje, »v svet po veliki, beli cesti«. Izjemno nadarjenemu Toneku je namreč pogled že nekaj let meril čez goričko pokrajino in v njem je dozorela odločitev, da bo šel »v šolé«, kot so rekli v Prekmurju. Za gimnazijo v Soboti je izvedel iz Kleklovih *Novin*, ki jih je vedno prebral od prve do zadnje strani. Očeta je moral dolgo prepričevati, preden mu je dovolil, da gre »hlače trgat v nikše šolé«, kajti oče je načrtoval, da bo kmetijo prevzel Tonek, prvi sin. Prvorojenec je sicer imel dve sestri, tisto leto, ko je odšel v Soboto, pa je dobil še brata. Rojstvo drugega moškega naslednika Vratuševega rodu na Dolnjih Slavečih in obljuba, da se bo med šolanjem preživljal sam, sta očeta omehčala, češ, naj gre, če »je tak nori«. Svoje obljube – »Nika vas nemo košto!« – se je fant držal od prvega dne.

Toneka, ki je izstopal zaradi svojega hlastanja po znanju in slovenski pisani besedi, so od malih nog vznemirjali tudi jeziki, ki jih je slišal na Goričkem. Silno si je želel, da bi razumel vsaj še nemško in madžarsko, kot so govorili ljudje v proti zahodu pol ure ali nekaj več oddaljeni nemški Sveti Ani in proti vzhodu pri Svetem Benediktu (danes v Kančevcih). Željo, naučiti se tujih jezikov, mu je krepil tudi oče, ki se je kot cesarsko-kraljevi vojak Avstro-Ogrske med vojno naučil nemško in madžarsko. In po vojni so k Vratuševim na Dolnje Slaveče prihajali ljudje z vseh koncev Goričkega, da jim je oče prevajal ter pisal pisma v nemščini in madžarščini.

Fant se je moral v gimnaziji takoj postaviti na svoje noge. V salezijanskem Martinišču v Soboti je sicer imel prenočišče zastonj, a tam ni vzdržal dlje kot eno leto. Vodstvo doma mu namreč ni dovolilo, da bi hodil v mesto inštruirat, s čimer se je preživljal od prvega dne nižje gimnazije do konca študija v Ljubljani, zato se je preselil k nekemu kmetu na obrobju mesta.

Konec junija 1933 je imel za seboj nižjo gimnazijo. Naslednja Vratuševa življenjska postaja je bila višja gimnazija, te pa v Prekmurju takrat ni bilo. Bili sta sicer na Ptujju in v Mariboru, a Tonek se je odpeljal mimo teh dveh mest v Ljubljano. Zanj ga je navdušil sosed, ki mu je pripovedoval, kako lepa da je in ponoči vsa razsvetljena.

Vpisal se je na državno realno gimnazijo. V Soboti je sicer izvedel, da je na obrobju Ljubljane salezijanski zavod, ki sprejema pridne učence, a na bivanje v njem ni niti pomislil. Dovolj slabih izkušenj je imel s soboškim Martiniščem. Iz radovednosti, kje so salezijanci, pa je vendarle že prvi dan v Ljubljani vprašal za pot na Rakovnik in šel na ogled. Zavod si je ogledal od daleč in ko se je vračal v mesto, je ob Dolenjski cesti opazil velik kozolec, pravzaprav senik, in v trenutku sklenil, da bo njegovo začasno bivališče.

Dobra dva tedna je prenočeval tam. Ko je začel pritiskati mraz, pa si je moral poiskati stanovanje. Našel ga je na Karlovški cesti, po njej je hodil vsak dan v šolo, in to na ozkem hodniku brez gretja, v katerega je z ulice svetila močna obločna luč. Tam je ostal dve leti in pol. Preživil je se je z inštrukcijami in s poučevanjem stenografije. Ker je doma obljubil, da jim za njegov študij ne bo treba ničesar prispevati, in te obljube ni nikoli prelomil, mu je bil cilj zaslužiti toliko, da bo imel streho nad glavo in da bo lahko jedel vsaj enkrat na dan. Da bi si povečal dohodke, se je lotil tudi učenja stenografije. V nekaj mesecih je ob večerih in ponoči ob obločni luči izpisal 54 črtanih zvezkov znakov za »hitropis«. Ko je ocenil, da se je dovolj izuril, je šel v Zagreb položiti državni stenografski izpit in čez nekaj tednov je na svoji realki ter na klasični gimnaziji predaval stenografijo. Tudi z njo si je okrepil samozavest in obogatil znanje.

Spomladi leta 1936 se je preselil na Erjavčevo 27, k družini židovskega veletrgovca z moko Pollaka. Vratuša so vzeli na stanovanje, ker jim je neki znanec priporočil »odličnega siromašnega študenta iz Prekmurja« za domačega učitelja. Pollakova sinova je inštruiral ves čas, ko sta hodila v ljudsko šolo in gimnazijo, in pri njih ostal do 20. februarja 1942, ko so ga aretirali Italijani.

Anton Vratuša je zgodaj stopil na znanstvenoraziskovalno pot; v sedmem razredu gimnazije je pol leta po svojem prvencu, črtici Naš Žizek mrtev, objavil v *Novinah* prvo literarnozgodovinsko razpravo, posvečeno stoletnici Stritarjevega rojstva. Naslovil jo je s citatom rimskega pesnika Horacija Non omnis moriar! (Ne bom ves umrl) in bralcem sporočil, da »postavlja na ogled višek njegovega ustvarjanja; onega užaljenega Stritarja v Dunajskih sonetih«.

Maja 1936 je objavil v *Novinah* še eno črtico – Svoji materi!. Končal jo je s sporočilom, da jo je napisal »svoji materi iz hvaležnosti«.

Junija 1937 je končal gimnazijo in sošolci so se dogovorili, da jo bodo proslavili v gostilni Pri Slamiču s kranjsko klobaso. Vratuša pravi, da so bile pred vojno kranjske klobase Pri Slamiču najboljše v Ljubljani, a da je bil velik praznik, ko si jih je lahko privoščil. Med študijem je običajno jedel le enkrat, redko dvakrat na dan, zvečer praktično nikoli. Zvečer ni hodil v mesto, pozno v noč je v svoji sobici študiral, izjema so bili dnevi, ko je šel v gledališče. Navada, da študira sproti, mu je pomagala tudi pri inštrukcijah.

Zadnje mesece gimnazije se je poglobljal v Vuka Karadžića in med proslavljanjem mature Pri Slamiču se mu je utrnila ideja, da bi tisto, kar se je v njem nabralo v zadnjih letih, in svoja že natančno izoblikovana življenjska načela izpovedal v verzih. Pesem z naslovom Valeta 1937, napisana je

v heksametru, je objavil v 1–2. številki 3. letnika revije *Mladi Prekmurec*. V Valeti 1937 govori tudi o sošolcih; večina jih je bila iz premožnih ljubljanskih družin. Nikoli ni bil nikomur nevoščljiv, če je bil iz premožne družine in je imel vsega dovolj, je pa zavračal »škric«, ki so podcenjevali podeželane oziroma vaške sinove ali jih celo prezirali. Tako jih je okrcal in napovedal:

*... in vi, ki imeli ste vsega dovolj, v izobilju, na kupe:
sobo, hrano, stan, tete in strice bogate ...
Prej ali slej boste morali z nami v neločeno vrsto,
v šolo in trdo življenje, ki nima z nikomer pardona.
Kajti življenje je boj in ne prizanaša, ne gladi,
ne boža, še manj se ozira na žulje na dlani,
ali na zlikano suknjo, na red tvoj in na pokolenje.
Čujte me, bratje! Vsi od ubožnih, premožnih, veselih,
žaljenih, mladih, velikih, nadarjenih, krotkih in smelih.
Mi smo zidarji! Bodočnost je naša, naše veselje,
naše trpljenje, naše dolžnosti in naše življenje.*

V zadnjem letniku gimnazije, v šolskem letu 1936/1937, je vzbudil zanimanje slavistične javnosti z razpravo v dijaškem listu *Mentor* o »večno mladem levu« Levstiku. Kot študent slavistike na ljubljanski filozofski fakulteti (študiral je v letih 1937–1941) pa si je s številnimi objavami v vseh pomembnejših strokovnih revijah – ni se izogibal niti polemičnim zapisom – že pridobil sloves enega najobetavnejših mladih slovenskih jezikoslovcev in literarnih zgodovinarjev.

Nekaj naslovov iz tedanjega obdobja: Jezikovne razmere v severnem Prekmurju in slovenskem Porabju v reviji *Slovenski jezik*, Tri o rabskih Slovencih v *Sodobnosti*, Velika puntarija v reviji *Modra ptica*, Zalesje se prebujajo Miška Kranjca v reviji *Čas*, Razvoj prekmurske književnosti do Ivanocija in Prekmurska beseda v 20. stoletju v *Trgovskem listu*, Slovenstvo prekmurskih pisateljev v reviji *Mladi Prekmurec*, Dva Prešerna, Korš in prešernoslovje, Doneski k poznavanju Slovencev med Rusi do 1900 s posebnim ozirom na Prešerna in Naša Drama v reviji *Dom in svet* itn.

Anton Vratuša, ki je po vojni pisal tudi za revijo ČZN, je nameraval z njo sodelovati že kot študent. V letih 1938 in 1939 je med poglobljanjem v prekmursko narečje študiral tudi dva prekmurska rojaka, Števana in Mikloša Küzmiča. Prvi je bil evangeličanski, drugi katoliški duhovnik, utemeljila sta prekmursko pisano besedo. Temeljno delo v Strukovcih rojenega Števana Küzmiča (1723–1779) je prevod Nouvega zakona, Svetega pisma nove zaveze, Mikloša Küzmiča (1737–1804) pa Abecednik in Szvėti

Evangyliomi. Vratuša se je o objavi študije o jeziku v teh dveh delih poleti 1940 dogovarjal s Franjem Bašem, takratnim urednikom ČZN, in Jankom Glaserjem, ravnateljem mariborske študijske knjižnice. Omenjali so štiri Vratuševe študije, poleg že napisane še pojav öko > okô v prekmurščini, sekundarno poudarjeni o v prekmurščini in jezik Mikloša Küzmiča. A v Mariboru takrat niso objavili ničesar Vratuševega. Zaradi bližajoče se vojne je leta 1940 izšla samo 1–2 številka ČZN in Vratušov rokopis je obležal v predalu urednika. (Ta študija je med gradivom Zgodovinskega društva Maribor v Pokrajinskem arhivu Maribor.)

Anton Vratuša je prejel tudi dve Svetosavski nagradi, najvišje priznanje, ki ga je lahko v Kraljevini Jugoslaviji dobil dijak in študent. Prvo so mu za (žal, neohranjeno) študijo z naslovom Opis govora v Dolnji Slaveči in nje okolici na Goričkem podelili konec januarja 1939, drugo o Leksikalnih vplivih romanščine na slovenščino leto pozneje.

In zakaj se je odločil za študij slavistike? Ker je, ponovimo, hlastal po slovenski pisani besedi in so ga od malih nog vznemirjali jeziki, je bila slavistika tako rekoč »v njem«. Starši so ga vzgajali po krščanskih vrednotah in v domoljubju, kot so ga razumeli kmečki ljudje, slovenski jezik in slovenska kultura sta bila del njega. Razliko je čutil tudi pri učenju tujih jezikov. Slovanski, naučil se je ruščine, češčine in srbohrvaščine, so mu bili bratski, bilo mu je, kot da srka vase nekaj, kar je del njega samega, romanske in germanske jezike – italijanščino, angleščino, nemščino – pa se je naučil, ker jih je potreboval pri študiju in za sporazumevanje.

Ko je Vratuša študiral, so profesorji bdeli nad odličnimi študenti. Prof. Fran Ramovš ga je približno dvakrat na mesec povabil na pogovor v katero od ljubljanskih kavarn, centrov družabnosti. Ko sta govorila o Vratušem raziskovanju prekmurskih dialektov, ga je profesor opozoril, da bo imel najbrž težave, ker da Štajerci in Prekmurci nimajo občutka za rastoči naglas. Ugledni dialektolog je s tem opozorilom zbudil v Vratuši dvom, in po premisleku je dialektologiji obrnil hrbet. Sklenil je, da bo njegov prvi predmet literarna zgodovina in ne jezikoslovje.

Dramatičnost časa in razmer ga je begala vse od pomladi 1938, ko je Hitler »sedel na slovensko mejo«. Nad sramotno hitro razkrojitvijo jugoslovanske države in razsulom vojske aprila 1941 je bil globoko razočaran, je pa tudi vedel, da se boj proti okupatorju šele začinja.

Leta 1940 in v prvi polovici leta 1941 si je zadal kot absolutno prednostno nalogo čim prej končati študij, diplomirati in doktorirati. »Zakopal« se je predvsem v 19. stoletje in svoja dognanja o »prešernoslovju« objavljaval v revijah *Ljubljanski zvon* ter *Dom in svet*. Spomladi 1941 je iz teme o

Prešernu diplomiral, konec junija isto leto pa je zagovarjal že tudi disertacijo z naslovom *Levec in Ljubljanski zvon*. Za oboje, za diplomu in doktorat, je dobil najvišjo možno oceno.

Med Vratuševo diplomu in doktoratom so se razmere usodno spremenile: v vrtincu druge svetovne vojne se je znašla tudi Kraljevina Jugoslavija. Nacistično-fašistična okupacija aprila 1941 je tudi njemu povsem spremenila življenje.

Oblasti so 3. aprila 1941 razglasile splošno mobilizacijo; Vratuša, rezervni pehotni poročnik, se je moral zglasiti na ptujskem gradu. Njegova enota se je po nekaj dneh umaknila proti Celju in v bližini Vojnika so se vojaki razšli. Vratuša je pri nekem kmetu uniformo in vojaške škornje zamenjal za obleko in pošvedrane čevlje hlapca ter se napotil proti Ljubljani, kjer se je najprej oglasil v slavističnem seminarju v prostorih NUK-a.

V slavističnem seminarju je med študenti hitro dozorel sklep o uporuh in v nekaj dneh prerasel v zaobljubo, da okupatorju ne bodo dali miru, dokler ga ne bodo pregnali. Vratuša je bil med najbolj angažiranimi aktivisti OF s konkretnimi zadolžitvami na filozofski in pravni fakulteti. Ker je bil rezervni častnik, je bil odgovoren tudi za vojaške zadeve. Študenti slavističnega seminarja so najprej po mestu lepili plakate z narisanimi simboli OF in pisali parole po zidovih, naslednja stopnja odpora pa je bilo razoroževanje italijanskih vojakov. Vratuša in Dušan Moravec sta pred božičem leta 1941 na podhodu pod železniško progo na Viču dohitela italijanskega vojaka in eden od njiju ga je z iztegnjenim kazalcem dregnil pod rebra, kot da vanj merita s pištolo, čeprav sta bila neoborožena. Prestrašeni vojak ni dal glasu od sebe, nemudoma jima je izročil puško in slekel plašč. Ko sta mu ukazala, naj ne pisne, se ne obrača in odide proti mestu, sta stekla v Rožno dolino.

Dva meseca pozneje, 20. februarja 1942, dan pred njegovim rojstnim dnevom, pa so Antona Vratušo in tri njegove kolege Italijani aretirali ter jih obsodili na internacijo v Gonarsu.

Vratušo so premestili iz Gonarsa v Treviso, nato v Padovo in nazadnje še na otok Rab. Internacija ga ni strla. Nasprotno. V taboriščih je deloval zlasti na kulturnem področju, organiziral je literarne večere pa tudi taboriščne pevske zборе.

Koncentracijsko taborišče na otoku Rab je bilo najhujše v fašistični Italiji. V njem je bilo tudi do 10.000 internirancev, največ Slovencev. Od lakote in zaradi težkih življenjskih razmer so taboriščniki množično umirali. Tisti odrasli jetniki, ki so preživeli, so ob kapitulaciji fašistične Italije septembra 1943 razorožili italijansko posadko, osvobodili taborišče in ustanovili

Rabsko brigado, ki se je pridružila narodnoosvobodilni vojski Slovenije. Anton Vratuša je bil v brigadi namestnik komandanta.

Brigada je bila po dobrem tednu že na bojnih položajih, Vratuša pa je sprejel novo zadolžitev; začel je soustvarjati tisti del naše zgodovine, ki je manj raziskana in manj znana, čeprav za Slovenijo in Slovence, predvsem za Primorce, tudi izjemno pomembna.

Prav tiste dni so garibaldinci iskali zvezo z Glavnim štabom slovenske narodnoosvobodilne vojske. Boris Kraigher - Janez, politični komisar glavnega štaba, je vedel, da Vratuša obvlada italijanski jezik, in napotil ga je v severno Italijo, v glavni štab italijanskih antifašistov. Pri naših sosedih je imel trojno nalogo: z imenom profesor Urban je bil predstavnik OF pri Komiteju za nacionalno osvoboditev za severno Italijo oziroma pri italijanski osvobodilni fronti (CLNAI) ter predstavnik Glavnega štaba NOV in PO Slovenije pri Komandi garibaldincev in Korpusu prostovoljcev svobode v Milanu ter oseba za zvezo med CK KPS in CK KPI za okupirano severno Italijo.

Sprva znosno sodelovanje se je začelo kmalu rahljati, ker so Italijani nasprotovali objavi slovesne vključitve slovenske Primorske matični Sloveniji. Nesporazumi so se vrstili in Slovenija je sporazum o sodelovanju odpovedala. Vratuša se je vrnil domov in na začetku marca 1945 je že bil v Beogradu. Takrat se je začelo novo poglavje njegovega življenja. Po koncu vojne se je sicer hotel demobilizirati ter vrniti v Ljubljano k »svoji slavistiki« in na ljubljansko univerzo, kamor so ga vabili, a predpostavljeni general ga je zavrnil: »Tvoja univerza je lepa reč, a ne pozabi, fronta je tukaj!«

Uklonil se je, vsaj začasno, področja njegovega povojnega delovanja pa so postali politika, diplomacija, družboslovje ter akademsko delo oziroma profesura na univerzah v Beogradu in Ljubljani. Demobilizirati se je smel šele leta 1953.

Leta 1948, ko je ob sporu z informbirojem oziroma Stalinom neodvisnost Jugoslavije visela na nitki, je osebne ambicije in načrte podredil obrambi domovine. Spoznal je, da se v Ljubljano ne bo kmalu vrnil. V tistih dramatičnih tednih in mesecih je sodeloval na eni najbolj dramatičnih sej Generalne skupščine; jugoslovanska delegacija, vodil jo je Edvard Kardelj, je na njej izbojevala diplomatski uspeh v spopadu s sovjetskim zunanjim ministrom Andrejem Višinskim. Čeprav je Sovjetska zveza ostro nasprotovala, je bila Jugoslavija takrat izvoljena za nestalno članico Varnostnega sveta. Tudi to je Stalina odvrnilo od napada na Jugoslavijo.

Ker je dolga leta delal v zunanji politiki, Anton Vratuša dobro pozna tudi zgodovino mednarodnih odnosov SFRJ. Za odnose med SFRJ in

Sovjetsko zvezo pravi, da so bili vedno hladno-topli ali celo ledeno-vreli. Po mnogih Titovih nastopih se je na zunanjem ministrstvu napovedal sovjetski ambasador, ker mu stališča jugoslovanskega voditelja niso bila po volji. Ta pritisk je bil stalen, najhuje pa je bilo leta 1956, ko je Sovjetska zveza v krvi zadušila madžarsko revolucijo, in leta 1968, ko so sile Varšavskega pakta vkorakale v Češkoslovaško in zatrle »Praško pomlad«. Nikita Hruščov se je večkrat obregnil ob samoupravljanje in neuvrščeno, češ, pozitivno je, če vodi neuvrščeno politiko recimo Indija, da je v tem taboru tudi socialistična Jugoslavija, pa ni sprejemljivo.

Da bi ostal v stiku z znanostjo in da bi temeljiteje spoznal področja, v katera se je usmerjal, je Anton Vratuša ob delu vpisal podiplomski študij na visoki politični šoli v Beogradu in kmalu začel na tej ustanovi tudi predavati. Do okupacije leta 1941 ga namreč ni zanimalo nič razen slavistike, jezika in literarne zgodovine, vse drugo, tudi politika, mu je bilo tuje.

Mednarodno uveljavljenega in uglednega družboslovca – taboriščnika, partizana, diplomata in pisca več kot 500 strokovnih del o mednarodni politiki, gibanju neuvršenih, samoupravljanju oziroma participativnem odločanju, človekovih pravicah, trajnostnem razvoju, morskem pravu, narodnostih in narodnih manjšinah itn. – so leta 1978 izvolili za izrednega in leta 1985 za rednega člana Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

Impresiven je seznam njegovih funkcij, kaj šele opravljeno delo: državni podsekretar in vodja kabineta podpredsednika Zveznega izvršnega sveta Edvarda Kardelja, direktor Inštituta za družbene vede v Beogradu, veleposlanik SFRJ pri OZN v New Yorku, namestnik zveznega sekretarja za zunanje zadeve, podpredsednik Zveznega izvršnega sveta, predsednik Izvršnega sveta Skupščine SRS, redni profesor na Univerzah v Beogradu in Ljubljani, častni doktor Univerz v Ljubljani in Mariboru, ustanovitelj in častni predsednik Mednarodnega centra za upravljanje javnih podjetij v deželah v razvoju v Ljubljani, predsednik programskega sveta uprave Ustanove dr. Šiftarjeva fundacija na Petanjcih, član upravnega odbora inštituta OZN za raziskovanje in izobraževanje, član uprave Mednarodnega inštituta za oceane na Malti, član odbora SAZU za preučevanje narodnih manjšin itn.

Ves čas po drugi svetovni vojni se »odkupuje« in »opravičuje« slavistiki, od nje se poslavlja in se k njej vrača. Zato je rad sprejel vodenje pripravljanih odborov za praznovanje jubilejev dveh velikih mož; 1981. leta 150-letnice rojstva Frana Levstika in pet let pozneje 400-letnice smrti Primoža Trubarja. Je pa postavil pogoj: pomagal bom, če bo rezultat kaj trajnega, če ne bosta praznovanji le enkratni manifestaciji. Uspel je. Zadružni dom v Velikih Laščah, ki so ga obnovili v spomenik velike dolenjske literarne

trojke, Levstika, Stritarja in Jurčiča, je od takrat kulturno središče tega dela Dolenjske.

V Rašici so obnovili Trubarjevo domačijo in ta že skoraj tri desetletja ohranja ter povezuje Trubarjevo delo in kulturo njegovega časa s sodobnostjo.

Od slavističnega zborovanja v Postojni novembra 1975 je Anton Vratuša častni član Slavističnega društva Slovenije, je pa tudi »doctor honoris causa« dveh univerz: ljubljanske in mariborske. Med zahvalnim govorom na promociji v Mariboru je prvič govoril o svojih treh univerzah: o Filozofski fakulteti v Ljubljani, podiplomskem študiju v Beogradu in delu v Kardelevem kabinetu, kjer je bil, rad poudari, »najbolj svoboden.« In razloži: »V blaginji se nisem nikoli kopal, v svobodi pa sem užival, vedno sem jo jemal kot največji privilegij.«

Anton Vratuša nikoli ne počiva, aktiven je ves čas. Tudi zdaj, ko je za njim izjemno častitljiva stoletnica, se razdaja na več področjih, svetuje, snuje in piše. Veliko pohval in odobravanja je požel tudi 11. januarja letos na tradicionalni spominski slovesnosti ob 73-letnici dražgoške bitke, ko je kot osrednji govornik pozval k spravi med nekdanjimi sovražniki v drugi svetovni vojni in k povrnitvi medsebojnega zaupanja med narodi.

»To dolgujemo žrtvam vojnega in drugega nasilja v drugi svetovni vojni in po njej pa tudi sebi in prihodnjim rodovom. /.../ Stopimo torej skupaj, pogledjmo si v oči in si sezimo v roke. Tako bo tudi izhod iz današnjih težav naše družbe lažji, saj si ljudje želijo živeti v miru, medsebojnem zaupanju, solidarnosti in dobrem sosedstvu,« nam je v Dražgošah položil na srce svetovljan, akademik dr. Anton Vratuša.

Mirko Munda

Družabno življenje prebivalcev Laškega v 19. stoletju

Alenka Hren Medved*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 394(497.4Laško)"18"

Alenka Hren Medved: Družabno življenje prebivalcev Laškega v 19. stoletju. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 86=51(2015), 1, str. 5–44

V prispevku je obravnavano družabno življenje v Laškem v 19. stoletju. Avtorica želi predstaviti kako je nanj vplival gospodarski razvoj kraja in kako so na družabnost tržanov vplivale nacionalne razprtije med nemško in slovensko govorečimi prebivalci na prelomu stoletja.

Ključne besede: Laško, družabno življenje, 19. stoletje, Spodnja Štajerska

1.01 Original Scientific Article
UDC 394(497.4Laško)"18"

Alenka Hren Medved: The Social Life in Laško in the 19th Century. Review for History and Ethnography, Maribor 86=51(2015), 1, pp. 5–44

The article discusses the 19th century social life in Laško. The author tries to show how the social life was influenced by the economic development and by the national disputes between the German and Slovene speaking population at the turn of the century.

Key words: Laško, social life, 19th century, Lower Styria

* Alenka Hren Medved, univ. dipl. zgodovinar, Osrednja Knjižnica Celje, Muzejski trg 1a, 3000 Celje, podiplomska študentka na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, alenka.hren.medved@knjiznica-celje.si

Uvod

Laško je bilo v prvi polovici 19. stoletja eden izmed večjih spodnještajerskih trgov, zaradi precej slabih prometnih povezav je bilo še precej izolirano od preostalega sveta. To se je odražalo predvsem v gospodarski razvitosti in nizki rasti števila prebivalstva. Na začetku 19. stoletja, leta 1802, je imelo Laško 502 prebivalca, pol stoletja kasneje pa je v njem prebivalo 545 prebivalcev.¹ Z izboljšanjem cestnih povezav in prihodom južne železnice ter posledično tudi razvojem gospodarstva se je Laško začelo hitreje razvijati, hitreje pa je začelo naraščati tudi njegovo število prebivalcev. Leta 1880 je Laško štel 706 prebivalcev,² število prebivalcev pa je nato le še naraščalo, saj je leta 1900 živelo v Laškem 842 prebivalcev,³ desetletje kasneje pa se je število povzpelo na 903 prebivalce.⁴ Ti podatki uvrščajo Laško med večje kraje na celotnem Štajerskem in tudi Slovenskem, saj je leta 1880 kar v 60 % krajev živelo manj kot 500 prebivalcev.⁵ V Laškem je v omenjenem obdobju začelo delovati zdravilišče, ki se je takrat imenovalo Zdravilišče cesarja Franca Jožefa, močno se je razširila in modernizirala pivovarna, ki je z obrtniške ravni prešla na industrijsko raven z velikim številom zaposlenih, poleg tega pa je v okolici Laškega delovalo še več drugih industrijskih obratov, recimo tovarna cementa na Marija Gradcu ter premogovnik v Rečici in Govcah. Poleg tega je bilo Laško že vseskozi sedež dekanije, okrajnega urada, okrajnega sodišča in trške občine.

Gospodarski obrati in sedeži uprave so v Laško privedli tudi veliko tuje delovne sile, ki so jo sestavljali predvsem kvalificirani delavci (npr. češki pivovarski mojstri) in uradniki. To je med prebivalce Laškega prineslo nov duh napredka in kulturo meščanskega življenja, ki se je konec 19. stoletja začela odražati predvsem v javnih prireditvah, družabnem in društvenem življenju prebivalcev, na prelomu stoletja pa tudi v vedno hujših nacionalnih razprtijah, ki so takrat dodobra pretresale tedanjo južno Štajersko.

¹ Manfred Straka, *Verwaltungsgrenzen und Bevölkerungsentwicklung in der Steiermark 1770–1850* (Graz, 1978), 30.

² Alfred Hoelder, *Special Orts-Repertorien der im Oesterreichischen Reichsrathe vertretenen Koenigreiche und Laender* (Wien, 1883), 43; isti, *Special Orts-Repertorien der Oesterreichischen Reichsrathe vertretenen Koenigreiche und Laender* (Wien, 1893), 58.

³ *Leksikon občin za Štajersko: izdelan po rezultatih popisa ljudstva dne 31. grudna 1900* (Dunaj, 1904), 54.

⁴ *Specialni krajevni repertorij za Štajersko: izdelan na podlagi podatkov ljudskega štetja z dne 31. decembra 1910* (Dunaj, 1918), 28.

⁵ Vasilij Melik, Rast mestnega prebivalstva na slovenskem pred prvo svetovno vojno, *Ekonomska revija*, 6(1956), 509.

Laško pri tem kot nemški jezikovni otok na skrajnem jugozahodu Štajerske seveda ni bilo izvzeto. Število nemško govorečih prebivalcev v Laškem je bilo leta 1880 še približno izenačeno s številom slovensko govorečih tržanov, nato pa se je desetletje kasneje tehtnica močno prevesila na nemško stran, takrat se je za nemški občevalni jezik opredelilo kar 586, za slovenskega pa le 252 prebivalcev.⁶ Po letu 1890 pa je prišlo do obratnega procesa in delež slovensko govorečega prebivalstva se je začel vztrajno povečevati, dokler niso Slovenci na predvečer prve svetovne vojne po svojem številu in gospodarski moči le malo zaostajali za številom nemško govorečih prebivalcev.⁷

V pričujočem članku želim predstaviti družabno življenje v Laškem v 19. stoletju, kako je nanj vplival gospodarski razvoj kraja in kako so na družabnost tržanov vplivale nacionalne razprtije med nemško in slovensko govorečimi prebivalci na prelomu stoletja.

ZAMETKI MODERNEJŠIH OBLIK DRUŽABNEGA ŽIVLJENJA V PREDMARČNI DOBI

Laško je tako kot mnoge druge urbane naselbine na Spodnjem Štajerskem v predmarčni dobi precej zaostajalo za metropolami tistega časa. Razlog za to so bile predvsem slabe prometne povezave in posledično tudi slaba gospodarska razvitost. V Laškem so takrat prebivali predvsem obrtniki in zemljiški posestniki, ki so se poleg svoje obrti ukvarjali še s kmetijstvom. Večina jih je imela v lasti vrtove v trgu in večja kmetijska zemljišča v bližnji okolici. Tako je Laško imelo podobo polagrarne naselbine.⁸

V predmarčni dobi ljudje še niso delali razlike med delom in prostim časom, ki sta bila med seboj še zelo tesno povezana. Tako so, na primer, laški obrtniki povečini spadali pod celjske cehe, kar je pomenilo, da so hodili v Celje na obvezne cehovske sestanke, nekateri od njih pa so v cehih zasedali tudi vodilne položaje.⁹ Poleg tega so se obrtniki v okviru cehov morali obvezno udeleževati cerkvenih procesij na Telovo in procesij ob

⁶ Alfred Hoelder, *Special Orts-Repertorien der im Oesterreichischen Reichsrathe vertretenen Koenigreiche und Laender* (Wien, 1883), 43.

⁷ *Specialni krajevni repertorij avstrijskih dežel, IV. Štajersko* (Dunaj, 1918), 28.

⁸ Alenka Hren, *Trg Laško v prvi polovici 19. stoletja v luči Franciscejskega katastra in matičnih knjig*, diplomsko delo (Univerza v Ljubljani, 2011), 23–26.

⁹ Eden takšnih je bil barvarski mojster, ki je v letih 1797–1799 bil četrtni mojster celjskega barvarskega ceha. Aleksander Žižek, *Rokodelci mojega mesta* (Celje, 2000), 90.

prazniku svetnika, ki je bil zavetnik določenega ceha. Po mašah pa so po navadi imeli obvezni sestanek članov ceha.¹⁰ Prav tako sta bili med seboj tesno prepleteni zasebnost in javnost, to se je še posebej odražalo na področju vsakdanjega in družabnega življenja. Tako so delovni vsakdanjik v tem času popestrila različna cerkvena in posvetna javna slavlja.¹¹ Na razporeditev teh praznovanj je imelo največji vpliv cerkveno leto, ki je natančno določalo, kdaj se sme praznovati in kdaj ne. Tako so cerkveni prazniki in liturgični obredi popestrili vsakdan prebivalcev in jim dali priložnost za praznovanje, počitek in družabnost.¹²

Veliko praznovanje, ki je bilo sinonim za zabavo in užitek, je bilo proščanje.¹³ To je v Laškem potekalo na god svetega Martina, 11. novembra. Na ta dan je poleg slavnostne maše na trgu potekal tudi letni Martinov sejem, ki je bil razdeljen na kramarski sejem na glavnem trgu pred cerkvijo in na živinski sejem na Svinjskem trgu (današnja Mestna ulica) ali na pašniku na desnem bregu Savinje.¹⁴

Martinov sejem in tudi preostalih sedem letnih sejmov,¹⁵ ki so skozi vse leto potekali v Laškem, je bil velik praznik za trško in za okoliško prebivalstvo. Tržani so na ta dan lahko prodajali obiskovalcem sejma svoje vino, ki je bilo sicer slabše kakovosti, zato so ga lahko spravili v promet le ob tovrstnih priložnostih.¹⁶ Okoliški kmetje pa so imeli navado, da so obiskali vsak sejem ob proščanju in vse letne sejme. S seboj so po navadi vzeli še ženo in otroke, če pa so na sejmu tudi sami prodajali živino, so se seboj pripeljali še hlapca, da je skrbel zanjo. Na sejmu so se kmetje in drugi zemljiški posestniki med seboj veliko družili po gostilnah in na sejmu zapravili dosti denarja.¹⁷

Tako za trško kot tudi podeželsko prebivalstvo so bili pomemben del družinskega in družabnega življenja tudi obredi, kot so krsti, poroke in smrti, tudi trgatev in koline. Na podeželju so bile še posebej prazničen

¹⁰ Aleksander Žižek, *Skrivno življenje cehov: Cehi Celja, Maribora in Ptuja med letoma 1732 in 1859* (Celje, 2012), 32.

¹¹ Janez Cvirn, *Družabno življenje celjskega meščanstva v 19. stoletju. To in ono o meščanstvu v provinci* (Celje, 1995), 27.

¹² Prav tam.

¹³ Prav tam.

¹⁴ Hedvika Zdovc, *Sejmi na celjskem v 19. in prvi polovici 20. stoletja* (Celje, 2006), 80.

¹⁵ To so bili: Matijev sejem – 24. 2., Velikonočni sejem – veliki četrtek, Jurijev sejem – 24. 4., Binškošni sejem – binškošni terek, Kresni sejem – 24. 6., Matevžev sejem – 21. 9. in Tomažev sejem – 21. 7.

¹⁶ Zdovc, *Sejmi na celjskem*, 83.

¹⁷ Zdovc, *Sejmi na celjskem*, 94.

družaben dogodek kolone, saj so se ljudje takrat lahko, verjetno edinkrat v letu, do sitega najedli mesa. Za revno prebivalstvo je bila značilna velika lakomnost po mesu, ki je bilo sicer zelo redka dobrina.¹⁸ Ta se je še posebej pokazala na kolinah, kjer so se poleg družinskih članov zbrali še prijatelji in sosedje, skupaj jedli, pili in peli. Ob tem so pojedli tudi velik del svinje, zato so se večino preostalih dni v letu morali zadovoljiti z vsakdanjim nesoljenim krompirjem.¹⁹

Sicer so Laščani veljali za precej vase zaprte ljudi, ki so na svoje tegobe pozabili le ob kozarcu rujnega in petju. Bili so zelo domoljubni in tudi precej trmoglavi. Kljub revščini so bili znani po svoji gostoljubnosti in dobroti, saj naj bi bili s svojim gostom pripravljeni deliti tudi svoj poslednji krompir.²⁰ Velik pomen so pripisovali petju, ki so ga imeli za svoje največje veselje, pesmi, ki so jih peli, so bile prijetnih melodij in so imele večinoma nabožno vsebino.²¹

Ko v trgu ni bilo nobene cerkvene ali posvetne slovesnosti, so se tržani med sabo obiskovali in zahajali v gostilne, kamor so pivci povabili vsakega mimoidočega, da je z njimi spil kozarec vina.²² Edina znana gostilna v Laškem v tem obdobju je bila gostilna Pri zlati zvezdi,²³ po vsej verjetnosti pa je v trgu v tistem času obstajalo še več bolj in manj imenitnih gostiln.

Takrat je država začela posegati v tradicionalne oblike družabnosti in spodbujati patriotska slavlja.²⁴ Tako so začeli praznovati cesarjev god in rojstni dan, slavje je potekalo v obliki slavnostne maše v farni cerkvi, ki so se je udeležili vsi lokalni veljaki in uradništvo, ki je službovalo v kraju.

V predmarčni dobi je na Štajerskem sicer začelo postopoma rasti število društev, ki so bila tako dobrodelne, podporne in družabne narave.²⁵ Ta društva so delovala predvsem v večjih mestih, medtem ko razpoložljivi viri za Laško v tem obdobju ne omenjajo nobenega.

¹⁸ Gorazd Makarovič, Prehrana v 19. stoletju na Slovenskem, *Slovenski etnograf* 33/34 (1988/1990), 141.

¹⁹ Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Göthova topografija, GT 175.3, str. 10. Velike, več dni trajajoče pojedine ob kolinah so bile značilne tudi za nekatere kraje na Kozjanskem (Dobje, Jelše). Makarovič, Prehrana v 19. stoletju, 144.

²⁰ Göthova topografija GT 175.3, str. 12.

²¹ GT 175.3, str. 12.

²² GT 175.3, str. 10.

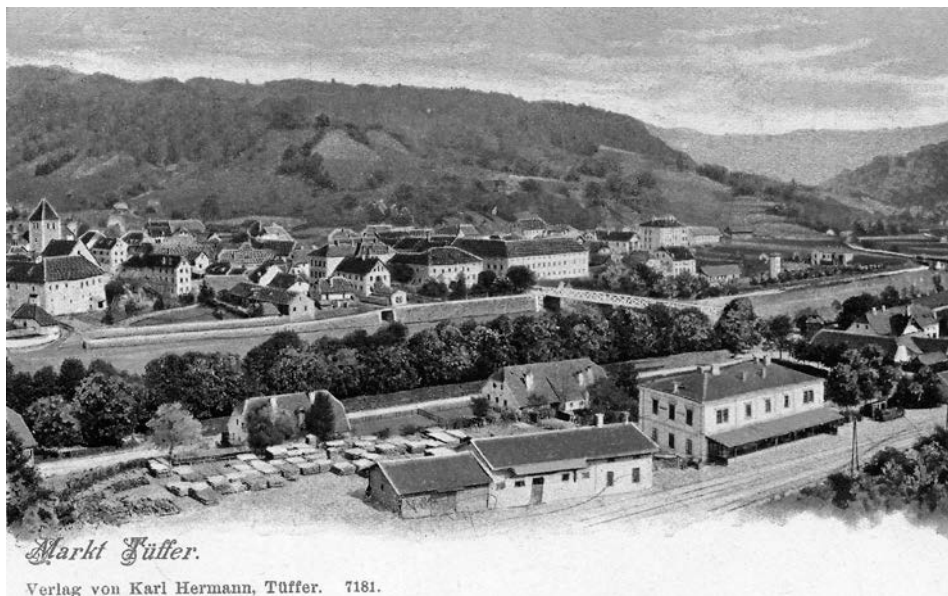
²³ GT 175.2, str. 3.

²⁴ Prav tam, 29.

²⁵ Janez Cvirn, Razvoj društev na Štajerskem (1815–1880), *Zbornik Janka Pleterškega* (Ljubljana, 2003), 143–145.

POJAV PRVIH DRUŠTEV

Po marčni revoluciji je prišlo do nekaterih gospodarskih in družbenih sprememb. V državi sta, od marčne revolucije do uvedbe oktroirane ustave, tj. 7. 3. 1849, in uvedbe neoabsolutizma, vladali svoboda tiska in združevanja, hkrati pa se je državna oblast lotila modernizacije države, s katero je želela spodbuditi gospodarski razvoj. Skupaj z gospodarskim in družbenim razvojem pa se je začela spreminjati tudi družabnost. Vzporedno z industrializacijo je prišlo do postopne ločitve dela in prostega časa. Družabnost je tako postala del prostega časa, prišlo pa je tudi do ostrejšje ločitve med javnim in zasebnim življenjem. Pojavile so se nove oblike družabnosti, vezane izključno na prosti čas, vodilno vlogo pri oblikovanju novih oblik družabnosti pa so prevzela društva.²⁶

Slika 1: Laško leta 1903 (Arhiv Muzeja Laško)

V okvir modernizacije države sta sodila tudi razvoj premogovništva in gradnja južne železnice. Z njo je država želela spodbuditi gospodarski razvoj. Gradnja železniške proge Dunaj–Trst je bila za tiste čase ogromen projekt, zato so ob otvoritvi odseka Celje–Ljubljana pripravili tudi temu primerno slovesnost. Ta je potekala na rojstni dan cesarja Franca Jožefa,

²⁶ Cvirn, Družabno življenje celjskega meščanstva v 19. stoletju, 29.

18. 8. 1849. V ta namen so svečano okrasili vse železniške postaje in uredili njihovo okolico, tudi železniško postajo v Laškem. Progo je odprl nadvojvoda Albreht.²⁷ Na železniški postaji se je zbrala množica ljudi od blizu in daleč, nadvojvoda je na postaji izstopil in pregledal častno stražo in narodno gardo, daljši postanek pa je karavana naredila v Zidanem Mostu.²⁸

Že prej omenjeni svobodi tiska in združevanja sta spodbudili nastanek različnih političnih društev, dejavnost starih društev ni zamrla, v ospredje pa so stopila politična društva.²⁹ Vendar sta svobodi tiska in združevanja trajali le kratek čas, do oktobrirane ustave, 7. 3. 1849, in uvedbe neoabsolutizma.

V času neobsolutizma je bilo strogo prepovedano kakršno koli politično delovanje, posledično so bila prepovedana tudi politična društva. Država je imela močan nadzor nad informacijami, mnenjem in ravnanjem ljudi. Leta 1852 je začel veljati nov društveni zakon, po katerem je vsako društvo za svoj obstoj potrebovalo državno koncesijo, tako so onemogočili delovanje čistih političnih društev. Po koncu neoabsolutizma je društveni zakon iz leta 1852 še ostal v veljavi, a se je liberaliziralo njegovo izvajanje.³⁰

Leta 1867 je prišel v veljavo novi Zakon o društvih, ta je sicer uveljavil svobodo društev, vendar je država do neke mere še zmeraj nadzorovala njihovo ustanavljanje.³¹ Nepolitična društva so v času po letu 1867 lahko delovala bolj ali manj svobodno, najbolj številna izmed njih so bila predvsem verska, dobrodela, podporna in družabna društva.³²

Število društev in število njihovih članov je še posebej na Štajerskem po letu 1867 močno naraščalo, to je veljalo predvsem za glasbena, pevška in družabna društva.³³ Na novo pa so začeli ustanavljati tudi bralna in telovadna društva, ki so predvsem na spodnjem Štajerskem dobila nacionalno konotacijo.³⁴

Sredi 19. stoletja sta v Laškem obstajali dve društvi, ki sta prvega maja leta 1854 sodelovali pri svečanem odprtju takratnega zdravilišča Franca Jožefa Laško. Karel Valentinič v trški kroniki Laškega opisuje, kako je potekalo svečano odprtje zdravilišča, na katerem sta sodelovala trška godba

²⁷ Janez Cvirn in Andrej Studen, »*Ko vihar dirjajo hlaponi*«. *K socialni in kulturni zgodovini železnice v 19. stoletju* (Ljubljana, 2001), 22–23.

²⁸ Prav tam.

²⁹ Prav tam, 145.

³⁰ Cvirn, *Razvoj društev na Štajerskem (1815–1880)*, 148–149.

³¹ Ernst Bruckmüller, *Sozialgeschichte Österreichs* (Wien, München, 1985), 389.

³² Cvirn, *Razvoj društev na Štajerskem (1815–1880)*, 147–148.

³³ Prav tam, 149.

³⁴ Prav tam.

s pevci in pevkami ter strelsko društvo, katerega člani so bili ugledni Laščani.³⁵ Med člani strelskega društva je bil tudi takratni lastnik zdravilišča Leopold Rödl.³⁶

V sklopu otvoritve zdravilišča je laški dekan in nadžupnik Anton Žuža blagoslovil zdraviliški bazen.³⁷ V ta namen so postavili tudi ogromen mlaj. Odprtja se je udeležilo veliko trških honoracijev in slavnostnih gostov. Popoldne je potekalo živahno ljudsko slavlje, na katerem so glasbeniki igrali na improviziranem odru, zabava pa je trajala do poznih večernih ur.³⁸

Tako kot na celotnem spodnjem Štajerskem je število društev v Laškem po letu 1867 precej naraslo. Od društev, ki so delovala na področju družabnosti, je bila leta 1869 ustanovljena laška čitalnica, leto kasneje je bilo ustanovljeno gasilsko društvo, v prvi polovici 70. let 19. stoletja pa tudi moško pevsko društvo Liedertafel in moški pevski oktet.

DRUŽABNO ŽIVLJENJE V LAŠKEM KONEC 19. STOLETJA

Konec 19. stoletja so družabno življenje prebivalcev Laškega močno zaznamovale nacionalne razmere na takratnem spodnjem Štajerskem. Nemci in Slovenci so živeli skorajda povsem ločeno drugi od drugih, vsaj kar se javnega življenja tiče. Tako so v trgu delovala nemška in slovenska nacionalna društva, nemški otroci so hodili v nemško, slovenski otroci pa v slovensko šolo. Na društvenih prireditvah so Slovenci zbirali denar za otroke iz slovenske šole, Nemci za nemške otroke.³⁹ Na zasebnem nivoju pa stvari vendarle niso bile tako skrajno zaostrene in so nemški in slovenski prebivalci trga sodelovali med seboj, saj je bilo Laško majhen trg in je bilo sodelovanje med obema skupnostma skorajda nujno, vsaj kar se gospodarskega področja tiče. Ker so med obrtniki in trgovci prevladovali Nemci, podeželsko prebivalstvo pa je bilo izključno slovensko, so morali sodelovati, da so lahko preživeli. V trgu so obstajali tudi mešani zakoni med Nemci in Slovenci, nekateri Nemci so sodelovali v slovenskih društvenih dejavnostih in obratno.⁴⁰ Bili pa so tudi dnevi, ko so nacionalne razmere

³⁵ Jože Maček, *Laško skozi stoletja* (Celje, 2013), 240.

³⁶ Trška kronika, 1. knjiga, 31.

³⁷ Ignacij Orožen, *Orožnova zgodovina dekanije Laško* (Celje, Ljubljana, 2009), 60.

³⁸ Muzej Laško, Trška kronika, 4. knjiga, 16.

³⁹ Muzej Laško, Bralno društvo Laški trg, ba 49, str. 44; Trška kronika, 3. knjiga, 131.

⁴⁰ Včasih je tako sodelovanje za sabo potegnilo cel val ogorčenja sonarodnjakov s trga in celotne Štajerske.

v Laškem dosegle točko vrelišča. Takšni sta bili birmovanji v letih 1898 in 1904, ki sta se zaradi nacionalnih izgrediv slovenskih podeželskih fantov 'končali' na sodišču.⁴¹

Gostilne

Gostinski lokali so bili konec 19. stoletja prava središča družabnega življenja. Ljudje so vanje, bolj kot zaradi lakote in žeje, zahajali zaradi potrebe po druženju, saj so poleg hrane in pijače v njih bili deležni tudi plesa, petja in zabave.⁴²

Gostilne so se med sabo delile po kakovosti in po tem, katere skupine gostov so vanje zahajale. Tako so se gostilne delile na boljše gostilne, v katere so zahajali predvsem meščani, obrobne krčme ter na t. i. »pušelšanke«, ki so delovali na podeželju in kamor je zahajalo podeželsko prebivalstvo.⁴³ V meščanskih gostilnah so bile mize po navadi ločene po stanu in premoženju. Meščani so se v gostilnah zabavali ob pitju vina ali piva, igranju kart in kegljanju.⁴⁴ Občasno pa so v gostilnah, kljub negotovanju cerkve, prirejali tudi ples, na katerih so za glasbo skrbeli kar domači muzikanti.⁴⁵

Poleg tega pa so se gostilne med sabo razlikovale tudi po tem, kateri 'tip' prebivalstva je vanje zahajal. Laški Nemci so imeli svoje društvene gostilne, v katerih so prirejali društvene prireditve, Slovenci pa svoje. Laško je konec 19. stoletja imelo sedem gostiln in en hotel. Tako so imeli približno eno gostilno na 100 prebivalcev. Če to razmerje primerjamo s sosednjim Celjem, kjer so imeli leta 1900 eno gostilno na 192 prebivalcev,⁴⁶ lahko ugotovimo, da je bila v tem pogledu gostinska ponudba v Laškem zelo dobra. Nemci so se zbirali v Hotelu Horiak, kasneje Henke (današnji Hotel Hum), kjer so zaradi velike dvorane potekale tudi vse prireditve nemških društev. Vsakdanja zbirališča Nemcev so bile tudi gostilne Friedrich (Friedrich I in Friedrich II), Povše, Flösser, Weber, Bast in gostilna Gradt.⁴⁷ V gostilni

⁴¹ Trška kronika, 2. knjiga, 8, 38.

⁴² Janez Cvirn, *Aufbiks!: Nacionalne razmere v Celju na prelomu 19. v 20. stoletje* (Celje 2006), 21.

⁴³ Cvirn, *Aufbiks!*, 21–23.

⁴⁴ Cvirn, *Družabno življenje celjskega meščanstva v 19. stoletju*, 28.

⁴⁵ Prav tam.

⁴⁶ V Celju je bila leta 1900 ena gostilna na vsakih 192 prebivalcev. Glej: Janez Cvirn, *Aufbiks! Nacionalne razmere v Celju na prelomu 19. v 20. stoletje*, 21.

⁴⁷ Zgodovinski arhiv Celje, ZAC, Juro Kisslinger, 1012, Juro Kisslinger, Laško nekoč in danes, rokopis, 46.

Drolz so imeli urejeno tudi posebno sobo za gospodo, da so se lahko boljše družbe ločile od preostalih gostov v gostilni.

Kot slovenski gostinski lokal je služila pivovarniška pivnica, ki se je nahajala v prostorih današnjega Hotela Savinja, njen lastnik pa je bila družina Kukec.⁴⁸

Seveda pa ne smemo pozabiti, da je gostinsko ponudbo ponujalo tudi zdravilišče, kamor so zahajali predvsem turisti, poleg zdravilišča so nekatera gostišča (Hotel Henke in gostilna Flösser) nudila svojim gostom tudi dobro opremljena prenočišča.⁴⁹

Plesi, veselice in druge družabne prireditve

V uglednejših gostilnah so ob različnih prireditvah igrale godbe, v manj uglednih pa tamburaši, ljudski godci in popotni muzikanti.⁵⁰ Tamburaških orkestrov so se posluževali predvsem slovenski organizatorji veselic, ki so jih prirejali v okviru Bralnega društva. Koncerti tamburaških orkestrov so bili v Pivnici, koncertiral je domač tamburaški orkester, ki je v Laškem nekaj časa deloval v okviru Bralnega društva, večkrat pa so v Laškem gostovali tudi tamburaši iz Šmartnega pri Litiji. Druge oblike zabave, ki so potekale v gostilnah, so bili še plesi, t. i. Hausball. Največkrat so jih organizirala društva v sodelovanju z gostilničarji ali pa kar gostilničarji sami. Številčnejša je bila udeležba na plesih, ki so jih prirejala društva, kot pa na tistih plesih, ki so jih organizirali gostilničarji sami.⁵¹ Elitnejši plesi, ki so jih organizirala društva, so bili zaprte narave in so nanje lahko prišli le tisti, ki so imeli pisno vabilo. Precej živahni so bili plesi v Hotelu Horiak. Eden takih je bil »Kmečki ples«, ki je bil razdeljen na dve prizorišči. V gosposki sobi je potekal klasični ples z orkestrom, v drugem prostoru pa kmečki ples ob zvokih »češke glasbe«. Udeleženci plesa so morali biti oblečeni v zgornještajersko narodno nošo in tudi vabilo je bilo napisano v štajerskem nemškem narečju.⁵² Plese so prirejala vsa večja društva v Laškem (Gasilsko društvo, moško pevsko društvo Liedertafel, Čitalnica in Bralno društvo). Bralno društvo je v prostorih Pivnice prirejalo tudi veselice, vin-

⁴⁸ Prav tam, 47.

⁴⁹ Baron Thalherr, *Fremdeführer von Cilli und Umgebung*, (Cilli, 1875), 100.

⁵⁰ Cvirn, *Aufbiks!*, 37.

⁵¹ Prav tam, 39.

⁵² Trška kronika, 1. knjiga, 36, 52.

ske trgatve in miklavževanja. Miklavževanja so na Slovenskem potekala po približno enakih vzorcih. V Ljubljani se je na primer miklavževanje začelo s prihodom Miklavža z angeli v dvorano, Miklavž je imel šaljiv govor, udeležencem plesa je razdelil darila, zatem pa se je začel ples.⁵³

Drugačen tip prireditev pa so bile veselice in vinske trgatve, ki so se jih udeleževali predvsem ljudje s podeželja, uglednejši meščani pa so nanje prišli le, če so imele dobrodelni značaj.⁵⁴

Veselice so v Laškem prirejale predvsem slovenska društva. Udeleževali so se jih le slovenski prebivalci.⁵⁵ Teh pa je bilo v trgu bolj malo, zato družbeno razslojevanje med bolj in manj uglednimi udeleženci ni bilo mogoče. Tako so se podeželani kot tudi meščani brez zadržkov zabavali skupaj. Veselice so se, za razliko od drugih družabnih prireditev, ki so potekale ob sobotah zvečer (nedelja je bila dela prost dan), začele ob nedeljah popoldne in so trajale vse do ponedeljka zjutraj, zato da so se jih lahko udeležili tudi ljudje s podeželja.⁵⁶ Začenjale so se s petjem, šaljivim programom in glasbo, ki ji je sledil ples, velikokrat pa so se veselice končale tudi z množičnim pretepom.

Vabilo na eno od takšnih veselic je bilo objavljeno tudi v *Narodnem listu*, 21. 11. 1912:

*Bralno društvo in Ciril-Methodova podružnica (V prid fondu za podpiranje revnih šolskih otrok laške slovenske okoliške šole) prirejata v nedeljo, dne 24. novembra v prostorih pivnice veliko ljudsko veselico, katera obeta imeti sila zabaven in velemičen potek. Na sporedu bodo n. pr. med drugim koncertne, pevske in godbene točke, humoristični kupleti in komični prizori, kuriozitetni muzej, orientalna krasotica, srečelov, šaljiva pošta, bitka s konfeti, ples, itd. Svirala bode dobro znana trboveljska narodna godba. Iz posebne velikodušnosti nam je naklonil svoje požrtvovalno sodelovanje tudi odlični pevski kvartet iz Ljubljane, ki bode po svoje na najlepši način povzdignil sijaj veselice. Začetek isto ob 4. uri popoldne. Vstopnina za osebo znaša 60 vin. Prosimo slovensko občinstvo kolikor možne številčne udeležbe!*⁵⁷

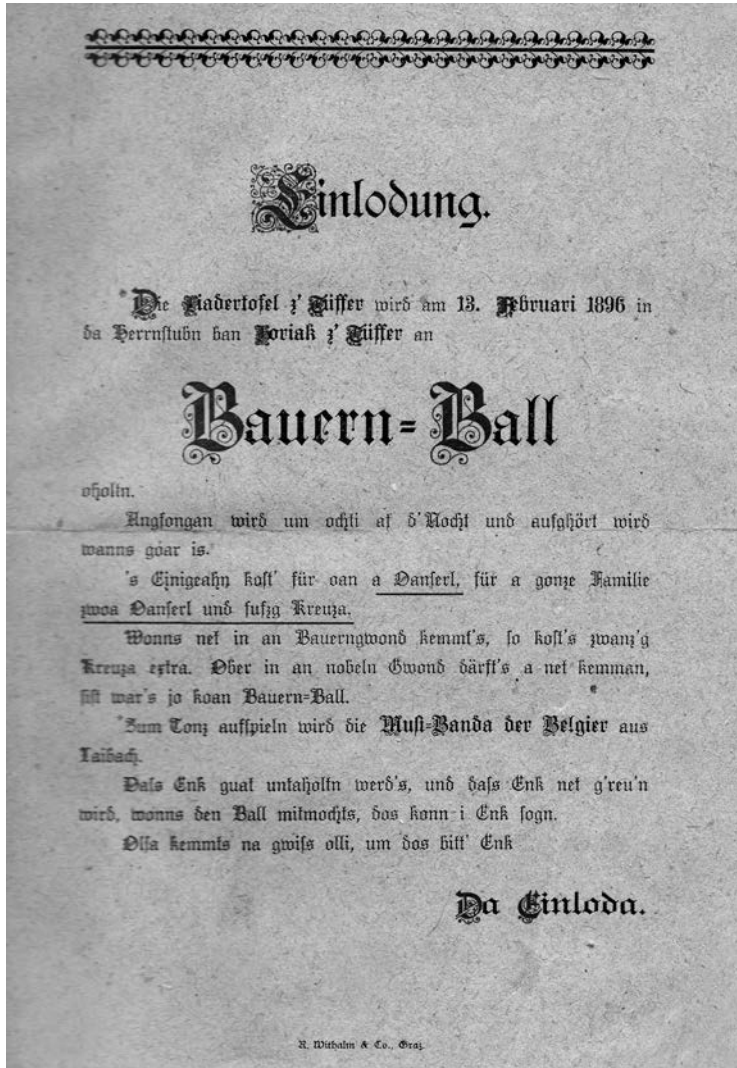
⁵³ Damjan Ovsec, *Oris družabnega življenja v Ljubljani, od začetka 20. stoletja do druge svetovne vojne*, (Ljubljana, 1979), 70, 71.

⁵⁴ Janez Cvirn, *Aufbiks!*, 39.

⁵⁵ Veselic so se redno udeleževali tudi kmetje iz bolj oddaljenih vasi, kot so Vrh nad Laškim in Šentrupert.

⁵⁶ Cvirn, *Aufbiks!*, 38.

⁵⁷ *Narodni list*, 21. 11. 1912, 4.

Slika 2: Vabilo na »Kmečki ples« iz leta 1896
(Muzej Laško, Trška kronika, 2. knjiga, str. 53)

Danes malo manj znana oblika zabave so bile t. i. vinske trgatve. To je bil ples, ki je posnemal trgatev grozdja. Vinskih trgatev so se udeleževali predvsem slovenski prebivalci in so potekale v mesecu oktobru. V celjskih okoliških gostilnah so na strop prostora napeljali žice, jih ovili s trtami in nanje obesili grozdje. Strop je tako predstavljal vinograd, v katerem je bila kraja grozdja strogo prepovedana. Plesalci so tako med plesom morali na skrivaj utrgati grozd. V dvorani pa se je nahajal tudi »policaj«, ki je takšne tatove prijel in jih odpeljal k »notarju«, če tat ni hotel plačati kazni,

pa so ga odpeljali v »zapor«.⁵⁸ Večere so si meščani krajšali predvsem z družabnimi prireditvami, kot so bili plesi. Sezona plesov se je začela s silvestrovanjem in je trajala vse do pusta. Silvestrovanja so v Laškem večinoma prirejala društva (Moško pevsko društvo, Gasilsko društvo, Bralno društvo). O silvestrovanju Moškega pevskega društva je 7. 1. 1890 poročal celo graški časnik *Tagespost*:

Tukajšnja »Liedertafel« je v prostorih hotela Horiak na silvestrski večer organizirala tombolo. Program je bil nadvse bogat in pester, končal se je šele ob enih zjutraj. Izpeljalo ga je pevsko društvo, več ljubiteljev in Laška godba. Posamezne točke je celotno občinstvo lepo sprejelo, še posebej velik aplavz so poželi štirje mladi violinisti. Med pevske točkami je potrebno omeniti dobro odpet valček: »Vino, ženka in pesem« in šaljiv kvintet »Italijanska solata«, ki je bil, kljub njegovi naporni dolžini, resnično precizno izveden. Prava štajerska ljudska pesem »Moje mlado življenje« Pommerja, je bila zelo dobro izvedena v oktetu, vseeno pa menimo, da bi lahko bil drugi del, kljub nasprotujočim si pogledom komponistov, izveden bolj sveže in ljudsko. Tombola se je začela šele ob pol desetih. ... Polnoč in z njo začetek novega leta je pozdravil predsednik društva s prisrčnim nagovorom in stoglasno zdravico novemu letu, ko je zven kozarcev napolnil dvorano. ... Kot po navadi se je slavlje končalo s plesom, ki je trajal vse do jutra.⁵⁹

Pustne prireditve pa so bile bolj v domeni gostilničarjev. V Laškem so različne pustne prireditve trajale več dni, vse do pepelnice srede. V dneh pred pustom je potekalo več pustnih plesov, ki so bili eni bolj, drugi manj elitni. Od 7. do 25. februarja 1909 so se v Laškem po različnih gostilnah zvrstili štirje plesi v maskah ali redute, ki so imeli vsak svojo tematiko (npr. lovski ples, živinski sejem, ipd.). Na vseh je goste zabaval domači ansambel Šramel, sestavljali so ga trije godci, ki so igrali na harmoniko, kitaro in violino. Na pustni dan je skozi trg potekala povorka različnih mask, ki so jo prišli opazovat vsi tržani. Obdobje pustnih zabav se je končalo na pepelnico sredo, ko so v sprevodu, ki ga je vodil »pastor«, pokopali pusta.

⁵⁸ Janez Cvirn, *Aufbiks!*, 38, 39.

⁵⁹ Trška kronika, 1. knjiga, 35.

Slika 3: Vabilo na pustni ples leta 1905
(Muzej Laško, Trška kronika, 2. knjiga, str. 55)

Pokop so izvedli tako, da so pusta s trškega mostu vrgli v Savinjo.⁶⁰ Pustno rajanje se je zaključilo na pepelnico zvečer, ko je Moško pevsko društvo priredilo t. i. »Heringsschmaus« v hotelu Horiak.

Promenada

Promenada je bila na prelomu stoletja običajna oblika druženja povsod po habsburški monarhiji.⁶¹ Udeleževali so se je vsi sloji in skupine prebivalstva, revni, bogati, stari in mladi.⁶² To je bila priložnost za druženje in spoznavanje novih ljudi. Ljudje so promenado obiskovali v manjših skupinah, ki so bile še posebno pri mladih ločene po spolu. Bili sta dve vrsti promenade, in sicer vsakodnevna, ki je potekala pozno popoldne, in nedeljska, ki je potekala ob nedeljah dopoldne.⁶³ Ta je bila še posebej pomembna in praznična. Udeležila se je celotna družina.⁶⁴ Po končani

⁶⁰ Trška kronika, 3. knjiga, 76.

⁶¹ Janez Cvirn, Andreja Rihter, *Biser na Savinji. Celje na starih razglednicah* (Celje, 1993), 70.

⁶² Janez Cvirn, *Aufbiks!*, 54.

⁶³ Katja Jerman, Promenada v Ljubljani, *Zgodovina za vse* 9, št. 1 (2002), 45–47.

⁶⁴ Prav tam, 48.

promenadi so ljudje odšli v kavarno ali gostilno.⁶⁵ Promenada je imela poleg družabnega tudi 'razkazovalni' značaj. To še posebej velja za nedeljsko promenado. Zanj so ljudje oblekli svoja najboljša oblačila.⁶⁶ Premožne dame so razkazovale najnovejšo modo z razkošnimi svilenimi oblekami živih barv, ki so jih krasile različne čipke, vezenine, trakovi in pentlje. Na glavi so nosile velike klobuke, na katerih so imele okrasno perje in cvetlice. Seveda pa je bil nepogrešljivo sredstvo razkazovanja tudi nakit.⁶⁷ Moški pa so svoj ugled in premoženjsko stanje razkazovali z oblekami temnih barv, ki so bile sestavljene iz suknjiča, telovnika in dolgih hlač. Pod obleko so nosili srajce s trdimi ovratniki in manšetnimi gumbi. Na glavi so imeli cilindar ali polcilindar, pri hoji pa so si pomagali s sprehajalnimi palicami.⁶⁸ Premožnejši so si svoje obleke naročili pri krojačih v deželni prestolnici Gradec, manj premožni pa so se morali zadovoljiti z oblekami domačih krojačev. Nedeljska promenada je bila pomemben družabni dogodek in tudi prava paša za oči.

Čeprav Laško ni bilo mesto, se je vseeno ponašalo s promenado. Ta naj bi potekala od trga pred železniško postajo, mimo Hotela Horiak preko mostu in nato po trgu mimo cerkve, končala pa naj bi se nasproti zdravilišča pri Žegnanem studencu.⁶⁹ Neke vrste promenada je potekala tudi v zdraviliškem parku, kjer je med sezono dvakrat dnevno koncertiral zdraviliški orkester; a te promenade so se udeleževali predvsem zdraviliški gostje.⁷⁰

Glasbene in gledališke prireditve

V Laškem profesionalno gledališče ni obstajalo. So pa gledališke igre uprizarjale nemške in slovenske amaterske gledališke skupine. Slovenske predstave so izvajali le v Pivnici in v prostorih Kukčeve pivovarne, nemške pa v hotelu Horiak.

Slovenska amaterska gledališka skupina je delovala v okviru Bralnega društva in je bila precej dejavnejša od nemške. V letih 1894–1912 so

⁶⁵ Prav tam.

⁶⁶ Prav tam, 48.

⁶⁷ Maja Ilich, Nekaj o modi v slovenskem časopisju na prelomu stoletja (1895–1915), *Zgodovina za vse* 6, št. 2 (1999), 98.

⁶⁸ Prav tam, 99.

⁶⁹ Trška kronika, 1. knjiga, 39a.

⁷⁰ Trška kronika, 3. knjiga, 95.

uprizorili več kot 20 gledaliških predstav, med katerimi so prevladovale veseloigre.⁷¹ Predstave so bile vedno dobro obiskane, nekatere od njih so doživele celo večkratne uprizoritve.

Nemška amaterska gledališka skupina je v obdobju 1889–1914 uprizorila 16 različnih predstav, ki pa so bile precej slabo obiskane. Večina iger, ki sta jih uprizorili obe gledališki skupini, je bila enodejank, tako da so velikokrat odigrali kar dve različni gledališki igri v enem večeru. Enodejanke in ljudske igre so bile v tem obdobju zelo priljubljene pri širšem občinstvu, medtem ko zanimanja za zahtevnejše predstave med občinstvom ni bilo.⁷²

Eden takšnih gledaliških večerov je bil 19. 5. 1911, ko so člani nemške amaterske gledališke skupine v hotelu Horiak odigrali dve veseloigri, in sicer »Eine Soirée bei Hauptmanns« in »Die kleine Pepita«. Za glasbo je med odmori skrbela trška godba, ki je delovala v okviru moškega pevskega društva »Liedertafel«. Čeprav sta bili igri dobro zrežirani, je bil obisk precej slab.⁷³

Kljub temu da sta v Laškem delovali dve narodnostno ločeni gledališki skupini, nekateri diletantski igralci te razmejitve niso jemali tako zelo resno. Tako so v nemški gledališki skupini delovali nekateri člani Bralnega društva, v slovenski gledališki skupini pa nekateri nemški prebivalci trga. Prav sodelovanje slednjih pa je bilo povod za pravo ogorčenje spodnještaterskih Nemcev nad Nemci v Laškem, ki so ga jasno izrazili v časopisih *Grazer Blatt* in *Ostdeutschen Rundschau*, kjer je pisalo, da so laški Nemci zakrivili narodno izdajo in zanemarili svojo državljansko dolžnost, saj niso preprečili izvedbe gledališke predstave slovenskega Bralnega društva, v kateri sta za nameček nastopala še dva laška Nemca.⁷⁴

Koncerte so v Laškem prirejale predvsem domače pevske in glasbene zasedbe, tu pa tam pa je v goste prišel tudi kakšen tuj orkester. Največkrat so v Laškem gostovali Orkester celjskega glasbenega društva, pevci celjskega Liederkranza, Moškega pevskega društva in Slovenskega pevskega društva.

Domače pevske in glasbene zasedbe so bile: moško pevsko društvo »Liedertafel«, Slovenski pevski zbor, ki je deloval v okviru bralnega društva,

⁷¹ Muzej Laško, Bralno društvo Laški trg, ba 49, ba 50.

⁷² Enostavne uprizoritve so bile zelo priljubljene in dobro obiskane tudi v sosednjem Celju, medtem ko so imele zahtevnejše uprizoritve zelo slab obisk in jih gledališke skupine zaradi tega niso uprizarjale. Cvirn, *Aufbiks!*, 67–69.

⁷³ Trška kronika, 3. knjiga, 141–143.

⁷⁴ Trška kronika, 1. knjiga, 19.

Salonski orkester, Moški pevski oktet, Godba na pihala, Laški Schrammeln in Tamburaški orkester.

Glasbene prireditve so se odvijale v Pivnici in Hotelu Horiak. Sestavljene so bile iz kulturnega programa, pevske in glasbene točke, ki sta jih izvajala pevski zbor in salonski orkester (včasih je namesto njega igrala tudi Zdraviliška godba ali Godba celjskega glasbenega društva), dobrodelne tombole in plesa, ki se je po navadi končal šele v zgodnjih jutranjih urah. Na glasbenem področju je bilo najbolj dejavno moško pevsko društvu Liedertafel, v okviru katerega je deloval tudi salonski orkester, društvenih prireditev so se udeleževali vsi laški Nemci, zdraviliški gostje, gostje iz Celja, Zidanega Mostu in Hrastnika. Tovrstnih prireditev se je udeležilo tudi do 200 gostov.

V trški kroniki lahko preberemo sledeč zapis o poletnem koncertu moškega pevskega društva »Liedertafel«, ki je bil 28. 7. 1906 v dvorani hotela Horiak:

Včeraj je moško pevsko društvo »Liedertafel« v dvorani hotela Horiak priredilo poletni koncert. Program je bil zelo bogat, pevske točke pa precizno izvedene. Večera se je udeležilo veliko število gostov, meščani in uradniki iz trga in okolice, gostje iz Hrastnika, Zidanega Mostu, zdraviliški gostje ter turisti. Poleg domačega moškega pevskega zbora, ki ga je vodil nadučitelj Karel Valentinič, so na večeru nastopili še gostje, tenorist gospod J. Boehm s pianistko gospodično Elso Fehleisen iz Ljubljane, pianistka Adolphine Weber in zdraviliška godba. Uradnemu delu večera je sledil še ples do zgodnjih jutranjih ur, namenjen mladini.⁷⁵

Šport

Šport je na prehodu v 20. stoletje postal pomemben del kulture višjega meščanskega sloja. Z določenimi športi, kot je tenis, se je del salonske kulture preselil na zunanja igrišča. S športom so se najprej začeli ukvarjati v letoviščih, kasneje pa tudi v mestih.⁷⁶

Kljub temu da je bilo Laško dodobra oddaljeno od metropol, pa je imelo zelo zadovoljivo športno infrastrukturo, ki je sledila modnim muham takratnega časa in je ponujala rekreacijo tudi najbolj petičnim športni-

⁷⁵ Trška kronika, 2. knjiga, 90–93.

⁷⁶ Borut Batagelj, *Izum smučarske tradicije: kulturna zgodovina smučanja na Slovenskem do leta 1941* (Ljubljana, 2009), 71, 72.

kom iz meščanskih vrst. Tako so se v Laškem nahajala kar tri kegljišča in teniško igrišče.⁷⁷ V zdravilišču so imeli še dve kegljišči, dve teniški igrišči, jahalnico in seveda bazen.⁷⁸ Tenis je bil priljubljen šport tudi med Laščani, pri igranju tenisa igralci namreč niso le 'urili telesa', temveč so istočasno ustvarjali tudi medčloveške vezi in uveljavljali poslovno-zasebne interese.⁷⁹

Poleti so Laščani in turisti lahko plavali tudi v Savinji. Leta 1903 je Laško olepševalno društvo nasproti zdravilišča zgradilo dve kopalni hišici, ki so ju gostje lahko uporabljali v zameno za simbolično vstopnino. Ženska kopalna hišica je bila na prostoru pod župniščem, kjer danes stoji Črni most, moška pa malo više v smeri Žegnanega studenca.⁸⁰

V kopalnih hišicah je bilo urejenih več posameznih kabin, iz katerih je obiskovalec lahko po stopnicah šel direktno v Savinjo. V kabinah pa je bilo na voljo tudi sveže perilo.⁸¹ Kopanje je bilo seveda strogo ločeno po spolu, približevanje moških in ženskih kopalcev v vodi ali na rečnem bregu pa strogo prepovedano.⁸² Moški in ženske se pri kopanju med sabo niso smeli ogledovati. Medtem ko so se namakali v osvežujoče hladni Savinji, so kopalci med sabo seveda prijetno kramljali in se šalili. Mlajši kopalci pa so verjetno kdaj na skrivaj pokukali proti ženskemu kopalnišču, kjer se je v vodi hladila tudi kakšna brhka gospodična. Kopeli v Savinji so bile seveda mnogo hladnejše od kopanja v zdraviliški termalni vodi, temperatura Savinje se je v poletnih mesecih gibala okoli 22 °C.⁸³ Kopalne hišice so uporabljali predvsem izletniki, ki so v Laško prišli iz sosednjega Celja, ter turisti, med njimi pa se je seveda znašel tudi kakšen domačin. Natančnih podatkov o tem, kdo od domačinov je obiskoval kopalne hišice na Savinji, nimamo. Lahko pa na podlagi delovanja olepševalnega društva, ki je bilo nemško nacionalno usmerjeno, sklepamo, da so se nacionalne razmejitve poznale tudi tukaj in so kopeli na Savinji bolj obiskovali nemški, kot pa slovenski prebivalci trga. Število kopalcev je bilo seveda precej odvisno od vremena. Kopalna sezona je trajala od maja do septembra.⁸⁴ V vročih poletnih dneh je kopeli dnevno obiskalo tudi po 70 kopalcev.⁸⁵

⁷⁷ Maček, *Laško skozi stoletja*, 243.

⁷⁸ Edo Jelovšek, *Preteklost in razvoj termalnega kopalnišča v Laškem*, *Laški zbornik 2002* (Laško, 2002), 182.

⁷⁹ Borut Batagelj, *Izum smučarske tradicije*, 72.

⁸⁰ Trška kronika, 2. knjiga, 23.

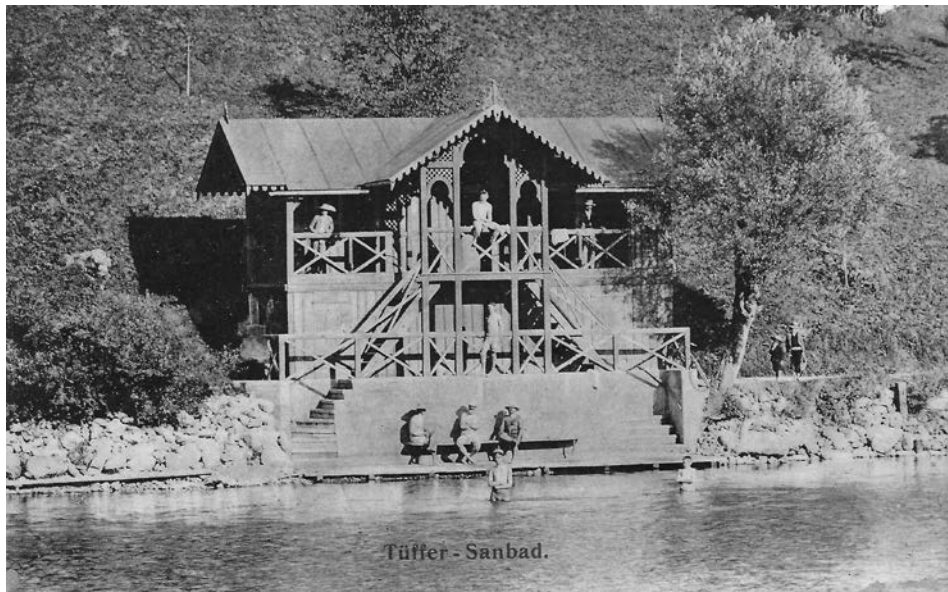
⁸¹ Prav tam, 98.

⁸² Cvirn, Rihter, *Biser na Savinji, Celje na starih razglednicah*, 93.

⁸³ Trška kronika, 2. knjiga, 136.

⁸⁴ Prav tam, 98, 21.

⁸⁵ Trška kronika, 2. knjiga, 98.

Slika 4: Moška kopalna hišica ob Savinji leta 1907
(Muzej Laško, Trška kronika, 2. knjiga, str. 126)

Od zimskih športov je bilo med laškimi Nemci priljubljeno drsanje. Na splošno je bilo drsanje prva aktivnost meščanov, ki so jo ti pozimi izvajali na prostem.⁸⁶ Drsališča so si Laščani uredili kar na zamrznjenih mlakah ob Savinji, ena takšnih se je nahajala pod Žegnanim studencem.⁸⁷ Za drsanje pa so uporabljali tudi zamrznjen Kukčev ribnik ob pivovarni.⁸⁸

Laško razen kegljaškega kluba, strelskega društva in Lovske družbe ni premoglo kakšnega drugega športnega društva. Prav slednja pa je bila precej dejavna tudi na družabnem področju, saj so izčrpani laški lovci 'jago' navadno zaključili v eni izmed trških gostiln, kjer so imeli krepak obed, ki mu je sledilo popivanje. Ena takšnih 'jag' je bila tudi 15. marca 1904, ko so v okoliških gozdovih ustrelili poslednjega jelena na tem območju. Jelena so nato okrašenega s smrekovimi vejicami, telohom in bodikami pripeljali v trg, kjer so jih sprejeli z velikim navdušenjem in puškinimi salvami. Udeleženci lova so se s svojim velikim ulovom tudi fotografirali, nato pa so pozno v noč proslavljali dober ulov v Hotelu Henke. Naslednji dan so veseljačenje nadaljevali v eni izmed gostiln, kjer so si privoščili jelenji golaž.⁸⁹

⁸⁶ Borut Batagelj, *Zima: od strahu k veselju* (Celje, 2010), 22.

⁸⁷ Maček, *Laško skozi stoletja*, 243.

⁸⁸ Trška kronika, 1. knjiga, 33.

⁸⁹ Trška kronika, 2. knjiga, 78–80.

Slika 5: Ulov jelena leta 1904 (Muzej Laško, Trška kronika, 2. knjiga, str. 80)

Izleti

Izleti na podeželje so postali v 19. stoletju zelo popularni in so bili pomemben del t. i. poletne svežine.⁹⁰ Izletništvo je postalo ljudem še dostopnejše po letu 1895, ko je država sprejela novelo zakona o nedeljskem počitku.⁹¹ Z njim se je pri nas začel uveljavljati dela prost nedeljski dan, kot ga poznamo še danes.⁹² Ob nedeljah se je srednji in višji sloj meščanstva poleg obiska maše, promenade, različnih prireditev in obiska gostilne, podal tudi na kakšen izlet. Nanje so hodili predvsem v poletnem času. Na krajše izlete so se odpravili popoldne po kosilu, če pa so si zadali kakšen bolj oddaljen cilj, so se tja odpravili že zjutraj. Priljubljene izletniške točke Laščanov so bile: obisk gostilne Hermann v Spodnji Rečici, Slap v Medvedovi soteski z gostilno pri Slapu Stegenšek v Tevčah,⁹³ Rimske Toplice,

⁹⁰ Andrej Studen, *Iz avanturizma v turizem, Slovenska novejša zgodovina*, ur. Jasna Fischer (Ljubljana, 2006), 1. zv., 92.

⁹¹ Andrej Pančur, *Nedeljski počitek, Slovenska kronika XIX. stoletja*, ur. Janez Cvirn (Ljubljana, 2003), 3. zv., 32.

⁹² Prav tam, 33.

⁹³ Ta izletniška točka je med Laščani bolj znana in priljubljena postala šele po letu 1894, ko so tod mimo zgradili občinsko cesto.

Šmihel, Krištof, Kuretno in tudi malo bolj oddaljeni kraji, kot so Šmohor, Jurklošter, Vrh nad Laškim, Šentrupert in Sedraž.

Na izlete so ljudje hodili v manjših zaključenih družbah ali v velikih organiziranih skupinah, kadar so izlete prirejala društva. Na izlet so s seboj vzeli tudi nekaj hrane in odejo, da so si na koncu poti privoščili še piknik, čeprav so tam obiskali tudi kakšno gostilno.⁹⁴ Če je bil izlet množičen, je društvo v kateri od vaških gostiln organiziralo zabaven program z zborovskim petjem. Eden takšnih izletov je bil leta 1905. Na ta dan je bralno društvo organiziralo izlet v Tevče:

*Veselo in živahno je bilo preteklo nedeljo pri novi gostilni Stegenškovi v Tevčah. Blizu 100 izletnikov iz Laškega trga zbralo se je tam na vabilo »Bralnega društva« in poslušalo mile glasove naše lepe slovenske pesmi, ki jih je prednašal moški in mešani zbor društva katerega slednjega so omogočile gđč. učiteljice. Vsa čast jim! – Taki izleti so v tem času, ko se je polegla nekoliko nadležna vročina, jako pripravn in se ž njimi na najboljši način preživijo nedeljske popoldanske ure v lepi naši okolici.*⁹⁵

DRUŠTVA

Kot že vemo, je leta 1867 skupaj z decembrsko ustavo prišel v veljavo nov zakon o društvih, ki je omogočal ustanavljanje političnih društev in normalno politično življenje. A prejšnje strogo nadzorovano stanje se ni popolnoma izničilo, saj je država še vedno bdela nad ustanavljanjem društev. Da se je torej neko društvo lahko ustanovilo, je državna oblast najprej morala potrditi statut tega društva.

Nova zakonodaja je še istega leta sprožila ustanavljanje slovenskih čitalnic v večini spodnještajerskih mest in trgov. Čitalnice so imele pomembno vlogo pri krepitvi slovenske nacionalne zavesti med meščanskim in podeželskim prebivalstvom.⁹⁶ Poleg tega se je s svobodo združevanja odprl nov pomemben prostor oblikovanja nacionalne identitete. Tako so se začela prirejati masovna zborovanja (npr. tabori) in ustanavljati številna društva s politično konotacijo.⁹⁷ Na drugi strani so se medtem začela pospešeno razvijati nemška nacionalna društva, kot so bila kazina, pevska in telovadna

⁹⁴ Ovsec, *Oris družabnega življenja v Ljubljani*, 115.

⁹⁵ Muzej Laško, Bralno društvo Laško, ba 49.

⁹⁶ Cvirn, *Razvoj društev na Štajerskem (1815–1880)*, 147–149.

⁹⁷ Bruckmüller, *Sozialgeschichte Österreichs*, 416.

društva, ki so, bolj kot na svoji primarni ravni, delovala predvsem na družabnem in političnem področju.⁹⁸

Večina društev je bila nacionalno opredeljenih, posledično so bila tako glavni nosilci nacionalnih razprtij. Najbolj nemško nacionalno usmerjen del meščanstva je postala stara meščanska elita, ali t. i. honoraciji.⁹⁹ Izrazito nemškonacionalna društva pa so bila predvsem telovadna društva, Schulverein, pevska društva in krajevne skupine društva Südmark.¹⁰⁰ Vsa ta nemško nacionalno usmerjena društva (razen telovadnega društva), kot tudi slovensko usmerjena čitalnica in podružnica družbe Svetega Cirila in Metoda, so bila v Laškem zelo dejavna.

Število društev na Štajerskem je po letu 1867 začelo strmo rasti, njihovo število se je od leta 1867 do leta 1873 početverilo.¹⁰¹ V manjših mestih je tako najbolj naraščalo predvsem število bralnih in gasilskih društev, tudi politična društva so bila na Štajerskem precej številčnejša kot na Kranjskem in Koroškem.¹⁰² Z naraščanjem števila društev se je začela spreminjati tudi njihova socialna konotacija. Če so društva v prvi polovici 19. stoletja imela izrazito elitistično funkcijo in so medse sprejemala le člane iz vrst socialne elite, so društva ob koncu 19. stoletja postala socialno veliko bolj odprta in so medse sprejemala vedno širše plasti prebivalstva.¹⁰³ To je bilo povezano s širitvijo volilne pravice leta 1882, takrat so volilno pravico dobili vsi moški državljani, ki so plačali najmanj 5 goldinarjev davka. Zato so politiki in društva začeli v svoje vrste novačiti predstavnike spodnjega srednjega razreda.¹⁰⁴ Ta populacija pa je predstavljala tudi ciljno populacijo za nacionalna gibanja.¹⁰⁵ Sprva so bila ta društva bolj liberalno usmerjena, njihov antipol pa so bila katoliška konservativna politična društva, ki so delovala predvsem na podeželju. Po avstrijskem porazu s Prusijo se je začel močno krepiti nemški nacionalizem, to pa se je odražalo tudi na društveni

⁹⁸ Cvirn, Razvoj društev na Štajerskem (1815–1880), 147–149.

⁹⁹ Elisabeth Ulsperger, Model und Wirklichkeit. Zur kulturellen und politischen Praxis in Kleinstadten, *Kleinstadtbürgerthum in Niederösterreich, Horn, Eggenburg, Retz um 1900*, ur. Hannes Stekl (Wien, 1994), 67.

¹⁰⁰ Prav tam.

¹⁰¹ Cvirn, Razvoj društev na Štajerskem (1815–1880), 150.

¹⁰² Prav tam, 147–150.

¹⁰³ Hans Peter Hye, Aussig – Eine Industriestadt am Rande des Reiches, *Kleinstadtbürgerthum in der Habsburgermonarchie 1862–1914* (Wien, 2000), 32.

¹⁰⁴ Jeremy King, *Budweisers into Czechs and Germans*, (Princeton University Press, 2002), 74.

¹⁰⁵ Prav tam, 78.

ravni. Tako so na primer prej liberalno usmerjena in nacionalno nevtralna ustavoverna društva dobivala vedno bolj nemško nacionalno konotacijo.¹⁰⁶

Zaradi zloma dunajske borze leta 1873 in s tem slabih gospodarskih razmer se je prej hiter razvoj društev nekoliko upočasil. Nov vzpon društev je sledil šele po prihodu Taaffejeve vlade.¹⁰⁷

V Laškem je od srede 19. stoletja do prve svetovne vojne delovalo 25 različnih društev. Društvena dejavnost v Laškem je bila tako zelo razvita in se je lahko kosala z marsikaterim mestom v monarhiji.¹⁰⁸

Prvo znano društvo, ki je v Laškem delovalo že pred letom 1867 in ni bilo politične narave, je bilo strelsko društvo.¹⁰⁹ Prve podatke o njegovem obstoju imamo iz leta 1854.¹¹⁰ Drugo najstarejše znano društvo je bila Laška čitalnica, ustanovljena leta 1869, nato pa so ji sledila še številna druga društva: podružnica Štajerske kmetijske družbe, Gasilsko društvo, Moško pevsko društvo, Kreditno hranilno društvo Laško itd. (gl. tabelo 1).

Društva so vseskozi prirejala različne prireditve, na katerih so zbirali denar za slovensko ali nemško šolo, nemška društva so organizirala tudi t. i. *Sonnwendfeier*, na katerem so ob velikem kresu prepevali takrat prepovedane nemške nacionalne pesmi, kot je bila Bismarckova pesem in pesem *Wacht am Rhein*,¹¹¹ slovenska pa Ciril-Methodov kres, na katerem so

¹⁰⁶ Cvirn, *Razvoj društev na Štajerskem (1815–1880)*, 151.

¹⁰⁷ Prav tam.

¹⁰⁸ Število prebivalcev na društvo v nekaterih mestih v monarhiji.

Mesto	Leto	Število prebivalcev	Število društev	Število prebivalcev na društvo
Laško	1908	903	9	100,33
Celje	1918	6919	80	86,49
Kamnik	1892	2368	19	124,63
Baden	1880	6921	40	173,03
Eggenburg	1914	3700	39	94,87
Horn	1914	3100	34	91,18

Trška kronika, 3. Knjiga, 73.; Cvirn, *Aufbiks!*, 78.; Zora Torkar, *Beži Ljubljana, Gradec se skrij, Dunaj tud Kamniku gliha nič ni* (Kranj, 1996), 100; Elisabeth Ulsperger, *Baden – eine Kurstadt nahe der Residenz, Kleinstadtbürgerthum in der Habsburgermonarchie 1862–1914* (Wien, 2000), 89–90; ista, *Model und Wirklichkeit. Zur kulturellen und politischen Praxis in Kleinstädten*, 63.

¹⁰⁹ Trška kronika, 1. knjiga, 31.

¹¹⁰ Prav tam.

¹¹¹ Janez Cvirn, *Trdnjavski trikotnik, Politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem (1861–1914)* (Maribor, 1997), 232–233.

imeli ognjemet, streljali z možnarji, svojo nacionalno zavest pa so izražali s petjem pesmi »Hej Slovenci«. ¹¹²

Tabela 1: *Društva, ki so delovala v Laškem do prve svetovne vojne*

Društvo	Leto ustanovitve
Strelsko društvo	1854
Trška godba	1854
Podružnica Štajerske kmetijske družbe	1860
Godba na pihala	1860
Laška čitalnica	1869
Gasilsko društvo	1870
Politično-gospodarsko društvo Napredek	1870
Moško pevsko društvo Liedertafel	1872
Kreditno-hranilno društvo Laško	1875
Moški pevski oktet	1875
Nemški Schulverein	1881
Laška lovska družba	1883
Zadruga trgovcev v okraju Laško	1886
Olepševalno društvo	1889
Družba svetega Cirila in Metoda	1891
Bralno društvo Laški trg	1893
Laško-celjsko Učiteljsko društvo	1897
Südmark	1899
Slovenska hranilnica in posojilnica	1899
Konzumno društvo	1900
Društvo za zaščito in skrb za otroke	1908
Čebelarsko društvo	1912
Podružnica Rdečega križa	1913
Obrtniško društvo	
Kegljaški klub	

Geografski položaj Laškega, kot nemškega jezikovnega otoka na skrajni jugozahodni meji Štajerske, je bil še posebej ugoden za razcvet nemškega nacionalizma. Enaka situacija je vladala tudi drugod ob jezikovni meji, kjer

¹¹² Maček, *Laško skozi stoletja*, 237.

se je zaradi zaostalosti in bližine meje večal občutek ogroženosti nemško govorečih prebivalcev pred nacionalno odtujitvijo in gospodarsko zaostalostjo v primerjavi s slovansko govorečimi prebivalci.¹¹³ To je v Laškem sprožilo ustanovitev podružnic dveh nemških obrambnih društev, to sta Schulverein in Südmark. Porast nacionalizma pa se je odražal tudi v delovanju in članstvu drugih društev, ki so se povečini polarizirala na nemška in slovenska. Edino izrazito slovensko nacionalno društvo je bilo Bralno društvo. Druga društva so bila nemško nacionalno usmerjena. Obstajali pa so tudi redki posamezniki iz vrst izobražencev in premožnih meščanov, ki so bili člani slovenskega bralnega društva in nemških društev.

Nacionalne razmere v Laškem konec 19. stoletja je v svojem romanu *Smrt v bunkerju* dobro opisal Martin Pollak:

*Vsakdanje življenje ni bilo vselej tako bojevito nastrojeno, veliko Slovencev in Nemcev se je kljub šovinističnim parolam družilo tako zasebno kakor tudi poslovno. Slovenci in Nemci so stanovali drug ob drugem, hiše in vrtovi so se stikali. Obstajali so mešani zakoni in prijateljstva, tudi med zagrizenimi nemško nacionalnimi predstavniki in fanatičnimi Slovenci. Na osebni ravni, v krogu prijateljev in sorodnikov, je bilo to možno, pa čeprav so pripadali različnim taborom. Za nekaj časa so lahko pozabili na ideologijo in radikalne parole, sedli za isto mizo, jedli pili in se šalili. Vendar so ostali zvesti svojemu prepričanju in ga le za kratek čas odložili kot plašč, ki ga oddaš v garderobo in si ga na ulici spet nadeneš. Na ulici, kjer so si Nemci in Slovenci lomili kosti.*¹¹⁴

Nacionalni konflikt se je odražal tudi v rezultatih ljudskega štetja, kjer so namesto narodnosti prebivalce spraševali po njihovem občevalnem jeziku. Prvo tovrstno štetje občevalnega jezika je bilo leta 1880. Takrat na njegove rezultate politične razmere še niso bistveno vplivale.¹¹⁵ Število nemško govorečih prebivalcev v Laškem je bilo leta 1880 približno izenačeno s številom slovensko govorečih tržanov. Desetletje kasneje pa se je nemška stran v okviru nemških obrambnih organizacij močno angažirala pri štetju občevalnega jezika, kar se je dobro odražalo v rezultatih, saj je delež Slovencev na celotnem Spodnjem Štajerskem, še posebno pa v Laškem,

¹¹³ Ulsperger, Model und Wirklichkeit, 68.

¹¹⁴ Martin Pollak, *Smrt v bunkerju* (Ljubljana, 2005), 25.

¹¹⁵ Janez Cvirn in Andrej Studen, Etnična (nacionalna) struktura spodnještajerskih mest in trgov 1880–1910, *Utrjevanje in sprememba etničnih struktur v panonskem prostoru od 1790 do prve svetovne vojne, Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci* (Ljubljana, 2006), 226.

močno upadel.¹¹⁶ Za razliko od drugih mest in trgov na Spodnjem Štajerskem je v Laškem število slovenskih prebivalcev začelo močno naraščati in na predvečer prve svetovne vojne so Slovenci po svojem številu in gospodarski moči le malo zaostajali za številom nemško govorečih prebivalcev.¹¹⁷

Društveno življenje v Laškem je na prelomu stoletja oblikovalo približno 50 posameznikov, od katerih jih je bila večina dejavna v najmanj dveh društvih. Večina uglednejših prebivalcev trga je bila tako bolj ali manj aktivna v več društvih hkrati. Bili pa so tudi posamezniki, ki so društvnemu življenju namenili večino svojega prostega časa. To so bili npr. župan, notar in nadučitelj, ki so bili aktivni v osmih do desetih društvih hkrati.

Eden od njih je bil npr. Karel Valentinič, nadučitelj v pokoju, občinski in okrajni svetnik, ki je bil aktiven član v kar devetih društvih. Bil je ustanovitelj lokalnega muzeja, tajnik in ekonom Olepševalnega društva, namestnik predsednika Laške lovske družbe, član centralnega odbora Štajerske kmetijske družbe, komandir pri gasilskem društvu, tajnik v laški podružnici Nemškega Schulvereina in namestnik direktorja Kreditno-hranilnega društva Laško. Poleg tega pa je bil dejaven tudi v Politično-gospodarskem društvu Napredek, moškem pevskem društvu Liedertafel in Südmark.¹¹⁸

SKLEP

Družabno življenje v Laškem je bilo v prvi polovici 19. stoletja omejeno predvsem na različne nabožne prireditve, kot so proščenje, gostilniško druženje, sejme in zasebne oblike družabnosti, to so družinski prazniki, koline itd. Organiziranih oblik družabnosti pa skorajda ni bilo. Trški vsakdan je vsake toliko časa zmotila le kakšna javna slovesnost, kot je bilo na primer odprtje Zdravilišča Franca Jožefa. Sredi stoletja sta v Laškem na področju družabnosti delovala le Strelsko društvo in trška godba. Kot prvo slovensko društvo je v Laškem, v letih 1869–1876, delovala čitalnica. Ta je v trgu skrbela predvsem za družabnost slovenskega prebivalstva – trškega in podeželskega. Po letu 1867 sta v Laškem za družabnost skrbeli še moško pevsko društvo Liedertafel, ki je bilo najbolj dejavno društvo v trgu na

¹¹⁶ Prav tam, 226.

¹¹⁷ *Specialni krajevni repertorij za Štajersko: izdelan na podlagi podatkov ljudskega štetja z dne 31. decembra 1910*, 28.

¹¹⁸ Trška kronika, 3. knjiga, 85.

družabnem področju nemškega prebivalstva, in Gasilsko društvo. Slednje je organiziralo predvsem različne koncerte in plesе, na katerih je zbiralo denar za potrebe društva.

Po letu 1880 se je z razvojem Laškega povečalo število društev, tudi tistih, ki so se ukvarjala z družabnostjo. Družabnost nemških prebivalcev trga je bila veliko bolj organizirana kot družabnost slovenskega prebivalstva, ki je bila omejena le na nekaj slovenskih izobražencev in je delovala predvsem v okviru Bralnega društva.

Sredi 19. stoletja je bila organizirana družabnost v okviru društev zelo redka in omejena predvsem na meščansko elito, t. i. honoracije. Iz nje so bile izvzete nižje plasti trškega prebivalstva in okoliško podeželsko prebivalstvo. Vzporedno z modernizacijo trga na prelomu stoletja se je spremenilo tudi družabno življenje, ki je postalo veliko bolj organizirano, naraslo je število društev, vanj pa so bili vključeni vsi sloji mestnega in podeželskega prebivalstva. Še vedno pa je imela vodilno vlogo v družabnem življenju stara in nova trška elita, saj so vodilna mesta v društvih zasedali občinski veljaki (člani občinskega odbora, župan), obrtniki, trgovci, notarji, učitelji in razni uradniki.

V tem času je prišlo do velikega porasta nacionalizma in s tem nacionalne diferenciacije družabnosti, ki je bila razdeljena na nemški in slovenski del. Ta ločitev je postajala iz leta v leto bolj ostra in se je odražala tako v ustanavljanju podružnic nemško obrambnih društev, kot sta bila Schulverein in Südmark, kot tudi na družabnih prireditvah, ki so potekale strogo ločeno in so si med sabo tudi konkurirale. A je vseeno družabnost slovenskega dela prebivalstva močno zaostajala. Saj so bili Slovenci v Laškem šibkejši po gospodarski moči in po številu prebivalstva. Tako lahko rečemo, da je nacionalni konflikt sicer vplival na družabnost, a so se v manjših krajih, kot je bilo Laško, dopuščale tudi določene izjeme.

Družabnost v Laškem ni prav nič zaostajala za družabnostjo v manjših mestih tako na Slovenskem kot tudi drugod v habsburški monarhiji. Lahko rečemo, da je bilo družabno življenje v Laškem tipičen primer družabnega življenja v urbani naselbini na skrajnem robu nemške jezikovne meje.

VIRI IN LITERATURA

Viri

Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Göthova topografija, GT 175.3, GT 175.2. Muzej Laško, Trška kronika.

Muzej Laško, Bralno društvo Laški trg, ba 49, ba 50.

Zgodovinski arhiv Celje, ZAC, Juro Kisslinger, 1012

Narodni list, št. 47, 21. 11. 1912, str. 4.

Literatura

Borut Batagelj, *Izum smučarske tradicije: kulturna zgodovina smučanja na Slovenskem do leta 1941*. Ljubljana, 2009.

Borut Batagelj, *Zima: od strahu k veselju*. Celje, 2010.

Ernst Bruckmüller, *Sozialgeschichte Österreichs*. Wien, München, 1985.

Janez Cvirn in Andrej Studen, »Etnična (nacionalna) struktura spodnještajerskih mest in trgov 1880–1910«. *Utrjevanje in sprememba etničnih struktur v panonskem prostoru od 1790 do prve svetovne vojne, Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci*. Ljubljana, 2006. 221–241.

Janez Cvirn, *Aufbiks! Nacionalne razmere v Celju na prelomu 19. v 20. stoletje*. Celje, 2006.

Janez Cvirn, *Trdnjavski trikotnik, Politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem (1861–1914)*. Maribor, 1997.

Janez Cvirn in Andrej Studen, »Ko vihar dirjajo hlaponi.« *K socialni in kulturni zgodovini železnice v 19. stoletju*. Ljubljana, 2001.

Janez Cvirn, *Razvoj društev na Štajerskem (1815–1880). Zbornik Janka Pleterškega*. Ljubljana, 2003. 143–153.

Janez Cvirn, *Družabno življenje celjskega meščanstva v 19. stoletju. To in ono o meščanstvu v provinci*. Celje, 1995. 26–33.

Janez Cvirn in Andreja Rihter, *Biser na Savinji, Celje na starih razglednicah*. Celje, 1993.

Hans Peter Hye, *Aussig – Eine Industriestadt am Rande des Reiches. Kleinstadtbürgertum in der Habsburgermonarchie 1862–1914*. Wien, 2000. 25–78.

Alfred Hoelder, *Special Orts-Repertorien der im Oesterreichischen Reichsrathe vertretenen Koenigreiche und Laender*. Wien, 1883.

Alfred Hoelder, *Special Orts-Repertorien der im Oesterreichischen Reichsrathe vertretenen Koenigreiche und Laender*. Wien, 1893.

Alenka Hren, *Trg Laško v prvi polovici 19. stoletja v luči Franciscejskega katastra in matičnih knjig*. Diplomsko delo. Univerza v Ljubljani, 2011.

Maja Ilich, *Nekaj o modi v slovenskem časopisju na prelomu stoletja (1895–1915). Zgodovina za vse* 6, št. 2 (1999). 98–108.

Edo Jelovšek, *Preteklost in razvoj termalnega kopališča v Laškem. Laški zbornik 2002*. Laško, 2002 (173–209).

Katja Jerman, *Promenada v Ljubljani. Zgodovina za vse* 9, št. 1 (2002). 40–65.

- Jeremy King, *Budweisers into Czechs and Germans*. Princeton University Press, 2002.
- Leksikon občin za Štajersko: izdelan po rezultatih popisa ljudstva dne 31. grudna 1900. Dunaj, 1904.
- Gorazd Makarovič, Prehrana v 19. stoletju na Slovenskem«. *Slovenski etnograf* 33/34 (1988/1990). 127–205.
- Jože Maček, *Laško skozi stoletja*. Celje, 2013.
- Vasilij Melik, Rast mestnega prebivalstva na Slovenskem pred prvo svetovno vojno. *Ekonomska revija* 6 (1956). 507–524.
- Ignacij Orožen, *Orožnova zgodovina dekanije Laško*. Celje, Ljubljana, 2009.
- Damjan Ovsec, *Oris družabnega življenja v Ljubljani, od začetka 20. stoletja do druge svetovne vojne*. Ljubljana, 1979.
- Andrej Pančur, Nedeljski počitek. *Slovenska kronika XIX. stoletja*, 3. zv., ur. Janez Cvirn. Ljubljana, 2003. 32–33.
- Martin Pollak, *Smrt v bunkerju*. Ljubljana, 2005.
- Specialni krajevni repertorij za Štajersko: izdelan na podlagi podatkov ljudskega štetja z dne 31. decembra 1910. Dunaj, 1918.
- Manfred Straka, *Verwaltungsgrenzen und Bevölkerungsentwicklung in der Steiermark 1770–1850*. Graz, 1978.
- Andrej Studen, Iz avanturizma v turizem. *Slovenska novejša zgodovina*, 1. knjiga, ur. Jasna Fischer. Ljubljana, 2006. 92–94.
- Baron Thalherr, *Fremdenführer von Cilli und Umgebung*. Cilli, 1875.
- Zora Torkar, *Beži Ljubljana, Gradec se skrij, Dunaj tud Kamniku gliha nič ni*. Kranj, 1996.
- Elisabeth Ulsperger, Baden – eine Kurstadt nahe der Residenz. *Kleinstadtbürgertum in der Habsburgermonarchie 1862–1914*. Wien, 2000. 79–135.
- Elisabeth Ulsperger, Model und Wirklichkeit. Zur kulturellen und politischen Praxis in Kleinstädten. *Kleinstadtbürgertum in Niderösterreich, Horn, Eggenburg, Retz um 1900*. Wien, 1994. 41–84.
- Hedvika Zdovc, *Sejmi na celjskem v 19. in prvi polovici 20. stoletja*. Celje, 2006.
- Aleksander Žižek, *Rokodelci mojega mesta*. Celje, 2000.
- Aleksander Žižek, *Skrivno življenje cehov. Cehi Celja, Maribora in Ptuja med letoma 1732 in 1859*. Celje, 2012.

THE SOCIAL LIFE IN LAŠKO IN THE 19TH CENTURY

Summary

In the 19th century Laško was one of the biggest market places in Lower Styria. With the Southern Railway and with it connected economic development it experienced a rapid progress. The growth of population and the economic growth were visible also in the social life.

The social life developed from spontaneous forms of socialising to organised forms, where different societies played the decisive role. Laško was on the outmost edge of the German language border and after 1880 the majority of its population was German speaking. Therefore the social life in Laško was divided into German and Slovene. The social life of German speaking population was much more developed and organised than the one of the Slovene speaking population. The Slovene societies started welcoming members from other social classes from the market place and its surrounding. According to the forms of social life and according to the number of societies the social life in Laško did not fall behind the social life in smaller towns in Slovenia and in the Habsburg monarchy.

DAS GESELLSCHAFTSLEBEN IN LAŠKO/MARKT TÜFFER IM 19. JAHRHUNDERT

Zusammenfassung

Laško/Markt Tüffer war im 19. Jahrhundert einer der größeren untersteiermärkischen Märkte, der mit der Ankunft der Südbahn – und damit verbundener wirtschaftlichen Entwicklung – einen sprunghaften Aufstieg erlebte. Eine größere Zahl von Einwohnern und die wirtschaftliche Entwicklung spiegelten sich auch im Gesellschaftsleben wieder.

Aus spontanen Geselligkeitsformen entstanden organisierte Formen, in denen die Vereine die entscheidende Rolle spielten. Da Laško/Markt Tüffer am äußersten Rande der deutschen Sprachgrenze lag und da die Mehrheit der Bewohner deutschsprachig war, teilte sich auch das Gesellschaftsleben in den deutschen und den slowenischen Teil. Das Gesellschaftsleben der deutschen Bevölkerung war dabei viel entwickelter und organisierter wie das Gesellschaftsleben der slowenischen Bevölkerung. Gleichzeitig gingen am Ende des Jahrhunderts vor allem die slowenischen Vereine breitere Bevölkerungsschichten aus dem Markt und seiner Umgebung aufzunehmen. Im Vergleich mit kleineren Städten in Slowenien und in der Habsburgermonarchie blieb das Gesellschaftsleben in Laško/Markt Tüffer sowohl nach den Geselligkeitsformen wie auch nach der Zahl der Vereine nicht zurück.

Poskus orisa bralne kulture na Štajerskem sredi 19. stoletja

Marija Mojca Peternel*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 070(497.4Celje)"1848/1849"

Marija Mojca Peternel: Poskus orisa bralne kulture na Štajerskem sredi 19. stoletja. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 86=51(2015), 1, str. 45–69

V prispevku smo poskušali na podlagi knjigotrških oglasov orisati bralno kulturo na Štajerskem v revolucionarnem letu 1848/49. Kot vir sta nam služila oba v Celju izhajajoča časopisa *Cillier Zeitung in Celjske slovenske novine*, pri čemer je slednji nosil le manjši delež. Čeprav je oba časopisa tiskal isti tiskar, so bili oglasi v nemškem časopisu številčnejši. Prilogo *Cillier Zeitung Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung* bi zaradi svoje vsebine in ne nazadnje tudi oblike lahko enakovredno uvrstili ob bok prilog vseh večjih takratnih časopisov. Prav zato smo njene knjižne oglase primerjali z oglasi v drugih takratnih časopisih v večjih mestih in poskušali ugotoviti podobnosti.

Ključne besede: revolucionarno leto 1848/49, Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, knjigotrštvo, časopisi, bralna kultura

1.01 Original Scientific Article
UDC 070(497.4Celje)"1848/1849"

Marija Mojca Peternel: An Attempt to Outline the Reading Culture in Styria in the Middle of the 19th Century. Review for History and Ethnography, Maribor 86=51(2015), 1, pp. 45–69

On the basis of bookselling ads this article tries to outline the reading culture in Styria in the year of Revolutions of 1848. Our sources were both in Celje published

* Dr. Marija Mojca Peternel, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za germanistiko, skandinavistiko in nederlandistiko, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, mojca.peternel@guest.arnes.si

newspapers, *Cillier Zeitung* and *Celjske slovenske novine*, wherein the later played a less important role. The ads were published in a greater number in the German newspaper, although both newspapers were printed by the same printer. The supplement *Cillier Zeitung Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung* can, due to its contents and also due to its form, be equivalently placed among the then most important newspapers. Therefore we compared its book ads with ads in other newspapers from bigger cities and tried to determine similarities.

Key words: Year of Revolutions 1848, *Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung*, bookselling, newspapers, reading culture

UVOD

Revolucija leta 1848/1849 je s svojimi pridobitvami dodobra pretresla monarhijo na vseh nivojih. Ne gre le za posledice vojaških akcij, gre predvsem za pridobitve, ki so močno vplivale na življenje ljudi v mestih in na podeželju. Ustanovitev narodne garde, ukinitve fevdalnega reda, še zlasti pa odprava cenzure in uvedena svoboda tiska so prav gotovo spremembe, ki so dodobra spremenile dotakratni življenjski stil v monarhiji. Zlasti odprava cenzure je številna mesta spremenila že na prvi pogled, sam proces spreminjanja pa je ta pridobitev povzročila tudi v mišljenju takratnega prebivalstva.

V deželah s slovenskim prebivalstvom gre zagotovo pri tem opaziti razlike med mestnim in podeželskim prebivalstvom. Kmet se je ukvarjal predvsem z vprašanjem preživetja in torej odpravo fevdalnih obveznosti ter se tako za kulturne dobrine ni prav zanimal. V mestih, med meščani, še zlasti pa med inteligenco so v ospredje pogovorov in pisanj vse pogosteje prihajale družbenopolitične vsebine.

Pravica svobodno tiskane besede je s seboj prinesla tudi nove naloge. Če so časopisi predmarčnega obdobja še služili zabavi in kratkočasju, so morali »novi« časopisi bralcem na najbolj razumljiv način predstaviti aktualna, družbeno političnavprašanja.¹ Kulturne novice so zamenjali politični uvodniki in razprave. Dotedanji izrazito gospodarski časopisi so poslej tiskali članke skoraj izključno politične vsebine. To preobrazbo lahko opazujemo pri *Journal des oesterreichischen Lloyd*, kjer so po marčnih dogodkih na Dunaju gospodarske uvodnike vedno pogosteje izpodrivali politični. Podobno se je dogajalo z *Innerösterreichischen Industrie Zeitung*, ki je po uvedbi svobode tiska postal izključno politični časopis.²

¹ Del Cott, *Die Journalistik, Laibacher Zeitung*, 26. 6. 1848, št. 76, str. 450.

² Ferdinand Gatti, *Die Ereignisse des Jahres 1848 in der Steiermark*, Graz, 1850, str. 23.

Celo izrazito poljedelske in gospodarsko naravnane *Novice* so bile pod pritiskom časa prisiljene preseči stare okvire: »Hitro se je moral skrčiti prostor za poljedelske in rokodelske stvari in poučevati je moral list svobodne državljane slovenske ob evangeliji nove 'pomladi narodov': o ustavi, o volitvah, o kmetiski odvezi, o svobodi, o narodnosti in ravnopravnosti; na eni strani je moral buditi speči narod, na drugi brzdati pretirano hrepeneenje in opominjati k treznosti, mirnosti, zaupanju in zalotnemu vedenju.«³

Svoboda periodičnega tiska se je v deželah s slovenskim prebivalstvom najprej uresničila v Celju s časopisom *Cillier Wochenblatt*, kasnejšim *Cillier Zeitung*,⁴ nato v Novem mestu s časopisom *Sloveniens Blatt*. Poleti 1848 je ljubljanska škofija začela izdajati nemški *Laibacher Kirchenzeitung*. Politična svoboda je močno vplival tudi na ljubljanski *Laibacher Zeitung*, ki je poleti začel izdajati politično prilogo *Politisches Blatt*. Sredi leta 1848 je začela izhajati tudi vrsta novih slovenskih (političnih) časopisov. S 1. julijem 1848 so v Jeretinovi⁵ tiskarni v Celju – pod uredniškim vodstvom Valentin Konška⁶ – začeli tiskati *Celske slovenske novine*,⁷ v Ljubljani sta začela izhajati prvi politični časopis v slovenskem jeziku *Slovenija* in cerkveni *Slovenski cerkveni časopis*.

Glede na to, da je bilo revolucionarno leto 1848/49 politično leto in da so časopisi ogledalo časa, v katerem izhajajo, kulturnih vsebin zlasti v uvodnikih ni bilo. Če že, so se krajše (kulturne) novice pojavile navadno na koncu časopisa. Zlasti v *Cillier Zeitung* je bilo v oglasih večkrat zaslediti vabila na kulturne dogodke, malokdaj tudi kratka poročila o njih. V *Celjskih slovenskih novinah* tovrstnih vabil praktično ni bilo, pa tudi kulturna poročila so bila redka. Je pa res, da je omenjeni časopis pogosto objavljajl pesmi, ki so bile navadno bolj nacionalno oziroma domoljubno obarvane.

Glavna lista obeh celjskih časopisov sta bila v precejšnji meri namenjena poročanju o aktualnih dogodkih. Po večini, to še zlasti velja za nemški časopis, ga domače dogajanje, sploh pa kulturno, ni zanimalo. Slovenski časopis je o lokalnem dogajanju, predvsem glede jezika, bil morda bogatej-

³ Josip Apih, *Slovinci in leto 1848*, Ljubljana 1888, str. 144.

⁴ O celjskem nemškem časopisu prim.: Mojca M. Peternel, *Cillier Zeitung 1848*, v: Mira Miladinović Zalaznik (ur), *Germanistik im Kontaktraum Europa II. Beiträge zur Literatur* (Symposion Ljubljana 17.–20. 4. 2002), Ljubljana 2002, str. 339–357, in Marija Mojca Peternel, *Cillier Wochenblatt (Zeitung): celjski nemški časopis iz leta 1848*, Zgodovinsko društvo, Celje 2006.

⁵ Janez Krstnik Jeretin (24. 8. 1803, Celje–11. 11. 1853, Celje), *SBL* 1, str. 406.

⁶ Valentin Konšek (4. 2. 1816, Trojane–16. 7. 1899, Ljubljana). *SBL* 1, str. 494–495.

⁷ Od 3. oktobra 1848 se je list imenoval *Celske novine*, od začetka leta 1849 pa *Slovenske novine*. Prim.: Orožen, *Celska kronika*, Cele 1854, str. 209.

ši. Je pa bil v primerjavi z nemškim manj obsežen, o prilogi, kakršni smo priča v nemškem časopisu, pa, kot bomo videli, sploh ne bi mogli pisati.

Stična točka obeh celjskih časopisov je bil zagotovo tiskar Jeretin,⁸ ki je tiskal oba časopisa.

INTELLIGENZBLATT ZUR CILLIER ZEITUNG

Čeprav je bila priloga celjskega nemškega časopisa napovedana že v prvi številki,⁹ so bili vsi oglasi do 15. številke zbrani v rubriki *Anhang* na zadnji strani. Priloga časopisa je bila namenjena v prvi vrsti okoliškemu dogajanju, nasploh pa praktičnim objavam, tako meščanom kot kmetom. Priloga je želela objavljati tržne cene in sezname prišlekov v mesto, ni pa želela objavljati tiralic v klasičnem smislu.

V torek, 4. julija, je v 15. številki celjskega nemškega časopisa izšla prva številka *Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung*, ki je po obliki in vsebini do konca ostala enaka. Lahko zapišemo, da je bila precej aktualna, sploh izhajamo iz dejstva, da je *Intelligenzblatt* v svojem zgodovinskem razvoju, zlasti pa v drugi polovici 19. stoletja, počasi začel slediti tržnim zakonitostim. Ustanovljene so bile celo ekspedicije, ki so se ukvarjale izključno z zbiranjem in posredovanjem oglasov.¹⁰

Priloga celjskega nemškega časopisa je obsegala dve nepaginirani strani, ki sta bili navadno vloženi v sredino časopisa. Pri časopisih s številko 27, 42, 43, 51, 53 in 59 priloge ni bilo.

Glava priloge je bila od petnajste številke časopisa ves čas enaka. Poleg naslova so bile v njej navedene cene za različno število objav posameznega oglasa. Pod imenom je bila na levi strani številka priloge, ki se je razlikovala od številke časopisa. Tako je zadnja številka *Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung*, priložena 64. številki časopisa, imela številko 51.

Glava priloge je bila opremljena še s podatkom o dnevu in mesecu; oba sta navadno sovpadala s podatki glavnega lista. Po vsej verjetnosti je pri datumu v prilogi številke 25¹¹ prišlo do napake, saj je ta enak datumu 24. priloge,¹² čeprav je izšla teden kasneje. Prav tako gre verjetno za napako pri

⁸ Več o tiskarju prim. Marija Mojca Peternel, Vloga celjskega tiskarja Jeretina v revolucionarnem letu 1848, v: *Studia Historica Slovenica*, Maribor 2004, str. 345–361.

⁹ Programm, *Cillier Wochenblatt*, 1. 4. 1848, št. 1, str. 1.

¹⁰ Karl Schottenloher, *Flugblatt und Zeitung*, Berlin 1922, str. 462–463.

¹¹ *Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung*, 26. 9. 1848, št. 25, CZ, 26. 9. 1848, št. 39, nepaginirano.

¹² *Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung*, 22. 9. 1848, št. 24, CZ, 22. 9. 1848, št. 38, nepaginirano.

številki priloge 12. decembra. Označena je namreč s številko 48, čeprav bi k 61. številki časopisa morala biti priložena priloga z zaporedno številko 47.¹³

Cena oglasa je bila 3 kr za enkratno objavo, 4 kr za dvakratno in 5 kr za trikratno objavo lomljivega cicera.¹⁴ Primerjave cen oglasov z drugimi časopisi pokaže, da cene v Celju pravzaprav niti niso bile tako nizke. Priloga *Klagenfurter Zeitung* je zaračunavala enako ceno za enkratno objavo oglasa, nižji ceni pa sta veljali za dvakratno objavo, 3,5 kr, in za trikratno objavo, 4 kr.¹⁵ Pri *Grätzer Zeitungu* je bila cena odvisna od vrste črk. Za enkratno objavo oglasa, pisanega z običajnimi črkami, je bilo treba odšteti manj kot v Celju, 2 kr, za dvakratno 3 kr in za trikratno 4 kr. Da so bile cene oglasov v Gradcu res nižje od celjskih, dokazuje tudi *Gratzer illustrierte Schnellpost*,¹⁶ saj je bila cena za enkratno objavo oglasa prav tako le 2 kr. Po pričakovanju so bile cene v *Journal des oesterreichischen Lloyd* nekoliko višje. Za dvovrstični oglas je bilo treba odšteti 6 kr, vsaka nadaljnja objava pa je stala 3 kr.

Podatke za cene oglasov v *Laibacher Zeitungu* imamo le za večje, 12-vrstične oglase, zato so tudi cene precej višje. Za enkratno objavo takega oglasa je bilo tako treba odšteti 40 kr, za dvakratno 50 kr in za trikratno objavo kar 1 gld.¹⁷

Celjska priloga je obsegala dve strani tiskanih oglasov, ki so se običajno ponovili dva- do trikrat, izjemoma le enkrat. Pri analizi smo zaradi preglednosti v opombah navedli samo prvo objavo oglasa.

Pri analizi so nas zanimali knjigotrški oglasi tiskarja, sicer pa je med avtorji oglasov moč najti bolj ali manj znane osebe takratnega (političnega) življenja na Celjskem. Oglasevalci so bili posamezniki iz mesta in okolice, krčmarji, učitelji, uradniki ali pa mestni župan in poveljnik narodne garde.

¹³ Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 12. 12. 1848, št. 48; CZ, 12. 12. 1848, št. 61, nepaginirano.

¹⁴ Cicero – tiskarska merilna enota za velikost črk (12 enot = 4, 53 mm). Bunc, Slovar tujk, str. 78.

¹⁵ *Klagenfurter Zeitung*, 30. 12. 1848, št. 77, str. 305.

¹⁶ Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 13. 10. 1848, št. 30; CZ, 13. 10. 1848, št. 44, nepaginirano.

¹⁷ Pränumerations-Einladung, Intelligenzblatt zur Laibacher Zeitung, 12. 12. 1848, št. 149; LZ, 12. 12. 1848, št. 149, str. 452.

OGLASI TISKARJA JERETINA

Jeretin se je kot oglaševalec v prvih številkah celjskega nemškega časopisa pojavljal redko. Kakšno blago je bilo na voljo kupcem v njegovi, z ličnimi črkami in brzotiskalnim strojem opremljeni tiskarni,¹⁸ izvemo šele po preimenovanju časopisa. V oglasih je bil navadno označen kot »Kreisbuchdrucker« oziroma »Buch- Kunst- und Musikalienhändler«.¹⁹

Prva omemba tiskarja je že v programu časopisa,²⁰ pri čemer pa njegov domači naslov prvič srečamo šele v 21. številki časopisa: »Die Buchdruckerei, Com. Buchhandlung und Papierniederlage des ergebenst Gefertigten, im eigenen Hause, Herren Gasse Nr. 6 übernimmt die Bestellungen: [...]«²¹ Da je bil med Celjani poznan, kaže tudi dejstvo, da tiskarjevega naslova ni bilo mogoče najti niti v vabilih na naročilo časopisa. Jeretina je dobro poznal in tudi cenil Slomšek.²² Za razliko od drugega celjskega tiskarja Geigerja, ki ga je škof imenoval »skopec«, ker je kupce knjig in avtorje del znal tako spretno izkoristiti, da si je pridobil znatno imetje.²³ Neki F. K. je v *Celjske Slovenske novine* sicer naklonjeno pisal o obeh celjskih tiskarjih, za Jeretina pa je še posebej poudaril: »U novišim času si je zaslužen knigotiskar g. Jeretin, naš neutrudeni prijatelj, urno – tiskavnicu z mnogimi ličnimi abecedi v novem pravopisu omislil.«²⁴

Tiskarji so se že v preteklem obdobju razen z osnovno obrtjo – vezanjem knjig – ukvarjali še s prodajo različnih vrst papirja, pergamenta in pisal.²⁵ Jeretin pri tem ni bil izjema. Poleg knjigoveznitva²⁶ je ponujal časopise, knjige, zemljevide in muzikalije, sprejemal pa je tudi naročila za tiskovine znanega graškega tiskarja A. Leykama²⁷ ter naročila za drva ali opeko.²⁸ Ljubitelji umetnosti so pri njem lahko kupili *Einhundert katholische Bilder*

¹⁸ Branko Berčič, *Tiskarstvo na Slovenskem*, Ljubljana 1968, str. 176.

¹⁹ Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 4. 7. 1848, št. 1; CZ, 4. 7. 1848, št. 15, nepaginirano.

²⁰ Programm, CW, 1. 4. 1848, št. 1, str. 1.

²¹ Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 25. 7. 1848, št. 7; CZ, 25. 7. 1848, št. 21, nepaginirano.

²² Pismo Slomška Vodušku, 5. 7. 1848, v: Kovačič, *Slomškova pisma Vodušku*, str. 111.

²³ Opomba k pismu Slomška Mihaelu Stojanu, 8. 8. 1845. Prav tam, str. 63.

²⁴ F. K., Lube Celjske Novine!, CSN, 15. 7. 1848, št. 3, str. 9–11.

²⁵ Anja Dular, *Živeti od knjig, Zgodovina knjigotrštva na Kranjskem do začetka 19. stoletja*, Ljubljana 2002, str. 73.

²⁶ Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 25. 7. 1848, št. 7; CZ, 25. 7. 1848, št. 21, nepaginirano.

²⁷ Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 25. 7. 1848, št. 7; CZ, 25. 7. 1848, št. 21, nepaginirano. Andreas Leykam je leta 1806 prevzel tiskarno Georga Widmanstetterja v Gradcu. Dular, *Živeti od knjig*, str. 76. Glej tudi Anton Schlosser, *Die Literatur der Steiermark*, Graz 1914, str. 296.

²⁸ Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 25. 8. 1848, št. 16; CZ, 25. 8. 1848, št. 30 nepaginirano.

in *Stahlstich oder Sammlung religiöser Darstellungen*²⁹ ter portrete takrat slavnih mož: grofa Radetzkega,³⁰ bana Jelačića³¹ in barona Weldna.³²

Med različnimi vrstami zemljevidov omenimo *Neueste Spezialkarte des Herzogthumes Steyermark* in *Post- und Strassen-Karten von Deutschland*, ki ga je priporočal vsem potujočim.³³ Ob koncu leta je Jeretin prodajal različne vrste koledarjev. Ta pojav ni nov, saj je koledarski tisk (sem prištevamo tudi pratike) od 18. stoletja naprej predstavljal najbolj razširjeno knjigotrško blago, ki so ga imeli v vsaki hiši.³⁴ Na voljo so bili »Nationalkalender, Taschenkalender, Blattkalender, feine Kalender, ordinöre Kalender«.³⁵

Oglasi celjskega tiskarja Jeretina kažejo na široko paleto prodajnih artiklov in drugih storitev, to ga vsekakor enakovredno uvršča v takratni tiskarski svet. Glede na oglase v osrednjih časopisih v Ljubljani in Gradcu lahko zapišemo, da za njimi ni prav nič zaostajal.

POSKUS ORISA BRALNE KULTURE V CELJU SREDI 19. STOLETJA

Številni knjigotrški oglasi niso novost leta 1848, saj jim sledimo že iz 18. stoletja. Pri nas jih je najprej tiskal *Wochentliches Kundschaftsblatt des Herzogthum Krain*.³⁶

Pri poskusu orisa bralne kulture na Štajerskem smo se posluževali obeh tamkajšnjih časopisov, pri čemer je bil delež *Celjskih slovenskih novin* zane-marljiv. Slednji je namreč na štirih straneh bralcem prinašal v slovenskem jeziku povzetke takratnih časopisov, prispevke bolj ali manj znanih oseb takratnega (javnega) življenja, ni pa vseboval priloge v takem obsegu in obliki kot *Cillier Zeitung*. V slovenskem časopisu tako lahko o Jeretini ponudbi knjig beremo le ob koncu leta 1848, ko je bilo v oglasu za delo *Molitev za ljubi mir* navedeno, da se pri njem »dobijo vsake sorte slovenske

²⁹ Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 20. 10. 1848, št. 32; CZ, 20. 10. 1848, št. 46, nepaginirano.

³⁰ Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 10. 11. 1848, št. 38; CZ, 10. 11. 1848, št. 52, nepaginirano.

³¹ Prav tam.

³² Prav tam. Franz Ludwig Welden (junij 1782, Lauphein in Württemberg–7. 8. 1853, Gradec). Wurzbach, *Biographisches Lexikon*, Wien 1886, zvezek 24, str. 214–223.

³³ Anhang, št. 8, CW, 25. 5. 1848, št. 9, str. 45.

³⁴ Dular, *Živeti od knjig*, str. 132.

³⁵ Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 7. 12. 1848, št. 46; CZ, 7. 12. 1848, št. 60, nepaginirano.

³⁶ Dular, *Živeti od knjig*, str. 26. *Wochentliches Kundschaftsblatt des Herzogthum Krain* – časopis, ki je izhajal v Ljubljani v letih 1775–1776. Tanja Žigon, *Nemško časopisje na Slovenskem*, Ljubljana 2001, str. 16 in 83.

in nemške bukve inu pratike, kakor tudi vse pisarske potrebe, papir, peresa i. t. d.«³⁷

Morda bi lahko dejstvo, da sta se oba časopisa tiskala pri istem tiskarju, Jeretinu, zadostovalo, da je svojo ponudbo objavljala le v nemškem časopisu. Izhajajoč iz gornje trditve bi si potemtakem celo upali zapisati, da je *Cillier Zeitung* bil pomembnejši, bolj bran in bil lokalno bolj razširjen.

Prvi knjižni oglas je prinesla že druga številka *Cillier Wochenblatta*. Gre pravzaprav za obvestilo o zalogi *Drobtinice za novo leto 1846*.³⁸ Do preimenovalja časopisa je v časopisu izšel samo še oglas za *Freiheits-Album, Zur Erinnerung an 13., 14. und 15. März 1848*.³⁹

Knjigotrški oglasi so bili navadno opremljeni z naslovom dela in ciljno publiko. Slednje nam je bilo v veliko pomoč pri nadaljnji analizi, urejanju seznama knjig ter ugotavljanju ciljne publike. Kadar knjige niso bile opremljene z zgoraj navedenimi podatki, smo jih razvrstili po lastni presoji. Pri tem smo si pomagali s priročniki in z modernimi spletnimi katalogi domačih in tujih knjižnic. Če so bili vsi poskusi neuspešni, smo delo razvrstili na podlagi subjektivnih kriterijev in domnev, pri čemer sta bila odločujoča čas izida oglasa ter naslov dela. Tovrstna dela so v nadaljevanju označena z zvezdico.

V oglasih so občasno navedli tudi cene in avtorje. Kadar je bila identifikacija avtorjev nemogoča, smo upoštevali kar tiskarjevo razlago. Kadar pri avtorju ni navedene niti tiskarjeve razlage, pomeni, da avtorja ni bilo mogoče izslediti v nobenem navedenem priročniku.

Običajno je tiskar oglase za določeno knjigo večkrat ponovil. Med vsemi 75 naslovi jih je bilo le sedem objavljenih samo enkrat. V prispevku smo zaradi večje preglednosti navedli samo prvo objavo knjižnega oglasa.

Prvo večjo objavo knjig je prinesla že prva številka *Cillier Zeitung*,⁴⁰ ki je v tristolpčnem seznamu naznanjala različne vrste knjig. Bralci so za 6 gld lahko kupili fantazijo dr. Matthiasa Macherja⁴¹ *Teutschlands und Oesterreichs Zukunft*. Nekoliko dražja, 10 gld, je bila knjiga neznanega Štajerca *Teutschlands gemeinsame, parlamentarische Verfassung*.⁴² Zasedili smo

³⁷ CSN, 20. 12. 1848, S. 104.

³⁸ Anhang, št. 1, CW, 8. 4. 1848, št. 2, str. 12.

³⁹ Anhang, št. 6, CW, 11. 5. 1848, str. 40.

⁴⁰ Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 4. 7. 1848, št. 1; CZ, 4. 7. 1848, št. 15, nepaginirano.

⁴¹ Dr. Matthias Macher (8. 1. 1793, Oisnitz/ Steiermark – 27. 6. 1876, Gradec). *Deutsche Literatur – Lexikon*, Bern 1986, zvezek 10, str. 190.

⁴² Prav tam.

humoristična dela in priročnike, ki med knjigotrškimi oglasi predstavljajo večino. Bralci so tako lahko za 2 gld kupili *Linzer Kochbuch* s kar 1802 kuharskimi nasveti ter nekoliko cenejši *Wiener Universal- Kochbuch in Grätzer Kochbuch*.⁴³

Od julija naprej so sezname knjig imeli podobno obliko. Sredi istega meseca so se med oglasi znašla dela izključno nabožne vsebine.⁴⁴ Konec julija najdemo v prilogi oglas za (poleg že omenjenih *Drobtinic*) edino slovensko knjigo *Hudi Jezik, Huda reč, Lepi nauki za mlade in stare*: »Dieses slovenische Werkchen in schönem marmorirten Einband, dürfte sich vorzüglich als Prüfungsgeschenk für die Schuljugend eignen, ist 52 Seiten stark, in Octav, und kostet nur 8 kr.«⁴⁵

Avgustovske priloge so zanimive, saj so v celoti namenjene knjigotrškim oglasom, kar se je sicer ponovilo samo še decembra. Tako je na začetku avgusta bilo v seznamu knjig najti doslej popolnoma neznana dela.⁴⁶ Med njimi romana Louisa Bourdina *Fürst Mitternacht* ter slavnega Johana Gabriela Seidla⁴⁷ *Tyrol und Steiermark*.⁴⁸ Istega meseca je bila prvič objavljena zbirka 350 ljudskih pesmi *Liederschatz*.⁴⁹ Trend objav knjig v prilogi se je nadaljeval še v septembru, je pa proti koncu meseca že počasi pojemal. Tiskar se je zavedal pomena začetka šolskega leta, zato je konec septembra natisnil oglas za šolske knjige,⁵⁰ istega meseca je oglaševal tudi Anastazija Grüna⁵¹ z delom *Schutt*.⁵² Zanimiva je priloga ob koncu oktobra, kjer je kar 14 del, od tega sedem s politično vsebino.⁵³ Očitno so tudi na knjigotrške oglase močno vplivali dogodki v prestolnici v začetku oktobra leta 1848.

⁴³ Prav tam.

⁴⁴ Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 18. 7. 1848, št. 5; CZ, 18. 7. 1848, št. 19, nepaginirano in Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 21. 7. 1848, št. 6; CZ, 21. 7. 1848, št. 20, nepaginirano.

⁴⁵ Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 28. 7. 1848, št. 8; CZ, 28. 7. 1848, št. 22, nepaginirano.

⁴⁶ Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 4. 8. 1848, št. 10; CZ, 4. 8. 1848, št. 24, nepaginirano.

⁴⁷ Johan Gabriel Seidl (21. 6. 1804, Dunaj–18. 7. 1875, Dunaj). Wilpert, *Lexikon der Weltliteratur*, str. 741–742.

⁴⁸ Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 4. 8. 1848, št. 10; CZ, 4. 8. 1848, št. 24, nepaginirano.

⁴⁹ Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 8. 8. 1848, št. 11; CZ, 8. 8. 1848, št. 25, nepaginirano.

⁵⁰ Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 26. 9. 1848, št. 25; CZ, 26. 9. 1848, št. 39, nepaginirano.

⁵¹ Anastasius Grün – Anton Auersperg (11. 4. 1806, Ljubljana–12. 9. 1876, Gradec). *SBL* 1, str. 19–20.

⁵² Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 7. 9. 1848, št. 20; CZ, 7. 9. 1848, št. 34, nepaginirano.

⁵³ Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 24. 10. 1848, št. 33; CZ, 24. 10. 1848, št. 47, nepaginirano.

Vsebinska analiza knjižnih oglasov

Po kratkem kronološkem pregledu knjigotrških oglasov se bomo v nadaljevanju posvetili vsebini oziroma naslovom knjig. Kakšne knjige so pred revolucijo brali na tem koncu dežele s slovenskim prebivalstvom, nam v spominih opisujejo znani Slovenci. Tako nam dr. Vošnjak,⁵⁴ ki je svoja gimnazijska leta 1844–1846 preživel v Celju, leto 1848 pa v Gradcu, poroča: »In spet se nisem brigal ne za politična ne za narodna vprašanja. Učil sem se pridno, v prostih urah pa sem čital razne knjige, ki sem jih mogel v roke dobiti, najrajši romane. Že v Celju mi je posebna slast bila čitati enega tistih groznh 'Ritter- und Räuberromane' [viteških in razbojniških romanov], ki so bili jako priljubljeno berilo pri mladini.«⁵⁵ Henrik Tuma⁵⁶ je v spominih na otroštvo o očetu med drugim zapisal, da je bil jako načitan in da je bral le nemško literaturo.⁵⁷

Glede na vsebino knjižnih oglasov je bilo razvrščanje del v posamezne skupine precej lahko delo, težje je bilo pri razlagi avtorjev.

Knjige s politično in družbeno vsebino

Največjo skupino predstavljajo dela političnega in družbenega življenja. Gre za različne vrste komentarjev, mnenj in poročil ob posameznih aktualnih dogodkih. Sem sodijo dela kot *Freiheits-Album, Zur Erinnerung an 13., 14. und 15. März 1848*,⁵⁸ *Teutschlands gemeinsame, parlamentarische Verfassung*,⁵⁹ *Anschluß an Deutschland, auch Anschluß an den Zollverein*?⁶⁰ Bolj ali manj znani avtorji so razpravljali o prihodnji ureditvi države, na primer dr. Matthias Macher v knjigi *Teutschlands und Oesterreichs Zukunft*,⁶¹ *Die drei Republikaner*⁶² pa Hermann Abeken⁶³ v *Die Republik*

⁵⁴ Vošnjak Josip (4. 1. 1834, Šoštanj–21. 10. 1911, Visole pri Slovenski Bistrici). *SBL* 4, 588–589.

⁵⁵ Josip Vošnjak, *Spomini*, Ljubljana 1905, str. 31.

⁵⁶ Tuma Henrik (9. 7. 1858, Ljubljana–10. 4. 1935, Ljubljana). *SBL* 4, str. 231–236.

⁵⁷ Tuma, *Iz mojega življenja*, Ljubljana 1937, str. 19.

⁵⁸ Anhang, št. 6, *CW*, 11. 5. 1848, str. 40.

⁵⁹ Prav tam.

⁶⁰ *Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung*, 28. 11. 1848, št. 43; *CZ*, 28. 11. 1848, št. 57, nepaginirano.

⁶¹ *Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung*, 4. 7. 1848, št. 1; *CZ*, 4. 7. 1848, št. 15, nepaginirano.

⁶² *Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung*, 27. 10. 1848, št. 34; *CZ*, 27. 10. 1848, št. 48, nepaginirano.

⁶³ Hermann Abeken (27. 6. 1820, Osnabrück–27. 4. 1854, Hannover). *Allgemeine Deutsche Biographie*, Leipzig 1875, zvezek 1, str. 11.

in Nord-Amerika⁶⁴ in *Der Plan einer demokratisch-republikanischen Verfassung in Deutschland*.⁶⁵

Z aktualnim položajem v državi so se ukvarjali Johann Sporschil⁶⁶ v *Kritische Beleuchtung der Reformvorschläge*,⁶⁷ Salzmann v *So sieht's aus! Oder Pinselstriche zur Kentniß der Gegenwart*,⁶⁸ Max Langenschwarz⁶⁹ v *Politische Nachtgedanken einer Lichtputze*⁷⁰ in *Die jetzigen Bauernunruhen*.⁷¹ Eduard Chörnitzer⁷² se je v delu *Wie erweist sich Thätigkeit der Reichsversammlung in Wien?* ukvarjal z delom parlamenta.⁷³ Nekatera dela, na primer Ferdinand und die Engel⁷⁴ in *Wiener Ereignisse* (vom 15.–28. Mai),⁷⁵ so se ukvarjala z refleksijami na pretekle dogodke.

K tej skupini bi šteli še javna pisma politične narave, kot so: *Offenes Sendeschreiben an die steierischen Herrschaften und Bauern*,⁷⁶ Orožnovo pismo v Gradec *Sendeschreiben an W Biberauer*⁷⁷ ter Ennemoserjevo pismo *Begriff der wahren Freiheit*.⁷⁸

Priročniki

V drugo, prav tako večjo skupino so sodili priročniki, to pa v primerjavi z današnjimi sezname knjig tudi ni nepričakovano. Glede na ciljno

⁶⁴ Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 24. 10. 1848, št. 33; CZ, 24. 10. 1848, št. 47, nepaginirano.

⁶⁵ Prav tam.

⁶⁶ Johann Chrysostomus Sporschil(l) (23. 1. 1800, Brno–16. 12. 1863, Dunaj). *Deutsche Literatur – Lexikon*, Bern und München 1999, zvezek 19, str. 13–14.

⁶⁷ Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 27. 10. 1848, št. 34; CZ, 27. 10. 1848, št. 48, nepaginirano.

⁶⁸ Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 25. 8. 1848, št. 16; CZ, 25. 8. 1848, št. 30, nepaginirano.

⁶⁹ Maximilian (Leopold) Langenschwarz (1801, Rödelheim b. Frankfurt – po 1867). *Deutsche Literatur – Lexikon*, Bern und München 1984, zvezek 9, str. 921–922.

⁷⁰ Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 1. 9. 1848, št. 18; CZ, 1. 9. 1848, št. 32, nepaginirano.

⁷¹ Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 28. 11. 1848, št. 43; CZ, 28. 11. 1848, št. 57, nepaginirano.

⁷² Eduard Chörnitzer, doktor prava. Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 10. 11. 1848, št. 38, CZ, 10. 11. 1848, št. 52, nepaginirano.

⁷³ Prav tam.

⁷⁴ Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 20. 10. 1848, št. 32; CZ, 20. 10. 1848, št. 46, nepaginirano.

⁷⁵ Prav tam.

⁷⁶ Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 22. 9. 1848, št. 25; CZ, 22. 9. 1848, št. 39, nepaginirano.

⁷⁷ Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 13. 10. 1848, št. 30; CZ, 13. 10. 1848, št. 44, nepaginirano.

⁷⁸ Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 28. 11. 1848, št. 43; CZ, 28. 11. 1848, št. 57, nepaginirano.

publiko smo jih razdelili na priročnike za gospodarjenje, kot so delo Williama Löbeja *Der kluge Hausvater und die kluge Hausmutter*,⁷⁹ Josefa Moshamerja: *Wiener Haussecretär*,⁸⁰ *Der Schwager Max an seine Landleute*,⁸¹ dr. Röderja:⁸² *Die Hausbrunnen als Wasser-Heil-Anstalt und Apotheke des Hauses*,⁸³ in zdravstvene priročnike kot *Bild zu Cais oder Die Wunder des Magnetismus*⁸⁴ ter *Das Römerbad nächst Tüffer in Steiermark*, ki ga je napisal dr. Macher.⁸⁵ Slednji je kot »Doctor der Heilkunde, Magister der Geburtshilfe«⁸⁶ precej dobro poznal razmere v tem delu dežele. Po njegovem mnenju so toplicam v Laškem takrat pripisovali premajhen pomen. Nasprotoval je vsem kritikam, ki so bile namenjene zdravilišču ter razloge za to iskal v nepoznavanju kraja,⁸⁷ kar je bilo tudi povod za nastanek dela: »Dieses bestimmte mich, meine Beobachtung über dieses Mineralwasser in diesen wenigen Bogen niederzulegen, das ärztlich Publicum mit den Heilkräften desselben bekannt zu machen, und den Cur- Gästen einen Leitfaden zum zweckmäßigen Bade – und Trinkgebrauche an die Hand zu geben. Möge diese kleine Bemühung, als ein Bestreben zum Wohle der leidenden Kranken, welche an genannte Quellen Genesung suchen, etwas beizutragen, mit gütiger Nachsicht aufgenommen werden.«⁸⁸ Sicer je delo razdeljeno na pet delov⁸⁹ in se konča z nasveti za uporabo zdravilne vode. Avtor je zelo natančno opisal kopališče, zdraviliške sobe, potek zdravljenja, diete ter nego po vsem tem. Omenjeni avtor je napisal tudi besedilo

⁷⁹ Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 11. 8. 1848, št. 12; CZ, 11. 8. 1848, št. 26, nepaginirano.

⁸⁰ Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 29. 9. 1848, št. 26; CZ, 29. 9. 1848, št. 40, nepaginirano.

⁸¹ Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 20. 10. 1848, št. 32; CZ, 20. 10. 1848, št. 46, nepaginirano.

⁸² Dr. Albrecht Röder (16. 11. 1794, Wilhermsdorf–8. 2. 1844, Wilhermsdorf). *Deutsche Literatur – Lexikon*, Bern und München 1999, Ergänzungsband 6, str. 574.

⁸³ Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 17. 11. 1848, št. 40, nepaginirano; CZ, 17. 11. 1848, št. 54.

⁸⁴ Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 4. 8. 1848, št. 10; CZ, 4. 8. 1848, št. 24, nepaginirano.

⁸⁵ Prav tam.

⁸⁶ Matthias Macher, *Pshysikalisch=medizinische Darstellung des Römerbades nächst Tüffer in Steyermark für Cur-Gäste* (Graz: Ferstel'schen Buchhandlung des Johann Lorenz Greiner, 1826), nepaginirano.

⁸⁷ Vorbericht, prav tam.

⁸⁸ Prav tam.

⁸⁹ Historisch-topografischer Abriß des Römerbades nächst Tüffer, Physikalische und chemische Eigenheiten dieser Quellen, Über die Entstehung dieser Marmquellen, Über die Wirkung derselben auf den kranken Organismus, Über die Gebrauchsweise dieses Mineralwassers.

pesmi Das Steierland (Die Berge hoch, an Erzen reich), ki jo je uglasbil J. E. Schmölzer.⁹⁰

Številni priročniki, so bili namenjeni gostilničarjem in drugim obrtnikom (A. F. Wiesing: *Rathgeber zur Behandlung der Weine für Privatleute*,⁹¹ Heinrich von Gerstenberg:⁹² *Geheimnisse und Winke für Braumeister und Schankwirt*,⁹³ Georg Sebastian Schuber: *Der ökonomische Künstler oder neuentdeckte Geheimnisse für Künstler, Proffesionisten, Jäger, Haus- und Landwirthe*,⁹⁴ Med. dr. Augustin Erath:⁹⁵ *Beretiung des Haustrunkes oder Wein, Most und Bier für den Bürger und Landmann*⁹⁶) ter mladini (*Hudi Jezik*, *Huda reč*, *Lepi nauki za mlade in stare*⁹⁷ ter delo Corbiniana Lohrmayera⁹⁸ *Blätter für Geist und Herz*⁹⁹).

V najštevilčnejšo skupino priročnikov sodijo kuharske knjige, saj jih je bilo od skupno 18 kar pet namenjenih gospodinjam: *Linzer Kochbuch*,¹⁰⁰ *Anna Dons neustes Wiener universal Kochbuch*,¹⁰¹ *Grätzer Kochbuch herausgegeben von Maria Anna Bußwald*,¹⁰² *Die Bayerische Köchin in Böhmen*¹⁰³ in *Die Damfwäsche*. Razlaga slednje se zdi še posebej zanimiva: »Ein höchst einfaches Verfahren, alle Arten der Leib- Tisch- und Bettwäsche u.s.w. mit großer Ersparniß an Zeit und Geld durch Anwendung von Wasserdämpfen blendend weiß zu waschen, ohne sie dabei, wie nach der alten methode, anzugreifen und abzunutzen.«¹⁰⁴ Avtor omenjenega priročnika je francoski

⁹⁰ Hans Giebisch, L. Pichler, K. Vancaš, *Kleines Österreichisches Literatur Lexikon*, Wien 1948, str. 264.

⁹¹ Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 31. 10. 1848, št. 35; CZ, 31. 10. 1848, št. 49, nepaginirano.

⁹² Heinrich Wilhelm von Gerstenberg (3. 1. 1737, Tandern/Schleswig – 1. 11. 1823, Altona). Wilpert, *Lexikon der Weltliteratur*, str. 247–248.

⁹³ Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 17. 11. 1848, št. 40; CZ, 17. 11. 1848, št. 54, nepaginirano.

⁹⁴ Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 7. 9. 1848, št. 20; CZ, 7. 9. 1848, št. 34, nepaginirano.

⁹⁵ Med. dr. Augustin Erath (28. 2. 1648, Augsburg–5. 9. 1719, Passau). *Allgemeine Deutsche Biographie*, Leipzig 1890, zvezek 30, str. 183.

⁹⁶ Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 1. 9. 1848, št. 18; CZ, 1. 9. 1848, št. 32, nepaginirano.

⁹⁷ Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 28. 7. 1848, št. 8; CZ, 28. 7. 1848, št. 22, nepaginirano.

⁹⁸ Corbinian Lohrmayer (župnik). Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 28. 7. 1848, št. 8; CZ, 28. 7. 1848, št. 22, nepaginirano.

⁹⁹ Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 7. 9. 1848, št. 20; CZ, 7. 9. 1848, št. 34, nepaginirano.

¹⁰⁰ Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 4. 7. 1848, št. 1; CZ, 4. 7. 1848, št. 15, nepaginirano.

¹⁰¹ Prav tam.

¹⁰² Prav tam.

¹⁰³ Prav tam.

¹⁰⁴ Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 27. 10. 1848, št. 34; CZ, 27. 10. 1848, št. 48, nepaginirano.

pisec Bourgnod d'Ayre, delo je v nemščino prevedel D. Ch. H. Schmidt, to izvemo iz oglasa v graškem časopisu.¹⁰⁵

Nabožna dela

V tretjo skupino, ki je zajemala 12 knjig, so spadala nabožna besedila. Med njimi so bralci lahko prebirali usode, ki jih je narekovalo nebo, npr. *Prophezeiung*,¹⁰⁶ in Maria Stiefel: *Prophezeiungen*,¹⁰⁷ dr. Arnold Rennev je uredil in izdal *Das Ende der Welt naht*.¹⁰⁸ Na aktualna vprašanja so se nanašale knjige dr. Joh. Bapt. Kirscherja:¹⁰⁹ *Erörterungen über die großen religiösen Fragen*,¹¹⁰ *Die sociale Freiheit im Lichte der Religion oder Gedanken eines katholischen Priesters*.¹¹¹ Naslovi nekaterih knjig so bili pa že sami po sebi dovolj zgovorni: *Das Jahr 1850 in seiner wichtigen Bedeutung (prophetische Worte eines Monches in Paolo)*,¹¹² *Biblische Darstellung Evangelien auf alle Sonn- und Feiertage des ganzen Jahres*,¹¹³ Joachim Ventura Trauerreden:¹¹⁴ *Geschichte der Erscheinung der seligsten Jungfrau*.¹¹⁵ *Grätzer Zeitung* je pri slednji objavil nekoliko drugačen naslov, namreč *Geschichte der Erscheinung der seligen Jungfrau zweien Hirten – Kindern auf dem Berge von Galette in Frankreich*.¹¹⁶

Učbeniki

Za prodajo učbenikov je tiskar v tistem času moral imeti dovoljenje, ki mu ga je dalo šolsko ministrstvo. Celjski tiskar je to dovoljenje zagotovo imel, čeprav ga ni javno objavil, tako kot je to storil ljubljanski tiskar

¹⁰⁵ Steiermärkisches Intelligenzblatt, 6. 3. 1848, št. 37; GZ, 6. 3. 1848, št. 37, nepaginirano.

¹⁰⁶ Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 18. 7. 1848, št. 5; CZ, 18. 7. 1848, št. 19, nepaginirano.

¹⁰⁷ Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 21. 11. 1848, št. 41; CZ, 21. 11. 1848, št. 55, nepaginirano.

¹⁰⁸ Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 7. 9. 1848, št. 20; CZ, 7. 9. 1848, št. 34, nepaginirano.

¹⁰⁹ Dr. Joh. Bapt. Kirscher, profesor teologije na univerzi v Freiburgu in stolni kanonik tamkajšnje cerkve. Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 20. 10. 1848, št. 32; CZ, 20. 10. 1848, št. 46, nepaginirano.

¹¹⁰ Prav tam.

¹¹¹ Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 12. 12. 1848, št. 48; CZ, 12. 12. 1848, št. 61, nepaginirano.

¹¹² Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 18. 7. 1848, št. 5; CZ, 18. 7. 1848, št. 19, nepaginirano.

¹¹³ Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 8. 8. 1848, št. 11; CZ, 8. 8. 1848, št. 25, nepaginirano.

¹¹⁴ Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 11. 8. 1848, št. 12; CZ, 11. 8. 1848, št. 26, nepaginirano.

¹¹⁵ Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 21. 7. 1848, št. 6; CZ, 21. 7. 1848, št. 20, nepaginirano.

¹¹⁶ Steiermärkisches Intelligenzblatt, 20. 3. 1848, št. 45; GZ, 20. 3. 1848, št. 45, str. 182.

Janez Giontini.¹¹⁷ Pri Jeretinu je bilo moč kupiti *Abecedo*¹¹⁸ in različne vrste učbenikov: »Schulbücher sowohl für deutsche und lateinische als auch slovenische (Sonntags Schulen) dann alle sonstige Schulrequisiten u. Schreibmaterialien, wie auch Gebeth, Erbauungs-, und andere nützliche Unterhaltungsbücher in deutscher und slovenischer Sprache.«¹¹⁹

Poleg splošnega oglasa za učbenike so bili natisnjeni še posamezni oglasi, kot učbenik Klemensa Siemersa:¹²⁰ *Geschichte der christlichen Kirche für katholische Gymnasien*¹²¹ ali G. B. Aldinija in dr. W. Beckerja: *Der italienische Sprachmeister im Haus und auf der Reise oder die italienische Sprache*¹²² ter Hermanna Venediga:¹²³ *Die lateinische Formenlehre*.¹²⁴

Med njimi sta torej dva učbenika za učenje tujih jezikov, italijanskega in latinskega. Avtor slednjega je bil v mestu še posebej znan, saj je v letih 1868/1869 kot klasični filolog učil na gimnaziji v Celju.¹²⁵ Venedigov učbenik *Die lateinische Formenlehre oder Wortbildung* hrani Narodna univerzitetna knjižnica v Ljubljani. V predgovoru 144 strani obsegajočega dela je avtor zapisal: »Vorliegende Blätter enthalten erläuternde Zusätze zu der für die österreichischen Gymnasien Vorgeschiedenen lateinischen Grammatik, und sind zunächst jenen Privatisten gewidmet, welche sich bei dem ersten Vorbereitungsunterrichte eines erklärenden Hilfsbuches bedienen wollen. Bezüglich des zweiten Theiles (Syntax) wurden aus der Satzlehre nun jene Anfangsgründe aufgenommen, welche theils zur Ergänzung, theils zur besseren Begründung der Formenlehre sich mit dieser an füglichsten verbinden lassen.«¹²⁶

¹¹⁷ 18. Dokladni list k 39. listu *Novic*, str. 36.

¹¹⁸ *Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung*, 22. 9. 1848, št. 25; CZ, 26. 9. 1848, št. 39, nepaginirano.

¹¹⁹ Prav tam.

¹²⁰ Klemens Siemers (21. 4. 1801, Münster–25. 5. 1851). *Allgemeine Deutsche Biographie*, Leipzig 1890, zvezek 34, str. 214–215.

¹²¹ *Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung*, 20. 10. 1848, št. 32; CZ, 20. 10. 1848, št. 46, nepaginirano.

¹²² *Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung*, 7. 9. 1848, št. 20; CZ, 7. 9. 1848, št. 34, nepaginirano.

¹²³ Hermann Venedig, član benediktinskega samostana St. Paul in profesor na akademski gimnaziji v Celovcu. Herman Venedig, *Die lateinische Formenlehre oder Wortbildung*, Wien 1845, nepaginirano.

¹²⁴ *Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung*, 1. 9. 1848, št. 18; CZ, 1. 9. 1848, št. 32, nepaginirano.

¹²⁵ Orožen, *Zgodovina Celja in okolice*, 2. del, str. 201.

¹²⁶ Venedig, *Die lateinische Formenlehre*, Vorwort, nepaginirano.

Knjige z zgodovinsko tematiko

Gre sicer za številčno šibko, a pomembno skupino del: *Die Johanner oder Einnahme von Rhodus durch Soliman*,¹²⁷ Albrecht Tebeldi.¹²⁸ *Die Slawen im Kaiserthume Oesterreich*,¹²⁹ Johan Gabriel Seidl: *Tyrol und Steiermark*,¹³⁰ *Tirol und die Tiroler*¹³¹ ter delo Ludmile Chmel:¹³² *Sieben Weissagungen*, ki bi sicer glede na naslov bolj spadalo med nabožna dela, vendar je podnaslov dovolj jasen in odločujoč za uvrstitev v to skupino.¹³³

Sem smo uvrstili tudi dr. Seidla, ki je leta 1819 prišel v Celje kot gimnazijski učitelj. *Štajerci so ga poznali po časopisu Der Aufmerksame – Zeitschrift für österreichische Gymnasien*.¹³⁴ Za njegovih dvanajst let, ki jih je preživel na Štajerskem, velja, da so bila to najlepša leta njegovega življenja.¹³⁵

Med vsemi knjižnimi oglasi je posebno pozornost vzbudilo delo *Zerstreute Blüten*,¹³⁶ ki se je pojavilo v kar 12 prilogah. Razvrstitev dela v seznam ni bila lahka, saj je bil oglas izredno pomanjkljiv. Objavljen je bil le naslov dela, brez ciljne skupine, avtor Körber¹³⁷ pa je bil imenovan le s priimkom. Knjigo smo razvrstili na podlagi podatkov Wurzbachovega¹³⁸ leksikona¹³⁹ in spletnega kataloga *Wiener Stadtbibliothek*.¹⁴⁰ Avtor dela Philipp von Körber ni bil tipičen literarni predstavnik, saj je bilo njegovo

¹²⁷ Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 25. 8. 1848, št. 16; CZ, 25. 8. 1848, št. 30, nepaginirano.

¹²⁸ Delo je izšlo na Dunaju leta 1848 in <http://www.stadtbibliothek.wien.at> (1. 2. 2003).

¹²⁹ Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 28. 11. 1848, št. 43; CZ, 28. 11. 1848, št. 57, nepaginirano.

¹³⁰ Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 4. 8. 1848, št. 10; CZ, 4. 8. 1848, št. 24, nepaginirano.

¹³¹ Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 28. 11. 1848, št. 43; CZ, 28. 11. 1848, št. 57, nepaginirano.

¹³² Ludmila Chemel, nuna iz samostana St. Francisci v Pragi. Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 28. 11. 1848, št. 43; *Cillier Zeitung*, 28. 11. 1848, št. 57, nepaginirano. Delo je izšlo v Weimarju leta 1848. <http://www.stadtbibliothek.wien.at> (22. 2. 2003).

¹³³ Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 28. 11. 1848, št. 43; CZ, 28. 11. 1848, št. 57, nepaginirano.

¹³⁴ Andreas Gubo, *Geschichte der Stadt Cilli*, Graz 1909, str. 357.

¹³⁵ Prav tam.

¹³⁶ Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 20. 10. 1848, št. 32; CZ, 20. 10. 1848, št. 46, nepaginirano.

¹³⁷ Philipp von Körber (26. 12. 1812, Budim–18. 7. 1861, Kierling/Dunaj). Wurzbach, *Biographisches Lexikon*, Wien 1864, zvezek 12, str. 237.

¹³⁸ Konstantin Wurzbach Tannenberg (11. 4. 1818, Ljubljana–19. 8. 1893, Berchtesgaden). *SBL* 4, str. 726–729.

¹³⁹ Prav tam, str. 237–239.

¹⁴⁰ <http://www.wiener.stadtbibliothek.at> (22. 4. 2003).

kratko življenje že od vsega začetka namenjeno vojaškemu stanu.¹⁴¹ Kljub temu je bil literarno dejaven ves čas svoje vojaške službe, ki ga je pri ustvarjenju močno zaznamovala. Na Dunaju so izšla še druga njegova dela, in sicer *Bilder aus der Lombardei, Taschenbuch des Militär – Geschäftsstils für k. k. Militärs* ter *Die militärischen Briefe in untergeordneten und gleichstehenden Rangverhältnisse*¹⁴² ter *Volksbelustigungen und Mummenschand der alten ehemaligen Reichstadt Nürnberg*.¹⁴³

Delo *Zerstreute Blüten* obsega 189 strani in je bilo na Dunaju izdano leta 1837.¹⁴⁴ »*Novellen und Schilderungen, nebst ausgewählten Fragmenten aus Melchior Gioja's Schriften*«¹⁴⁵ je podnaslov, ki nam pove, da gre za kratko prozo in ohranjene spise italijanskega pisatelja in politika Gioa Melchiorja, ki je živel na prelomu stoletja in se je zavzemal za enotno Italijo.¹⁴⁶ Samostojnost Italije pa je bila tudi leta 1848 precej aktualna tema.

Leposlovna dela in poezija

Vsa druga, v oglaših omenjena dela, bi lahko šteli med leposlovje. Posamezne skupine leposlovnih del so v primerjavi z zgoraj omenjenimi precej manjše in včasih zajemajo le nekaj del. Izjemo med njimi predstavljata deli Louisa Bourdina *Fürst Mitternacht*,¹⁴⁷ ki ga je tiskar opredelil kot roman, in Bidocqovo delo *Geheimnisse von Paris*, ki ga je iz francoščine prevedel L. Meyer.¹⁴⁸ K tej skupini bi šteli tudi krajše delo Gustava Nieritza:¹⁴⁹ *Jacob Sturm oder Tagebuch eines Dorfschulmeisters*.¹⁵⁰

V skupino leposlovnih smo uvrstili tudi tri šaljiva dela, in sicer *Fünffzig Mittel gegen böse Gläubiger oder Morgen macht Sorgen*,¹⁵¹ *Bruder Immerlustig und Ludwig Immerdurstig: Der närrische Kerl oder Spaß muß sein*,

¹⁴¹ Wurzbach, *Biographisches Lexikon*, Wien 1864, zvezek 12, str. 237.

¹⁴² Prav tam, str. 237.

¹⁴³ <http://www.wiener.stadtbibliothek.at> (22. 4. 2003).

¹⁴⁴ Prav tam.

¹⁴⁵ Wurzbach, *Biographisches Lexikon*, Wien 1864, zvezek 12, str. 238.

¹⁴⁶ Melchior Gioa (20. 9. 1767, Piacenza–2. 1. 1829, Milano). *Enciclopedia italiana*, Milano 1933, zvezek 17, str. 162–163.

¹⁴⁷ *Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung*, 4. 8. 1848, št. 10; *CZ*, 4. 8. 1848, št. 24, nepaginirano.

¹⁴⁸ Prav tam.

¹⁴⁹ Gustav Nieritz (2. 7. 1795, Dresden–16. 2. 1876, Dresden). Wilpert, *Lexikon der Weltliteratur*, str. 591.

¹⁵⁰ *Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung*, 1. 9. 1848, št. 18; *CZ*, 1. 9. 1848, št. 32, nepaginirano.

¹⁵¹ *Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung*, 4. 7. 1848, št. 1; *CZ*, 4. 7. 1848, št. 15, nepaginirano.

sagt Neumann!¹⁵² In Ferdinand Stolle:¹⁵³ *Na da lacht zu!*¹⁵⁴ V otroško oziroma mladinsko literaturo smo uvrstili *Folge mir nach! oder Das verlorene und wiedergefundene Kreuzchen*,¹⁵⁵ *Naturgeschichte der Kinder*¹⁵⁶ avtorja Georga Christiana Raffa¹⁵⁷ ter *Die Christnacht der Geizigen*,¹⁵⁸ ki ga je napisal J. C. Schmid.¹⁵⁹

Zbirka, ki smo jih uvrstili med poezijo, je malo: *Liederschatz, Sammlung von 350 der beliebtesten Volkslieder*,¹⁶⁰ Siegfried von Rapper:¹⁶¹ *Befreite Lieder dem jungen Oesterreich*,¹⁶² August Schumacher:¹⁶³ *Prinz Johann*,¹⁶⁴ J. F. Runkel:¹⁶⁵ *Katholische Choräle*¹⁶⁶ ter že omenjega Anastazija Grüna z zbirko *Schutt*.¹⁶⁷

Na podlagi knjižnih oglasov bi lahko sklepali tudi na zanimanje bralne publike. Najzanimivejše in s tem najštevilčnejše so bile knjige s politično in družbeno vsebino, to pa v političnem letu 1848 ni bilo nič čudnega.

Primerjava knjižnih oglasov založnikov Kleinmayrja¹⁶⁸ in Giontinija kaže isto sliko. Tudi onadva sta oglaševala predvsem priročnike, učbenike in številna dela z družbenopolitično vsebino.

¹⁵² Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 4. 8. 1848, št. 10; CZ, 4. 8. 1848, št. 24, nepaginirano.

¹⁵³ Ferdinand Stolle (28. 9. 1806, Dresden–28. 9. 1872, Dresden). *Deutsche Literatur – Lexikon*, Bern und München 2000, zvezek 20, str. 342.

¹⁵⁴ Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 22. 12. 1848, št. 51; CZ, 22. 12. 1848, št. 64, nepaginirano.

¹⁵⁵ Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 12. 12. 1848, št. 48; CZ, 12. 12. 1848, št. 61, nepaginirano.

¹⁵⁶ Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 4. 8. 1848, št. 10; CZ, 4. 8. 1848, št. 24, nepaginirano.

¹⁵⁷ Georg Christian Raff (30. 9. 1748, Stuttgart–5. 6. 1788, Stuttgart), učitelj zgodovine in geografije na liceju v Göttingenu. *Allgemeine Deutsche Biographie*, Leipzig 1888, zvezek 27, str. 158–159.

¹⁵⁸ Prav tam.

¹⁵⁹ Steiermarkisches Intelligenzblatt, 23. 3. 1848, št. 47; GZ, 23. 3. 1848, št. 47, str. 192.

¹⁶⁰ Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 8. 8. 1848, št. 11; CZ, 8. 8. 1848, št. 25, nepaginirano.

¹⁶¹ Siegfried von Kapper (marec 1821, Šmihov pri Pragi–7. 6. 1879, Pisa). Wurzbach, *Biographisches Lexikon*, Wien 1863, zvezek 10, str. 451–452.

¹⁶² Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 25. 8. 1848, št. 16; CZ, 25. 8. 1848, št. 30, nepaginirano.

¹⁶³ August Schumacher (4. 11. 1790, Corbach–18. 1. 1864, Moskva). Wurzbach, *Biographisches Lexikon*, Wien 1876, zvezek 32, str. 212–213.

¹⁶⁴ Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 28. 11. 1848, št. 43; CZ, 28. 11. 1848, št. 57, nepaginirano.

¹⁶⁵ J. F. Runkel, učitelj glasbe na gimnaziji v Hessnu. Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 20. 10. 1848, št. 32; CZ, 20. 10. 1848, št. 46, nepaginirano.

¹⁶⁶ Prav tam.

¹⁶⁷ Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung, 7. 9. 1848, št. 20; CZ, 7. 9. 1848, št. 34, nepaginirano.

¹⁶⁸ O njem glej tudi *SBL*, str. 459–460.

Ciljna publika

Pri ugotavljanju ciljne publike smo imeli lahko delo, saj jo je tiskar sam navedel. Bralce bi tako lahko razdelili na dve veliki skupini, in sicer strokovnjake in laike. Med slednje sodijo prebivalci mesta, predvsem gospodinjne, gostilničarji, obrtniki in mladina oziroma otroci. Interes meščanov je bil gotovo bolj usmerjen v družbenopolitično dogajanje kot pa v umetniško naravo besedil.

Primerjava knjižnih oglasov v *Cillier Zeitungu* z drugimi takratnimi časopisi

Iz pregleda oglasov Ignaza Aloisa Kleinmayrja,¹⁶⁹ ki jih je prinašal *Intelligenzblatt zur Laibacher Zeitung*, je razvidno, da je bilo v Ljubljani moč kupiti vsebinsko podobne knjige kot v Celju. Večje skupine so predstavljali priročniki, knjige politične in družbene vsebine ter učbeniki. Prav med slednjimi najdemo oglas za že prelistano Venedigovo latinsko slovnico.¹⁷⁰ V seznamih omenjenega ljubljanskega tiskarja opazimo nekaj istih naslovov, kot na primer *Fürst Mitternacht*,¹⁷¹ *Johanniter*,¹⁷² *Freiheits-Album*, *Zur Erinnerung an 13., 14. und 15. März 1848*¹⁷³ in *Der kluge Hausvater und die kluge Mutter*.¹⁷⁴

Ljubljanski knjižni oglasi se nanašajo na avtorje, ki so jih poznali tudi Celjani. Tak je na primer Moshamer¹⁷⁵ s *Tolleranz – Bote oder allgemeine Kallender für alle Bewohner des österreichischen Kaiserstaates auf das Jahr 1849*¹⁷⁶ ali pa Bourdin z delom *Die 7 Cardinaltugenden*.¹⁷⁷

Cene knjig v obeh mestih so se nekoliko razlikovale. Tako sta bili ceni za Venedigovo (40 kr) in Bourdinovo knjigo enaki (2 gld 15 kr).¹⁷⁸ Za pet

¹⁶⁹ Ignaz Alois Kleinmayr – umrl marca 1802. *SBL* 1, str. 459.

¹⁷⁰ *Intelligenzblatt zur Laibacher Zeitung*, *LZ*, 25. 11. 1848, št. 142, str. 438.

¹⁷¹ Anhang zur *Laibacher Zeitung*, 4. 5. 1848, *LZ*, 4. 5. 1848, št. 54, str. 343.

¹⁷² *Intelligenzblatt zur Laibacher Zeitung*, 29. 6. 1848, št. 78; *LZ*, 29. 6. 1848, št. 78, nepaginirano.

¹⁷³ Anhang zur *Laibacher Zeitung*, *LZ*, 18. 4. 1848, št. 47, str. 308.

¹⁷⁴ *Intelligenzblatt zur Laibacher Zeitung*, 31. 10. 1848, št. 131; *LZ*, 31. 10. 1848, št. 131, str. 416.

¹⁷⁵ Josef Alois Moshamer, tudi Moshammer (6. 2. 1800, Forchtenau b. Aurolzmünster–15. 11. 1878, Dunaj). *Deutsche Literatur – Lexikon*, Bern 1986, zvezek 10, str. 1371–1372.

¹⁷⁶ *Intelligenzblatt zur Laibacher Zeitung*, 21. 12. 1848, št. 153; *LZ*, 21. 12. 1848, št. 153, nepaginirano.

¹⁷⁷ *Intelligenzblatt zur Laibacher Zeitung*, 9. 5. 1848, št. 56; *LZ*, 9. 5. 1848, št. 56, str. 238.

¹⁷⁸ Anhang zur *Laibacher Zeitung*, 4. 5. 1848, *LZ*, 4. 5. 1848, št. 54, str. 343.

krajcarjev je bila v Ljubljani dražja knjiga *Johanniter*,¹⁷⁹ v Celju pa prav tako za pet krajcarjev dražji *Freiheits-Album* in *Zur Erinnerung an 13., 14. und 15. März 1848*.¹⁸⁰

V Gradcu so kupci imeli večjo izbiro knjig, saj je osrednji graški časopis *Grätzer Zeitung* redno objavljala oglase kar šestih tamkajšnjih knjigotržcev, to so bili: Damian Sorge,¹⁸¹ Jakob Franz Dirnbock,¹⁸² Eduard Ludewig,¹⁸³ J. A. Kienreich'schen Buchhandlung,¹⁸⁴ J. L. Greiner's Kunst- und Musikalienhandlung¹⁸⁵ in Franz Ferstel'schen Buchhandlung.¹⁸⁶ Pri oglaših slednjega je bilo navadno zapisano, pri katerih tiskarjih so knjige še na voljo. Zanimivo, da se je v teh oglaših v Celju vedno navajal tiskar Geiger in ne Jeretin.

Med oglasi zagotovo izstopa »Erstes in Oesterreich ohne Zensur gedrucktes Buch«¹⁸⁷ z naslovom *Oesterreich's glorreiche Tage; der 13, 14, 15. März*, ki je bila na voljo pri knjigotržcu Eduardu Ludewigu.

V graški knjigotrški ponudbi so prevladovali učbeniki, med njimi gre gotovo omeniti dr. Fr. Ritterja, gimnazijskega profesorja v Mariboru z delom *Erdbeschreibung*.¹⁸⁸ Med številni so bili pogosti učbeniki za učenje jezikov: C. A. Hahn: *Mittelhochdeutsche Grammatik*, J. P. Krebs: *Anleitung zum Lateinschreiben*¹⁸⁹ in francoski slovar avtorja Thibauta.¹⁹⁰

Največjo skupino so predstavljali priročniki, namenjeni zdravnikom¹⁹¹ in gospodinjam, kot na primer *Gratzer bürgerliche Küche*.¹⁹²

Tudi tamkajšnji oglasi so podobno kot oglasi v *Cillier Zeitung* bili precej izčrpnji, saj je bilo ob naslovu navedeno še število strani in cena. Zanimivo je, da je časopis oglaševal tudi knjige, povezane s slovenskim jezikom,

¹⁷⁹ Intelligenzblatt zur Laibacher Zeitung, 29. 6. 1848, št. 78; LZ, 29. 6. 1848, št. 78, nepaginirano.

¹⁸⁰ Anhang zur Laibacher Zeitung, LZ, 18. 4. 1848, št. 47, str. 308.

¹⁸¹ Damian & Sorge – Sporgasse Nr. 104. GZ, 18. 1. 1848, nepaginirano.

¹⁸² Jakob Franz Dirnbock – Herrengasse Nr. 125. Prav tam.

¹⁸³ Eduard Ludewig – Sporgasse Nr. 111. Steiermarkisches Intelligenzblatt, 20. 1. 1848, št. 11; GZ, 20. 1. 1848, št. 11, str. 43.

¹⁸⁴ J. A. Kienreich'sche Buchhandlung – Hauptwachplatz Nr. 224. GZ, 18. 1. 1848, nepaginirano.

¹⁸⁵ J. L. Greiner's Kunst- und Musikalienhandlung – Herrengasse Nr. 124. Prav tam.

¹⁸⁶ Franz Ferstel'sche Buchhandlung – Herrengasse 216. Prav tam.

¹⁸⁷ Steiermarkisches Intelligenzblatt, 27. 3. 1848, št. 49; GZ, 27. 3. 1848, št. 49, str. 207.

¹⁸⁸ Steiermarkisches Intelligenzblatt, 12. 2. 1848, št. 24; GZ, 12. 2. 1848, št. 24, str. 102.

¹⁸⁹ Prav tam.

¹⁹⁰ Steiermarkisches Intelligenzblatt, 14. 2. 1848, št. 25; GZ, 14. 2. 1848, št. 25, str. 98.

¹⁹¹ Steiermarkisches Intelligenzblatt, 3. 2. 1848, št. 19; GZ, 3. 2. 1848, št. 19, str. 72.

¹⁹² Steiermarkisches Intelligenzblatt, 20. 1. 1848, št. 11; GZ, 20. 1. 1848, št. 11, str. 43.

Murščevo *Kratko slovensko slovnico za pervence*¹⁹³ ter Cafov priročnik *Slovenische Sprachlehre für Deutsche*.¹⁹⁴

Pri oblikovanju bralne kulture na *Štajerskem* je imel gotovo vpliv *Grätzer Zeitung*, ki med knjižnimi oglasi prinaša enaka dela kot celjski nemški časopis. Tako na primer *Die Dampfwäsche*¹⁹⁵ ali *Die Christnacht der Geizigen*, ki jo je Jakob Franz Dirnbock prodajal po enaki ceni kot Jeretin, 24 kr.¹⁹⁶

V Kleinreich'schen Buchhandlung je bilo po isti ceni kot v Celju, 1 gld 30 kr moč kupiti pesmi Anastazija Grüna, zbirko *Schütt*.¹⁹⁷

V Greinerjevi knjigarni je bilo po isti ceni kot v Celju moč kupiti *Geschichte der Erscheinung der seligen Jungfrau zweien Hirten – Kindern auf dem Berge von Galette in Frankreich*.¹⁹⁸ V Kleinreich'schen Buchhandlung in v Damian&Sorge se je za 4 kr dražje kot v Celju ali Ljubljani prodajala Venedigova *Die lateinische Formenlehre*.¹⁹⁹

Podoba knjigotrških oglasov v *Journal des oesterreichischen Lloyd* je bila v primerjavi s celjskim nemškim ali osrednjim graškim popolnoma drugačna. V časopisu je bilo redko najti oglase knjig in še te so bile po pravilu izključno nabožne vsebine: Joseph Imhof:²⁰⁰ *Die Jesuiten in Luzern*, Gustav Steinacker,²⁰¹ *Gelegenheitspredigten* ki je izšlo leta 1848 na Dunaju.²⁰² Isti avtor je napisal še deli *Weihstunden in Tempel des Herrn*,²⁰³ ki je izšlo leta 1839 v Pešti,²⁰⁴ in *Stimmen der Zeit im Tempel des Herrn*,²⁰⁵ ki je izšlo v Trstu leta 1848. Slednje vsebuje tri pridige, ki jih je avtor imel 12., 19., in 26. marca istega leta.²⁰⁶ Gustav Steinacker²⁰⁷ je bil pisatelj in protestantski teolog, ki je leta 1846 začel s službo v Trstu. Poleg omenjenih del je v Leipzigu leto pred revolucijo izšlo še njegovo *Herzensklänge. Ausgewälte*

¹⁹³ Anhang, GZ, 24. 7. 1848, št. 127, nepaginirano.

¹⁹⁴ Prav tam.

¹⁹⁵ Steiermarkisches Intelligenzblatt, 6. 3. 1848, št. 37; GZ, 6. 3. 1848, št. 37, str. 142.

¹⁹⁶ Steiermarkisches Intelligenzblatt, 23. 3. 1848, št. 47; GZ, 23. 3. 1848, št. 47, str. 192.

¹⁹⁷ Steiermarkisches Intelligenzblatt, 30. 3. 1848, št. 51; GZ, 30. 3. 1848, št. 51, str. 224.

¹⁹⁸ Steiermarkisches Intelligenzblatt, 20. 3. 1848, št. 45; GZ, 20. 3. 1848, št. 45, str. 182.

¹⁹⁹ Steiermarkisches Intelligenzblatt zur Grätzer Zeitung, 23. 9. 1848, št. 180; GZ, 23. 9. 1848, št. 188, nepaginirano.

²⁰⁰ JL, 19. 5. 1848, št. 113, str. 340.

²⁰¹ JL, 14. 7. 1848, št. 160, str. 515.

²⁰² Wurzbach, *Biographisches Lexikon*, Wien 1879, zvezek 38, str. 45.

²⁰³ JL, 14. 7. 1848, št. 160, str. 515.

²⁰⁴ Wurzbach, *Biographisches Lexikon*, Wien 1879, zvezek 38, str. 45.

²⁰⁵ JL, 14. 7. 1848, št. 160, str. 515.

²⁰⁶ Wurzbach, *Biographisches Lexikon*, Wien 1879, zvezek 38, str. 45.

²⁰⁷ Gustav Steinacker (1. 3. 1809, Dunaj–7. 6. 1877, Buttstadt/ Weimar). Wurzbach, *Biographisches Lexikon*, Wien 1879, zvezek 38, str. 45–47.

*Dichtung eines Deutsch-ungars,*²⁰⁸ leta 1842 pa v Pešti *Weibliche Berufs- und Umgangslehre.*²⁰⁹

ZAKLJUČEK

Revolucionarno leto 1848/49 je politično leto, ki je med drugim prineslo tudi svobodo tiskane besede. Kulturne novice so izpodrinili članki družbeno-političnih vsebin, vsebinska sprememba časopisov je bila očitna. In to ne le pri že pred revolucijo izhajajočih časopisih, tudi časopisi, ki jih je rodila revolucija, so se posvečali predvsem aktualnim vsebinam. Ta proces je značilen za področje celotne monarhije, torej tudi v deželah s slovenskim prebivalstvom. Ne le da so dotakratni časopisi v Ljubljani in Trstu spremenili svojo vsebinsko podobo, to je bila značilnost tudi novonastalih časopisov v Celju, Novem mestu. Novonastali časopisi, še zlasti pa *Cillier Zeitung*, katerega urednik je bil v tem času (in že pred tem) znan izven Celja, je moč enakopravno uvrščati ob bok vseh večjih takratnih časopisov. To nenazadnje dokazuje tudi *Intelligenzblatt zur Cillier Zeitung*, štiri strani obsegajoča priloga, ki po obliki in vsebini prav nič ne zaostaja za *Intelligenzblattem* marsikaterega večjega časopisa. Pa ne le urednika Vincenca Prascha tudi tiskarja Jeretina, tudi sicer precej aktivnega na področju kulturnega življenja v mestu, gre enakovredno uvrščati med tiskarje večjih časnikov. To dokazujejo njegovi oglasi, ki se lahko primerjajo z oglasi tiskarjev v Ljubljani ali Gradcu.

Ponudba knjig v Celju je sledila smernicam revolucionarnega leta 1848/49, zato je med najštevilčnejšimi knjigami najti prav dela družbeno-politične vsebine. Podobno kot danes predstavljajo obsežnejšo skupino priročniki in učbeniki. V skladu z značajem časa leposlovna dela in poezija nista v ospredju.

Celjska knjigotrška ponudbo je v primerjavi s ponodbami tiskarjev v Ljubljani in Gradcu precej podobna po vsebini, pogosto tudi v cenah. Še en dokaz več, da so knjige bile družbenopolitičnih aktualne tudi na Štajerskem. Hkrati pa to opravičuje kakovostno delo celjskega tiskarja Jeretina.

²⁰⁸ Prav tam.

²⁰⁹ Prav tam.

VIRI IN LITERATURA

Viri

Cillier Wochenblatt (CW)

Cillier Zeitung (CZ)

Celjske slovenske novine (CSN)

Laibacher Zeitung (LZ)

Grätzer Zeitung (GZ)

Novice

Gratzer illustrierte Schnellpost

Klagenfurter Zeitung

Journal des oesterreichischen lloyd (JL)

Literatura

Allgemeine Deutsche Biographie. Duncker & Humblot, Leipzig 1875–1912.

Josip Apih, *Slovinci in leto 1848*. Matica Slovenska, tisk Blaznikov, Ljubljana 1888.

Anton Aleksander grof Auersperg – Anastazij Grun. Ur. Mira Miladinović Zalaznik in Stane Granda. Ljubljana 2009.

Branko Berčič, *Tiskarstvo na Slovenskem*. Odbor za proslavo 100-letnice grafične organizacije na Slovenskem, Ljubljana 1968.

Deutsche Literatur – Lexikon. A. Francke AG. Verlag, Bern und München 1986.

Anja Dular, *Živeti od knjig, Zgodovina knjigotrštva na Kranjskem do začetka 19. stoletja*. Ljubljana 2002.

Enciclopedia italiana. Istituto della Enciclopedia Italiana, Milano 1933.

Ferdinand Gatti, *Die Ereignisse des Jahres 1848 in der Steiermark*. In Commission bei J. Kienrich, Graz 1850.

Hans Giebisch, L. Pichler, K. Vancsa, *Kleines Österreichisches Literatur Lexikon*. Hollinek, Wien 1948.

Andreas Gubo, *Geschichte der Stadt Cilli*. U. Mosers, Graz 1909.

Matthias Macher, *Pshysikalisch=medicinische Darstellung des Römerbades nächst Tüffer in Steyermark für Cur-Gäste*. Ferstel'schen Buchhandlung des Johann Lorenz Greiner, Gratz 1826.

Janko Orožen, *Zgodovina Celja in okolice. Celjski zbornik*. Kulturna skupnost Celje, Celje 1971–1974.

Ignac Orožen, *Celska kronika*. Tiskarna J. Jeretina, Celje 1854.

Mojca M. Peternel, Cillier Zeitung 1848. V: Mira Miladinović Zalaznik (ur.), *Germanistik im Kontaktraum Europa II. Beiträge zur Literatur* (Symposion Ljubljana 17.–20. 4. 2002), Ljubljana 2002, str. 339–357.

Marija Mojca Peternel, *Cillier Wochenblatt (Zeitung): celjski nemški časopis iz leta 1848*. Zgodovinsko društvo, Celje 2006.

Marija Mojca Peternel, Vloga celjskega tiskarja Jeretina v revolucionarnem letu 1848. *Studia Historica Slovenica: časopis za humanistične in družboslovne študije = humanities and social studies review* 4, št. 2–3. Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča, Maribor 2004, str. 345–361.

Karl Schottenloher, *Flugblatt und Zeitung*. Berlin W 62, Richard Carl Schmidt & Comp, Berlin 1922.

Herman Venedig, *Die lateinische Formenlehre oder Wortbildung*. Mayer Et. Comp, Wien 1845.

Josip Vošnjak, *Spomini*. Slovenska matica, Ljubljana 1905.

Gero von Wilpert, *Sachwörterbuch der Literatur*. Alfred Kröner Verlag Stuttgart 1989.

Ernst Victor Zenker, *Geschichte der Wiener Journalistik während des Jahres 1848*. W. Braumüller, Leipzig 1892–1893.

Tanja Žigon, *Nemško časopisje na Slovenskem*. Študentska založba, Ljubljana 2001.

AN ATTEMPT TO OUTLINE THE READING CULTURE IN STYRIA IN THE MIDDLE OF THE 19TH CENTURY

Summary

The year of Revolutions of 1848 was also a political year which, among others, brought the freedom of press. Cultural news were superseded by articles with socio-political contents and the change in context of newspapers was obvious. This was not only the case in newspapers that were published already before the revolution; the newspapers of the revolution were also devoted to report on the current socio-political issues. Those trends were followed by the bookselling offer and numerous ads for books with such contents prove it. This kind of offer is especially transparent in the supplement of the German newspaper *Cillier (Wochenblatt) Zeitung* in Celje, which not only proves the book offer in this part of Styria but also the quality of the newspaper itself. The *Cillier (Wochenblatt) Zeitung* can, due to its contents and finally also due to its lengthy supplement, without restraint be placed side by side with the then most important newspapers. The bookselling offer in Celje was considerably similar in contents and very often also in price when compared to the bookselling offer in Ljubljana and Graz.

The bookselling ads in the newspapers referred as expected mostly to works with socio-political contents. Just like today, a wide range of handbooks presented the greater group in book production, and ads for textbooks were also very common. In accordance with the then times the belles lettres and poetry were not in the foreground.

DIE LESEKULTUR IN DER STEIERMARK MITTE DES 19. JAHRHUNDERTS. EIN DARSTELLUNGSVERSUCH

Zusammenfassung

Das Jahr der Europäischen Revolutionen 1848/49 war auch ein politisches Jahr, das unter anderem auch die Freiheit des gedruckten Wortes mitbrachte. Die kulturellen Nachrichten wurden von Artikeln mit gesellschaftspolitischen Inhalten verdrängt und der inhaltliche Wandel der Zeitungen war mehr als offensichtlich. Das gilt nicht nur für Zeitungen, die schon vor der Revolution erschienen, sondern auch für Zeitungen, die während der Revolution entstanden und sich den aktuellen gesellschaftspolitischen Themen widmeten.

Auch das Buchhandlungsangebot folgte diesen Trends und zahlreiche Anzeigen für Bücher mit gesellschaftspolitischer Thematik können dies bestätigen. Dieses Angebot war vor allem in der Beilage der deutschen Zeitung in Celje/Cilli *Cillier (Wochenblatt) Zeitung* transparent und es bestätigt nicht nur das Buchangebot in diesem Teil der Steiermark, sondern es spricht auch stark für die Qualität der Zeitung. Wegen ihres Inhaltes und schließlich auch wegen des Umfangs der Zeitungsbeilage kann sie ohne weiteres an die Seite der damals wichtigsten Zeitungen gestellt werden. Das Buchhandlungsangebot in Celje/Cilli war dem Angebot in Ljubljana/Laibach und Graz nach dem Inhalt, aber auch nach dem Preis sehr ähnlich.

Die Buchhandlungsanzeigen in den Zeitungen bezogen sich in beträchtlichem Maß auf Bücher mit gesellschaftspolitischem Inhalt. Ähnlich wie heute stellte ein breites Spektrum von Handbüchern eine umfangreiche Gruppe der Buchproduktion dar, sehr oft kamen auch Anzeigen für Lehrbücher vor. Gemäß der Zeit standen Belletristik und Poesie nicht im Vordergrund.

Ideja o razcepljenosti naroda – sestavni del javnega govora na Slovenskem od konca 19. stoletja do danes

Mateja Ratej*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 94:323(497.4)"18/..."

Mateja Ratej: Ideja o razcepljenosti naroda – sestavni del javnega govora na Slovenskem od konca 19. stoletja do danes. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 86=51(2015), 1, str. 70–86

Avtorica se v razpravi ukvarja z razvojem ideje o razcepljenosti slovenskega naroda in njeno prisotnostjo v slovenskem javnem govoru. Odgovor za uspešnost politizacije domnevnega razkola nacionalne skupnosti išče v tesni navezanosti nacionalnega koncepta pri Slovencih na Katoliško cerkev, ki narod razumeva kot družino, katere razkol je poguben sam po sebi. Obenem avtorica zagovarja tezo, da gre pri ideji za skupinski vzorec obnavljanja vprašanja razcepljenosti za izživetje skupnostne travme, nastale zaradi krvave kulminacije političnega konflikta med pripadniki (nacionalne) skupnosti v času druge svetovne vojne in neposredno po njej.

Ključne besede: slovenska zgodovina, 20. stoletje, zgodovina idej, nacionalni koncept

1.01 Original Scientific Article
UDC 94:323(497.4)"18/..."

Mateja Ratej: The Idea of a Divided Nation – A Component Part of Public Speech in Slovenia from the End of the 19th Century until Today. Review for History and Ethnography, Maribor 86=51(2015), 1, pp. 70–86

In this treatise the author deals with development of the idea of the Slovene nation's division and its presence in the Slovene public speech. The answer to a successful

* Dr. Mateja Ratej, znanstvena sodelavka, Inštitut za kulturno zgodovino ZRC SAZU, Novi trg 1, 1000 Ljubljana, mratej@zrc-sazu.si

politicisation of the supposed split of the Slovene national community is searched for in the close attachment of the Slovene national concept to the Catholic Church, which understands a nation as a family, i. e. as a cell that has its own common language and whose split is, in itself, fatal. At the same time the author also defends the hypothesis that this idea is a collective pattern of restoring the division question for overcoming the collective trauma, which is the result of the bloody climax of the political conflict between members of the (national) community during the World War II and directly afterwards.

Key words: Slovene history, 20th century, history of ideas, national concept

Eden najuglednejših teoretikov nacionalizma Anthony Smith razlaga narod kot poimenovano človeško skupnost, ki naseljuje domovino in ima skupne mite, skupne spomine in eno ali več prvin obče kulture in določeno stopnjo solidarnosti vsaj med elitami.¹ Slovenski zgodovinar Peter Štih medtem razlaga, da je preteklost oziroma spomin nanjo temeljni del vsake nacionalne identitete, saj v sedanjosti ohranja skupnost v povezani obliki. Zavest o skupni usodi v preteklosti legitimira obstoj skupnosti v sedanjosti. Zgodovinopisju pri tem ne gre toliko za odkrivanje zgodovinske resnice kot za zadostitev potrebi po oblikovanju in ohranjanju »mi-občutka« in s tem narodne zavesti in identitete v sedanjosti. V službi nacionalnih zgodovin nastala zgodovinska podoba, ki je v Evropi še zmeraj prisotna na nivoju zgodovinskega spomina in zavesti, vidi tako v evropskih narodih med seboj jasno zamejene, stabilne in objektivno določljive socialne in kulturne skupnosti, ki se med seboj že od nekdaj jasno razlikujejo po jasnih obeležjih, kot so jezik, zgodovina, običaji, nacionalni karakter ipd. Pojavlja se kot sredstvo legitimacije naroda, njegove emancipacije, integracije in tudi jasne ločitve od drugih narodov. Miti in stereotipi imajo zato pomembno konstitutivno mesto znotraj nacionalnih zgodovin. Še več, Štih zaključí, da ima napačno razumevanje lastne zgodovine bistveno vlogo pri konstituiranju naroda.²

Od druge polovice 19. stoletja je tudi (samo)razumevanje Slovencev utemeljeno na nacionalnem konceptu. Zgodovinarka Marta Verginella ugotavlja, da odtlej vsakemu preoblikovanju političnega reda na Slovenskem in vzpostavitvi novih institucionalnih okvirov sledi izoblikovanje novih identifikacijskih oprijemališč, ki po eni strani zahtevajo prestrukturiranje

¹ Smith, *Nacionalizem*, 24.

² Štih, *Miti in stereotipi v podobi starejše slovenske nacionalne zgodovine*, 30.

kolektivnega spomina, po drugi pa aktiviranje pozabe in prevrednotenje zgodovine.³

Ko so Slovenci leta 1918 postali državljani Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev (SHS), je bil javni govor (tj. politični posegi v sfero javnega) v prizadevanju za nov začetek v razvoju skupnosti podvržen zametovanju avstro-ogrske preteklosti druge polovice 19. in začetka 20. stoletja. Po mnenju zgodovinarja Petra Vodopivca so bili ob razpadu Avstro-Ogrske številni Slovenci prepričani, da ne bodo imeli z Nemci nikakršnih stikov več, celo gospodarskih ne. Jugoslovanski Slovenci so po letu 1918 zaživel v povsem novi kulturni realnosti, četudi so si različni izobraženski, politični, gospodarski idr. krogi jugoslovanstvo pred državno združitvijo predstavljali na sila različne načine. A v gibanju za jugoslovansko državo, ki se je v zadnjih dveh letih prve svetovne vojne razvilo v okviru habsburške monarhije, so imeli Slovenci nesporno vodilno in odločilno vlogo. Pri tem je bila 'Jugoslavija' v očeh velike večine slovenskega prebivalstva sinonim za 'narodno državo', ki bo uresničila slovenske težnje po 'samoodločbi' in narodni samostojnosti.⁴

Neposredno pred oblikovanjem jugoslovanske države je bilo nacionalno izrekanje za Srbe, Hrvate ali Slovence v vrhu najvplivnejše slovenske politične stranke med obema vojnama – Slovenske ljudske stranke – označeno kot nedemokratično v primerjavi z »demokratičnim pojmovanjem troimenega jugoslovanskega naroda«. Strankin vodja Anton Korošec je bil ob razpadu Avstro-Ogrske eden ključnih predstavnikov »jugoslovanskega naroda« v mednarodni javnosti. Šele po monopolizaciji oblasti Slovenske ljudske stranke v Sloveniji s parlamentarnimi volitvami leta 1923 je postalo v strankinem javnem nastopanju res ravno nasprotno, saj se je v jugoslovanskem političnem prostoru profilirala kot avtonomistična stranka, tj. zagovornica zakonodajne avtonomije za Slovence.⁵

Ne glede na to jugoslovanska usmeritev slovenskih političnih elit do razpada Kraljevine Jugoslavije ni bila nikoli sporna. Teolog in eden najprodornejših mislecev slovenskega katoliškega političnega tabora med svetovnimi vojnama Josip Jeraj je leta 1940 v brošuri *Slovenci in Jugoslavija* med drugim zapisal: »Kakor ni družine brez skrbnega gospodarja, tako tudi ni države brez državnega krmilarja – kralja. Kar je gospodar v družini, to je kralj v državi. Kakor je očetova oblast v družini po naravi nujna in od Boga

³ Verginella, *Od spomina do zgodovine*, 13.

⁴ Vodopivec, *Pred ponovno odločitvijo*, 365–67.

⁵ Ratej, *Koroščevo razumevanje demokracije*, 138.

hotena, tako je tudi po naravi nujna in od Boga hotena državna oblast. /.../ Če državljani složno podpirajo kralja in njegove pomočnike – ministre ter uradnike, če natančno izpolnjujejo državne postave, vestno plačujejo pravične davke, raste in se razcvita država.»⁶

Ključni integrativni element jugoslovanske ideje je bil patriotizem, za abstraktnim pojmom pa se je tedaj skrivala ljubezen do kraljeve dinastije Karađorđević, ki je posebljala skupno jugoslovansko državo. Regenta Aleksandra, kasnejšega jugoslovanskega kralja, so Slovenci junija 1920 ob njegovem prvem uradnem obisku Ljubljane po zedinjenju pozdravili kot »sina naroda in simbol osvobojenja naroda«, kralj pa je Slovence pozdravil kot krvne brate.⁷ Tudi Josip Jeraj je leta 1926 pisal o tem, da so z nastankom jugoslovanske države uresničene tisočletne sanje Slovencev: *»Tudi mi Jugoslovani, ki smo si ustvarili tako lepo samostojno državo, ne smemo zao-stajati, da s temeljito državljsansko vzgojo ustvarimo novi rod, ki ne bo samo razumeval države in njenih nalog, temveč znal tudi za njo in svojo narodno svobodo se žrtvovati in če treba, umreti. /.../ Vsaka država mora torej temeljiti, ako hoče biti trajna in zdrava, v tej neizčrpljivi in vedno ustvarjajoči narodni duši, ne sme biti razumska konstrukcija državnikov in generalov, temveč izraz žive, silne in nezlomljive življenjske zavesti narodnih družin.»⁸*

Uradna politika največje slovenske politične stranke je v vsem medvojnem obdobju učinkovito izničevala antagonizem med slovenskim nacionalnim konceptom in ljubeznijo do kralja (tj. domovine, tj. jugoslovanske države) ter ju sestavljala v skladno idejno celoto.⁹ Minister brez listnice v vladi Milana Stojadinovića Miha Krek iz Slovenske ljudske stranke je, na primer, septembra 1937 v svojem govoru na taboru katoliške prosvete na Ptujju povedal, da sta »slovenstvo in jugoslovanstvo tega naroda na severnih mejah Jugoslavije življenjsko med seboj vezani lastnosti, ki druga brez druge ne moreta obstojati.«¹⁰ Minister za notranje zadeve in predsednik jugoslovanske vlade Anton Korošec je skoraj deset let pred tem julija 1928 v Žalcu na odmevni proslavi ob 60-letnici slovenskih političnih taborov prav tako utrjeval jugoslovansko idejo, ko je dejal: *»Obranimo ljubezen do vere, narodnosti in države in do njega, ki močno ljubi slovenski narod, do našega kralja.»¹¹*

⁶ Jeraj, *Slovenci in Jugoslavija*, 10–11.

⁷ *Slovenec*, 26. 6. 1920, 2; 27. 6. 1920, 2.

⁸ Jeraj, *Državljsanska vzgoja*, 15.

⁹ Ratej, *Jugoslovani iz zadrege ali iz prepričanja?*, 192.

¹⁰ *Slovenec*, 21. 9. 1937, 3.

¹¹ *Slovenec*, 17. 7. 1928, 1.

Četudi izraženo ob točno določenem času, ob desetletnici prve jugoslovanske države, bi Slovenci naslednje razmišljanje genialnega Miroslava Krleže utemeljeno brali po vsakem prelomu, ki jih je v nemirnem 20. stoletju peljal iz ene državne stvarnosti v drugo: »Vsi tako imenovani izobraženi /.../ in 'inteligentni' naši sodobniki (ki nekaj malega razumejo o znanosti) nas prepričujejo, da je to, kar smo imeli zadnjih deset let čast doživljati 'zgodovina'. To so bili 'zgodovinski dnevi najvišjega sloga'; zgodovinski motivi, nedvomno vredni, da bi bili kot štiribarvna priloga vključeni v zgodovinsko monografijo, ki bo bodočim pokolenjem predočevala življenje naših dni. Te zgodovinske dneve 'najvišjega sloga' lahko gledamo z neštevilnih stališč, od katerih je vsako drugačno, ker se razlikujejo po relativnosti interesa in možganov, razuma in čustva, elementov (kajpada), ki so zelo varljivi in nezanesljivi. Gledani skozi lupo kakega plačanega kronista, dvorskega svetnika in mumije, odlikovane z najvišjimi priznanji in lentami, se ti dogodki lahko modelirajo s patetično lažnivostjo stavkov, ki šklepetajo, kakor rebra trhlih stoletnih okostij. /.../ Odveč je, mislim, dokazovati, da taki klišeji ne povedo veliko o zgodovinski resničnosti zgodovinskih dogodkov, ki so zaklet ali prismuknjen proces in ki se v vsakem pogledu razlikujejo od kaligrafskega načina, kakršnega goje po čitankah za ljudske šole.«¹²

Po drugi svetovni vojni se je ob prehodu v socialistično Jugoslavijo v oblastni retoriki na Slovenskem zgodil nov obrat. Za avnojsko politično skupnost je postala bivša Kraljevina Jugoslavija sinonim za skorumpirano, izžemajočo, polfašistično državno tvorbo. Ob nemškem napadu na Kraljevino aprila 1941 so se člani Komunistične partije Slovenije (KPS) prostovoljno vključili v obrambo države. Na ustanovnem sestanku protiiperialistične fronte v stanovanju slovenskega književnika Josipa Vidmarja v Ljubljani so sodelovali predstavniki KPS, sindikalni predstavniki krščanskih socialistov, oporečniki iz telovadnega društva Sokol in kulturni delavci. Protiimperialistična fronta se je junija 1941 preimenovala v Osvobodilno fronto (OF) slovenskega naroda. Čeprav je bila oblikovana koalicijsko, so bila že od vsega začetka v ospredju načela slovenskih komunistov. Ti so bili zavezani smernicam Komunistične partije Jugoslavije, ki je vodila prorusko, protinemško in protiangleško, tj. protiiimperialistično politiko. Slovenci so se med vojno množično vključili v OF, po koncu vojne in oblikovanju socialistične Jugoslavije pa se je njena vloga še povečala, saj je postala organizacijski okvir množičnega političnega življenja in možnost

¹² Krleža, *Deset krvavih let*, 5 in 8.

za udejanjanje politike komunistov.¹³ V javni izreki slovenskega prostora ni moglo biti več ne duha ne sluha o ljubečem odnosu Slovencev do (srbske) kraljeve dinastije Karadorđević.

Zadnji prelom državne realnosti v razvoju slovenske nacionalne stvarnosti se je zgodil s slovensko državno osamosvojitvijo leta 1991. Javni govor skuša odtlej zaobiti, da so se Slovenci kot skupnost oblikovali tudi v socialističnem sistemu. Najbolj očitni in dosledni poskusi hladnega distanciranja od predhodnega socialističnega režima so v samostojni Sloveniji potekali v letih 2004–2008, ko je bil predsednik slovenske vlade Janez Janša. Marca 2007 je na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti slavnostno odprl simpozij Kultura in politika, kjer je obdobje slovenske državne osamosvojitve označil za »najusodnejše obdobje slovenske zgodovine«. ¹⁴ Minister za zunanje zadeve Dimitrij Rupel je februarja 2005 v sobotni prilogi časnika Delo med drugim zapisal: »*Lansko poletje so me varuhi komunistične kontinuitete /.../ izključili iz vlade, kar zame ni bilo ravno prijetno,*« posebno še, ker nepridipravi »po starih komunističnih vzorcih« še zmeraj zasedajo ves slovenski medijski prostor. Zunanji minister je političnim prikaznim preteklosti sporočil, da so imeli na voljo dolgo obdobje od leta 1945, ko so lahko vladali po svoje, sedaj pa je nastopil nov, drugačen čas; »varuhom komunistične kontinuitete« je očital pozivanje h kulturnemu boju.¹⁵

Ko je Janša leta 2004 prevzel vodenje slovenske vlade, so nekateri volilnemu razpletu naklonjeni medijski analitiki to interpretirali kot »poraz logike kulturnega boja«. Glavne zasluge za to naj bi imele tako imenovane pomladne stranke, ki so se v predvolilni kampanji za državnozborske volitve distancirale od »kulturnobojskih tem«, tj. odnosa do dogajanj med drugo svetovno vojno, družbene vloge Katoliške cerkve ipd.¹⁶ Vendar je bila pred izvedbo zakonodajnega referendumu o Zakonu o ratifikaciji Arbitražnega sporazuma med vladama Republike Slovenije in Republike Hrvaške poleti 2010 na pobudo strankarske politike, ki sama sebe razume kot pomladno, progresivno, v slovenski politični prostor ideja o razcepljenosti naroda ponovno obujena.¹⁷ Ko so poslanci Državnega zbora jeseni 2010 razpravljali o nakupu vojaških oklepnikov pri finskem podjetju Patria, natančneje, o vpletenosti Janševe vlade v domnevno koruptivna dejanja v zvezi s tem, je poslanec Franc Cukjati smelo, ne pa tudi presenetljivo,

¹³ Godeša, *Ustanovitev Osvobodilne fronte slovenskega naroda*, 609–610.

¹⁴ Janša, *Uvodni nagovor k srečanju*, 18.

¹⁵ *Delo* – sobotna priloga, 26. 2. 2005, 8.

¹⁶ Tomšič, *Poraz logike kulturnega boja*, 7.

¹⁷ *Večer*, 22. 6. 2010, 8.

izjavil: »Tisti, ki Janšo poznamo, vemo, da so to podtikanja, da je to nadaljevanje državljanske vojne.«¹⁸

Slovenska sorazmerno majhna (nacionalna) skupnost se z intenco pozabe na specifičen način sooča s prehodi iz ene politične stvarnosti (ki je praviloma tudi politična odvisnost) v drugo. Zaradi ignoriranja preproste definicije, da vsi začetki vsebujejo element spominjanja, izvira problematičen skupnostni pogled na lastno (nacionalno) preteklost (in s tem na sedanost). Resnici na ljubo si je vsaj tako težko predstavljati drugega ob drugem portrete cesarja Franca Jožefa, kralja Aleksandra Karađorđevića, Josipa Broza Tita in aktualnih predsednikov Republike Slovenije. Režimov, ki so jih poosebljali (oz. jih še), pač ni enostavno oblikovati v kompaktno, smiselno in gladko tekočo nacionalno zgodovino. Težavnost slovenskega pogleda na lastno politično zgodovino se med drugim zrcali v ideji o usodni razcepljenosti nacionalne skupnosti, ki se v političnem govoru manifestira kot ločitev duhov, kulturni boj, bratski razcep ipd. ter domnevno neprekinjeno preprečuje slovenski (nacionalni) skupnosti zdravo, produktivno, uspešno ipd. prihodnost. Ideja tudi po koncu prve deкаде 21. stoletja generira dovolj moči, da v političnem govoru nastopa v vlogi legitimnega argumenta.

Filozofinja Spomenka Hribar, ki sebe razume kot pobudnico (narodne) sprave in je integralni del politične dikcije o razcepljenosti nacije, je leta 2005 v svarilu pred novim krvavim obračunom in strahu, da državljanskega spora ne bo nikoli konec, zapisala enega od svojih mnogih pozivov k pomiritvi desetletja sprtih slovenskih duhov: »Končno bo treba resno vzeti poziv k spravi! Čas bi že bil, da bi se (mnogi) prenehali sprenevedati, kaj je sprava, češ, kdo naj se s kom 'spravlja'.«¹⁹ Filozofinja je ob koncu leta 2010 ponovno pisala o tem, da je po več kot sto letih narodnega razkola čas za spravo, in pozvala k skupnemu prizadevanju živeti tolerantno drug z drugim: »Preteklo dogajanje moramo dati v 'oklepaj' – toda najprej ga moramo v njegovi tragičnosti in tudi zločinskosti (s)poznati, ne pa zanikovati ali celo zganjati apologijo. /.../ To, da sprava ni mogoča, tudi ne drži, če ne bi bili vsaj do neke mere spravljeni med seboj, ne bi zmogli medsebojnega zaupanja in skupne energije za osamosvojitve.«²⁰

Osvetliti velja poudarek filozofinje – ker je to vsebina govora o razcepljenosti, ki jo bo sedanja generacija predala prihodnji –, da je bila državna

¹⁸ Dnevnik, 25. 9. 2010, 5.

¹⁹ Hribar, *Ločevanje duhov*, 93.

²⁰ Delo – sobotna priloga, 4. 12. 2010, 39.

osamosvojitvev kratek, a ključen in hvalevreden zgodovinski trenutek, ko je slovenska nacija pozabila na svoj razkol in združila moči v enotnem prizadevanju za državno osamosvojitvev. V nadaljevanju se bomo ustavili pri izvoru paradigme o političnem razkolu in vprašanju o tem, kdaj in zakaj je oznaka dobila negativno konotacijo. V prvi vrsti gre odgovor na uspešnost politizacije domnevnega razkola nacionalne skupnosti v slovenskem prostoru iskati v tesni navezanosti nacionalnega koncepta pri Slovencih v času svojega oblikovanja na Katoliško cerkev, ki narod razumeva kot družino, tj. celico, ki jo povezuje skupen jezik in katere razkol je poguben sam po sebi.

V katoliškem verskem listu *Družina* so v začetku petdesetih let prejšnjega stoletja nadvse ilustrativno združili stališče do naroda in svarilo pred njegovim razkolom: »Narod je razširjena družina. Zato ima človek do svojega naroda in do svoje domovine posebne dolžnosti, ki vežejo v vesti. Res je, da moramo kristjani ljubiti vse ljudi, toda ne vseh enako. V krščanski ljubezni je določen red in v tem redu ima ljubezen do naroda in domovine važno mesto. Zato narodno izdajstvo ni samo nekaj podlega, marveč je obenem greh. Sveto pismo izrecno uči, da ima človek do svojega rojaka večje dolžnosti, kakor do tujca.«²¹

Dve leti pred državno osamosvojitvijo je teolog in naslovni škof Vekoslav Grmič ob ustanovitvi Trubarjevega društva ugotavljal, da so dediščino protestantskega pisca sprejeli vsi Slovenci: »Minili so namreč časi, ko smo se Slovenci tudi ob Primožu Trubarju razhajali in tudi tega velikega svojega rojaka /.../ uporabljali za utemeljevanje nesrečne ločitve duhov.«²² Naslovni škof je zadel v srčiko prevladujočega političnega govora na Slovenskem in jasno nakazal smer, h kateri naj bi bilo Slovencem kot skupnosti edino vredno in smiselno težiti – k enotnosti. Pronicljiv teolog, ki je v svojih najaktivnejših letih neumorno iskal stične točke med krščanstvom in marksizmom, je vedel o čem govori, saj je že konec šestdesetih let 20. stoletja dramatično zapisal: »Danes menda bolj živo občutimo kakor kdajkoli, kako važno je, da postanemo drug drugemu res bratje, pa čeprav imamo različne nazore o zadnjih in najvišjih resnicah. Čas nas kliče k medsebojnemu spoštovanju in ljubezni ali pa bomo zaradi nestrpnosti in sovraštva doživeli pogin.«²³

Kulturni boj izvorno označuje izrinjanje Katoliške cerkve iz javnega življenja v Nemčiji v sedemdesetih letih 19. stoletja, do podobnih bojev pa

²¹ *Družina*, 4. 6. 1952, 3.

²² *Dnevnik*, 5. 8. 1989, 12.

²³ *Družina*, 15. 9. 1968, 9.

je prišlo tudi v Švici in Avstriji. Zgodovinarji utemeljujejo, da so se na Slovenskem spopadi med katoliško in liberalno smerjo v nacionalnem gibanju prvič očitno pokazali na občnem zboru osrednjega znanstvenega društva Slovenska matica leta 1872, istega leta pa so se spori zaostri tudi v kranjskem deželnem zboru. Do formalnega političnega razkola je prišlo, ko so postavili ločene kandidature na državnozbornih volitvah leta 1873. Kot je ugotavljal zgodovinar Ervin Dolenc, je bil osrednji interes udeležencev kulturnega boja na Slovenskem od vsega začetka dokopanje do vzvodov oblasti.²⁴

Kulturni boj je sintagma, ki je v slovenskem javnem govoru in zgodovinskem spominu politično in znanstveno utemeljena kot vseobsegajoča in prevladujoča poanta slovenske politične sedanjosti in preteklosti. Kulturni zgodovinar Igor Grdina izraz uvršča med tiste, ki zaznamujejo »mentalne strukture dolgega trajanja«, to pa med drugim pomeni, da ne meri na posamičen prelomni dogodek, ampak evocira in zaobsega niz medsebojno povezanih akcij in reakcij, ki jim je uspelo spremeniti obličje sveta.²⁵ Od konca druge svetovne vojne javni govor za raznovrstne politične reakcije, porojene iz vsakodnevne organizacije skupnega življenja, mrzlično in za vsako ceno išče primerjave v slovenski nacionalni preteklosti, nacionalno samozavedanje pri Slovencih pa je izrazito osredotočeno na lasten zgodovinski habitus in je zato zgodovinski diskurz vseprisoten v polju političnega (kot javnega). Tesen preplet med politiko in zgodovinopisjem je specifika slovenskega prostora, četudi so politični rezi (prelomi) v devetdesetih letih 20. stoletja tudi v drugih vzhodnoevropskih državah prispevali k vzpostavljanju novih spominskih ravnovesij in novih branj zgodovine.²⁶

Eden najvidnejših svetovnih zgodovinarjev druge polovice 20. stoletja Tony Judt je politično dogajanje v povojni Evropi med letoma 1947 in 1953 označil za kulturnobojno. Nov razkol, ki se je »najgloblje vtisnil v evropsko kulturno in intelektualno življenje« je umestil med komuniste in protikomuniste, med levico in desnico.²⁷ Tudi v slovenskem prostoru zgodovinarji za ta čas govorijo o kulturnem boju, vendar so komunisti obvladovali politični prostor do te mere, da boj z opozicijo ni bil mogoč, temveč je potekal v odnosu med komunistično oblastjo in Katoliško cerkvijo. Medtem ko so se, po Judtu, kulturni boji v Evropi končali v zgodnjih petdesetih letih

²⁴ *Oxfordova enciklopedija zgodovine*, 149; Dolenc, *Produktivnost in neproduktivnost kulturnega boja*, 163–165.

²⁵ Grdina, *Kulturni boj*, 47.

²⁶ Verginella, *Od spomina do zgodovine*, 13.

²⁷ Judt, *Povojna Evropa*, 235.

prejšnjega stoletja, naj bi v slovenskem prostoru kulturni boj trajal vsaj do konca osemdesetih let 20. stoletja oz. vse do današnjih dni.²⁸ Danes naj bi kulturni boj (re)aktivirala odprta vprašanja o povojnih pobojih in prizadevanja nekaterih referenčnih oseb v polju javnega po spravi med sprtima stranema.²⁹

Toda če smo natančni, nastopa ideja o nacionalni razklanosti v sodobnem javnem govoru na Slovenskem ozko in zgolj v vlogi političnega argumenta. Argument nacionalne razklanosti svoje vsebine ne črpa iz toka sedanjih političnih zadev, temveč je vsebina argumenta vezana na pretekle politične konstrukte. Z drugimi besedami: če minister za zunanje zadeve pobija politične nasprotnike tako, da jim očita kulturni boj, to še ne pomeni, da lahko govorimo o fenomenu kulturnega boja, ampak pomeni samo, da argument kulturnega boja, vezan na pretekle pomene, uspešno kroži v polju politične (kot javne) sfere.

Zaradi njene splošne (zlo)rabe danes vsi vemo, da je besedno zvezo o ločitvi duhov, ki je kasneje postala paradigmatična, uvedel teolog Anton Mahnič. Že leta 1908 je odločna Angela Vode vanj projicirala krivdo za nerodno in nedosledno politično nastopanje Slovencev: »*Mahničev duh je bil tako močan med slovenskimi klerikalci prav do zadnjega, da bi bili prodali tudi svojo narodno samobitnost. To me je že zgodaj začelo odbijati od katoliške struje, čeprav smo bili takrat vsi bolj ali manj vzgajani v verskem duhu.*«³⁰ Ko je začel Mahnič leta 1888 izdajati katoliško strokovno revijo *Rimski katolik*, je ostro obsodil obnovljeno slogaštvo med slovenskimi politiki in je v nasprotju s tem odločno zahteval katoliško načelnost.³¹ S tem je bil v izteku 19. stoletja politični teorem usidran, kultura javnega dialoga pa »*usodno prizadeta*«. ³² Zdelo se je, da v slovenski zgodovini od konca 19. stoletja naprej ni bilo ničesar onkraj usodne politične ločitve Slovencev. Vendar pripisovanje demonske vloge teologu Mahniču v slovenski zgodovini ponuja nadvse poenostavljen pogled na preteklost. Pri umestitvi teorema o razkolu slovenskega narodnega tkiva v slovenski politični prostor je večjo vlogo kot on odigralo slovensko časopisje, tesno vezano na strankarsko politiko.³³

²⁸ Dolenc, *Produktivnost in neproduktivnost kulturnega boja*, 177; Prunk, *Kulturni boj v slovenskem političnem življenju*, 42.

²⁹ Repe, *Sprava kot kulturni boj*, 100.

³⁰ Vode, *Spomin in pozaba*, 53.

³¹ Pirc, *Rimski katolik in ločitev duhov*, 109.

³² Grdina, *Kulturni boj*, 54.

³³ Amon, *Vloga slovenskega časopisja*, 12–14, 24.

Teolog Jožko Pirc ugotavlja, da sta ločitev duhov in kulturni boj pred prvo svetovno vojno v slovenski prostor sprva prinesla poživitev in konkurenco v kulturno življenje, v končni perspektivi pa nista privedla do zrelega in plodnega pluralizma idej. Vseobsegajoča bipolarnost je sčasoma postala ovira za splošen kulturni razvoj.³⁴ Zgodovinar Fran Zwitter je leta 1935 napisal tekst o bankrotu slovenskega liberalizma, danes referenčno razpravo o zgodovini liberalizma na Slovenskem. 'Observator', kakor se je podpisal pod prispevek, je pričel takole: »*Za božič se je pri nas spremenil režim* (oblast je prevzela Jugoslovanska radikalna zajednica, katere del je bila tudi bivša Slovenska ljudska stranka, op. p.) *in novi gospodarji domovine so proglasili za izvor vsega zla prejšnjo vsedrjavno stranko* (Jugoslovansko nacionalno stranko, katere del so bili tudi slovenski liberalci, op. p.)«³⁵

V času socialističnega režima se je skriti potencial za politizacijo ideje o razcepljenosti zrcalil v (samo)razumevanju katoličanov, da so »*drugorazredni državljani*«.³⁶ Pravno-formalno osnovo za to je v javnem govoru socialističnega režima omogočala in predstavljala ustavna določba o ločitvi cerkve od države, s katero je oblast dosledno zavračala dostop do vzvodov oblasti posameznikom, ki so se javno deklarirali za pripadnike katoliške veroizpovedi.³⁷ Konec šestdesetih in v začetku sedemdesetih let 20. stoletja so slovenski katoličani po drugem vatikanskem koncilu in spričo liberalizacije jugoslovanske države vse bolj glasno zahtevali pravico do svojega mesta v sferi javnega, oblast pa je takšna prizadevanja imenovala klerikalizem in poziv k ločitvi duhov.³⁸ Teolog Janez Janžekovič je, denimo, leta 1968 nazorno shematiziral še zmeraj tleč odnos dobro znanega konflikta: »*Nekoč so zaradi svojega prepričanja trpeli komunisti, danes trpimo mi* (katoličani, op. p.)«³⁹

V času slovenske državne osamosvojitve je bila grožnja o narodnem razkolu v javnem govoru ponovno jasno izkristalizirana. Tedanji profesor na Teološki fakulteti v Ljubljani in poznejši slovenski nadškof Anton Stres je ugotavljal: »*Kaže, da bomo dočakali samostojnost dokaj skregani. Kot se za Slovence spodobi*«⁴⁰ Dodal je, da nekateri še zmeraj mislijo »po rdeče«, tj. komunistično, in so zanje kristjani »drugorazredni državljani«. Ocenil je, da do ponovne »delitve duhov« med Slovenci vendarle ne bo prišlo, hkrati

³⁴ Pirc, *Aleš Ušeničnik in znamenja časov*, 47.

³⁵ Zwitter, *Bankrot slovenskega liberalizma*, 303.

³⁶ *Družina*, 24. 6. 1984, 14.

³⁷ *Družina*, 1. 12. 1968, 12–13; 13. 5. 1984, 6.

³⁸ *Družina*, 21. 6. 1970, 15; 6. 6. 1971, 14; 4. 7. 71, 14; 19. 10. 1980, 14.

³⁹ *Družina*, 3. 11. 1968, 9.

pa je tudi sam dopustil to možnost, ko je zaključil: »Če bi se narod res spet razdelil v dva tabora, ki niti v najbolj usodnih trenutkih ne bi več zmogla stopiti skupaj, bi moral vsak priznati, da tokrat tega niso povzročili verniki.«⁴⁰ Tedanji novinar levičarskega tednika *Mladina* Ali Žerdin je v tistem času zapisal, da je cerkveni lobi eden najvplivnejših v slovenski politiki, ki si prizadeva za moralno prenovo družbe.⁴¹

Način, na katerega postavljajo sodobni humanistični in družboslovni raziskovalci idejo o razcepljenosti naroda v središče svojih raziskovalnih prizadevanj, izdatno pomaga pri vsakokratni regeneraciji političnega argumenta o kulturnem boju, ločitvi duhov, razklanosti naroda itd.⁴² Ko namreč ideji o razklanosti (kot abstraktnemu elementu nacionalnega (samo)razumevanja) podelijo pomen golega dejstva, ji hkrati podeljujejo tudi politični naboj. Političnim akterjem omogočajo znanstveno podkrepjeno (dis)kvalifikacijo raznovrstnih preteklih in sodobnih političnih konfliktov (kot sicer neobhodnega sestavnega dela javne sfere) za kulturni boj, ločitev duhov, razklanost naroda ipd.

Zgodovinar Janko Prunk je v prispevku iz leta 2006 z obžalovanjem ugotavljal, da je kulturni boj v nasprotju z njegovimi pričakovanji oživel tudi v samostojni slovenski državi: »Pokazalo se je, da so bolj prav imeli tisti, ki so skeptično ocenjevali, da se značaj slovenskega človeka ni dosti spremenil, da je ostal ideološko fiksiran, netoleranten, nedialoški. Bil je le pol stoletja komunističnega režima konzerviran in je čakal novo priložnost, da se pokaže v svoji naravi in izbruhne v prepire in nov kulturni boj.«⁴³ Še večja pričakovanja (in posledična razočaranja) do nove politične realnosti je gojil Justin Stanovnik, ki je nastajanje slovenske države doživljal nadvse dramatično: »Enoten duh, se je zdelo, veje po deželi. /.../ To so bila lepa pozna osemdeseta leta, ki bodo ostala v spominu zgodovine kot 'slovenska pomlad'. To je bil navdušujoči čas začetnega Demosa. Potem pa se je ta enotni svet /.../ nenadoma preklal.«⁴⁴

Ob vstopu v novo tisočletje je Marko Kos Slovincem pravi kulturni boj šele napovedoval, sprožil pa naj bi ga velik val priseljencev, ki bo pred slovensko družbo postavil vprašanje, katere vodilne vrednote naj sprejme;

⁴⁰ *Družina*, 16. 6. 1991, 3.

⁴¹ *Mladina*, 21. 4. 1992, 8.

⁴² Glej npr.: Oset, *Idejnopolitični spori*, 107; Dolenc, *Produktivnost in neproduktivnost kulturnega boja*, 163–179; Prunk, *Kulturni boj*, 19–45; Repe, *Sprava kot kulturni boj*, 93–100; Kos, *Kulturni boj*, 10–14; Tomšič, *Poraz logike kulturnega boja*, 7–8.

⁴³ Prunk, *Kulturni boj*, 42.

⁴⁴ Stanovnik, *Ločitev duhov*, 135.

svoje razmišljanje je zaključil z drzno tezo: »Več ko bomo že danes asimilirali tujcev, odpornejši bomo v prihodnosti.«⁴⁵ Medtem je publicist in univerzitetni profesor Vlado Miheljak januarja 2007 cinično zapisal, da ima Slovenija delitve v »genih«, saj da se deli že od pokristjanjevanja, preko antireformacijske ujme, krvavih soočanj med drugo svetovno vojno in po njej, poosamosvojitvenih spopadov do današnjih dni.⁴⁶

Še bolj jasen je bil Miheljak nekaj let prej, ko je zapisal, da je v osemdesetih letih 20. stoletja in v času obnovljene demokracije v prvi polovici devetdesetih let kazalo, da so stare delitve presežene in obstajajo le še v »utrujenih glavah in telesih ostarelih partizanov in domobrancev«. Vendar se je, tako Miheljak, izkazalo, da je: »kulturni boj z vso ikonografijo zgolj dremal kot duh v zaprti steklenici, dokler ni pred tremi leti v Slovenijo prišel Franc Rode (tedanji slovenski nadškof, op. p.) in ga kot Aladin spustil iz steklenice«. Dodal je, da je največja past kulturnega boja njegova univerzalnost: »Ne moreš enostavno reči, da se tega ne greš; kulturni boj izzove vse. Rokavico, ki je bila enkrat vržena, je treba pobrati. Če nekdo pravi, da je pravi Slovenec samo tisti, ki je kristjan ali zaznamovan s krščansko vero, je možna samo izbira: ali si 'za' ali 'proti'.«⁴⁷

Kot kaže, je ideja o razcepljenosti dobrodošlo orodje za oblikovanje politične pozicije za akterje vseh političnih in nazorskih usmeritev. Če sodi Miheljak med levo usmerjene intelektualce, se moralni teolog Ivan Štuhec v presledkih pojavlja kot ideolog desne politične usmeritve. Ni naključje, da tudi on vidi politično podobo slovenskega prostora v 20. in 21. stoletju kot fatalno nacionalno razklanost: »Če povzamemo politično zgodovino druge polovice 20. stoletja in prvega desetletja tretjega tisočletja, lahko rečemo, da smo katoličani doživeli teroristične umore na začetku okupacije, politični samomor z Dolomitsko izjavo in Edvardom Kocbekom, poveljne poboje, ki so jih izvršili pijani zmagovalci revolucije, kulturni umor v Strahu in pogumu (delu Edvarda Kocbeka, op. p.) ter vsem, kar je sledilo, medijski in politični umor v prvih letih sedanje države, samomor v času pred državnozborskimi volitvami leta 2000, 'umetniške' umore v zadnjih letih drugega tisočletja.«⁴⁸

Filozof Slavoj Žižek meni, da se v današnji postpolitični družbi, ko prihaja do pospešene kulturalizacije politike in so sfere ekonomije in državne uprave vse bolj depolitizirane ter razumljene kot stvar racionalnega upra-

⁴⁵ Kos, *Kulturni boj*, 10 in 14.

⁴⁶ *Dnevnik*, 24. 1. 2007, 5.

⁴⁷ *Dnevnik*, 31. 3. 2000, 5.

⁴⁸ Štuhec, *Ocena položaja razmerij med Cerkvijo, kulturo in politiko*, 195.

vljanja in utilitarnih dogovorov, vsi konflikti, ki se jih tako ne da rešiti, prevedejo v kulturne konflikte, 'spopade civilizacij'.⁴⁹ Zagovarjam tezo, da gre pri slovenski ideji o razcepljenosti naroda za politični (a splošno in trdno usidran) skupinski vzorec, ki perpetuira vprašanje razcepljenosti za izživetje skupnostne travme, nastale ne le zaradi nenehnega občutka nacionalne ogroženosti, ki ga povzroča majhnost nacionalne skupine, temveč predvsem zaradi krvave kulminacije političnega konflikta med pripadniki (nacionalne) skupnosti v času druge svetovne vojne in neposredno po njej.

Kajti pojmi ločitev, razkol, razcep ipd. v povezavi s slovensko nacionalno skupnostjo so dobili enoznačno slabšalni pomen šele po drugi svetovni vojni. Mahničev *Rimski katolik* je lahko, denimo, brez strahu pred javnimi očitki zapisal, da med »katoliško resnico in liberalizmom ni sprave, ni miru! Non possumus!« ali »ogibaj se občevanja z liberalci kaker kuge!«⁵⁰ Osrednje slovensko časopisje različnih svetovnonazorskih usmeritev je takšno medsebojno komunikacijo med svetovnjima vojnama privedlo do najnižje možne točke. Zaostrena retorika enega vodilnih prvih slovenskih komunistov Dragotina Gustinčiča v pismu Lovru Kuharju leta 1933 tako ni bila nikakršna posebnost tedanjega slovenskega političnega prostora: »Morali bi povedati jasno, da je SLS samo fašistična stranka v rezervi. /.../ Klerikalci veljajo še vedno za prvobornike za svobodno Slovenijo, kar gotovo niso in kar je gotovo samo njihova maska. In od tukaj nam preti ne samo velika, temveč (v Sloveniji) glavna nevarnost.«⁵¹

Pomenski preobrat v smislu javno deklarirane obsodbe nacionalne razcepljenosti na eni in idealiziranje njene enotnosti na drugi strani lahko razumemo kot lekcijo druge svetovne vojne (in časa neposredno po njej), ko je prišlo do nasilnega spopada večjih razsežnosti med levo in desno politično usmerjenimi Slovenci. Zgodovinska lekcija je bila uspešno vključena v spomin skupnosti, saj jo brezhibno in brez težav vsakokrat znova ponotranjajo tudi v konflikt nevpletene generacije. Implikacije spomina na nekdanji »bratski« spopad v vsakodnevem političnem diskurzu lahko razumemo v funkciji mehanizma za preprečitev morebitnega ponovnega izbruha nasilja med člani nacionalne skupnosti v prihodnosti. Zgodovina nikakor ni slaba učiteljica, za kakršno jo po nemarnem označujejo tisti, ki jih je narava obdarila z enodimenzionalnim pogledom na svet.

⁴⁹ Delo – sobotna priloga (intervju Slavoj Žižek), 29. 12. 2007, 4–7.

⁵⁰ Hribar, *Ločevanje duhov*, 79.

⁵¹ Arhiv Republike Slovenije, fond: Dragotin Gustinčič.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski vir

Arhiv Republike Slovenije, fond: Dragotin Gustinčič.

Časopisni viri

Slovenec, 1920, 1928, 1937.

Mladina, 1992.

Dnevnik, 1989, 2000, 2007, 2010.

Družina, 1952, 1968, 1970–71, 1980, 1984, 1991.

Delo, 2005, 2007, 2010.

Večer, 2010.

Tiskani viri

Josip Jeraj, *Državljska vzgoja; vzgojiteljem mladine*. Maribor 1926.

Josip Jeraj, *Slovinci in Jugoslavija: ljudska državljanska vzgoja*. Maribor 1940.

Monografije

Tony Judt, *Povojna Evropa 1945–2005* (1. knjiga). Ljubljana 2005.

Miroslav Krleža, *Deset krvavih let in drugi politični eseji*. Ljubljana 1962.

Oxfordova enciklopedija zgodovine; od 19. stoletja do danes. Ljubljana 1993.

Jožko Pirc, *Aleš Ušeničnik in znamenja časov: katoliško gibanje na Slovenskem od konca 19. do srede 20. stoletja*. Ljubljana 1986.

Anthony Smith, *Nacionalizem; teorija, ideologija, zgodovina*. Ljubljana 2005.

Angela Vode, *Spomin in pozaba*. Ljubljana 2000.

Članki

Smilja Amon, Vloga slovenskega časopisja v združevanju in ločevanju slovenske javnosti od 1797–1945. *Prispevki k zgodovini slovenskih medijev. Javnost*, vol. 15, 2008.

Ervin Dolenc, Produktivnost in neproduktivnost kulturnega boja v slovenski kulturi. *Kultura in politika*. Ljubljana 2007.

Bojan Godeša, Ustanovitev Osvobodilne fronte slovenskega naroda. *Slovenska novejša zgodovina; od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992*, 1. knjiga, Ljubljana 2006.

Igor Grdina, Kulturni boj. *Kulturni boj na Slovenskem včeraj, danes, jutri*. Ljubljana 2006.

- Spomenka Hribar, Ločevanje duhov. *Žrtve vojne in revolucije*. Ljubljana 2005.
- Janez Janša, Uvodni nagovor k srečanju. *Kultura in politika*. Ljubljana 2007.
- Marko Kos, Kulturni boj. *Nova revija*, št. 228–229/2001.
- Željko Oset, Idejnopolitični spori v Slovenski matici od konca 19. stoletja do prve svetovne vojne. *Prispevki za novejšo zgodovino*, št. 1/2009.
- Jožko Pirc, Rimski katolik in ločitev duhov. *Mahničev simpozij v Rimu*. Celje 1990.
- Janko Prunk, Kulturni boj v slovenskem političnem življenju – brez konca in kraja. *Kulturni boj na Slovenskem včeraj, danes, jutri*. Ljubljana 2006.
- Mateja Ratej, Jugoslovani iz zadrege ali iz prepričanja in veselja? Razumevanje patriotizma in odnos do kraljeve dinastije Karađorđević pri Slovenski ljudski in Narodni radikalni stranki v letih 1918–1941. *Evropski vplivi na slovensko družbo*, Ljubljana 2008.
- Mateja Ratej, Koroščevo razumevanje demokracije v času njegove (1928) in Stojadinovičeve vlade (1935–1938). *Problemi demokracije na Slovenskem v letih 1918–1941*, Ljubljana 2007.
- Božo Repe, Sprava kot kulturni boj. *Onstran demokracije; izjave in stališča Liberalne akademije po letu 2005*. Ljubljana 2009.
- Justin Stanovnik, Ločitev duhov. *Cerkev v sedanjem svetu*, št. 9–10/1992.
- Peter Štih, Miti in stereotipi v podobi starejše slovenske nacionalne zgodovine. *Mitsko in stereotipno v slovenskem pogledu na zgodovino*. Ljubljana 2006.
- Ivan Janez Štuhec, Ocena položaja razmerij med Cerkvijo, kulturo in politiko. *Kultura in politika*. Ljubljana 2007.
- Matevž Tomšič, Poraz logike kulturnega boja. *Ampak*, november 2004.
- Marta Verginella, Od spomina do zgodovine: dolgotrajne vpetosti slovenskega zgodovinskega/From Memory to History: The Long-standing Embeddings of Slovenian Historicization. *Maska*, št. 117–118/2008.
- Peter Vodopivec, Pred ponovno odločitvijo. *Nova revija*, št. 95/1990.
- Fran Zwitter (Observator), Bankrot slovenskega liberalizma. *Sodobnost III* (1935).

THE IDEA OF A DIVIDED NATION – A COMPONENT PART OF PUBLIC SPEECH IN SLOVENIA FROM THE END OF THE 19TH CENTURY UNTIL TODAY

Summary

The (self-) comprehension of Slovenes has, from the second half of the 19th century, been based on a national concept. Each redesigning of the political order and each establishment of new institutional frameworks in Slovenia has ever since been followed by formation of new identification pillars. These pillars demand on the one hand the reconstruction of collective memory, and activation of oblivion and revelation of history on the other. The Slovene, although considerably small, (national) community uses intentional oblivion while dealing with the transfers from one political reality (which is mostly also a form of

a political dependence) to another. From ignoring the simple definition saying all beginnings include the element of remembrance, a problematic community perspective on own (national) past (and with it also the present) derives. It is reflected in the idea of fatal division of a national community and is reflected in the political speech as separation of spirits, as cultural fight, as brotherly split etc. At the end of the first decade of the 21st century this idea generates enough strength so it can, as a legitimate argument, be used in the political speech. The reason for the politicisation of the supposed split of the Slovene national community can first of all be found in the close attachment of the Slovene national concept to the Catholic Church, which understands a nation as a family, i. e. as a cell that has its own common language and whose split is, in itself, fatal. The Slovene idea on a divided nation is a political (at the same time also very common and heavily cast) collective pattern that perpetuates the division question of overcoming the collective trauma. The trauma is not only a product of constant feeling of national threat caused by smallness of the national community, but mostly because of bloody climax of the political conflict between members of the (national) community during the World War II and immediately afterwards.

DIE IDEE VON DER ZWIESPALT EINER NATION – EIN BESTANDTEIL DER ÖFFENTLICHEN SPRACHE IN SLOWENIEN VOM ENDE DES 19. JAHRHUNDERTS BIS HEUTE

Zusammenfassung

Von der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts berührte auch das (Selbst)-verständnis der Slowenen auf dem nationalen Konzept. Seitdem kommt nach der Rekonstruierung der politischen Ordnung in Slowenien und nach der Herstellung neuer institutionellen Rahmen immer die Gestaltung neuer Identifikationsstützen dazu. Diese Identifikationsstützen verlangen auf der einen Seite die Rekonstruierung der kollektiven Erinnerung und auf der anderen die Aktivierung des Vergessens und die Umwertung der Geschichte. Die slowenische, eine relativ kleine, (nationale) Gemeinschaft benutzt die Intention des Vergessens, um sich auf spezifische Weise dem Übergang von einer politischen Realität (die grundsätzlich auch eine politische Abhängigkeit ist) zu der anderen zu stellen. Aus dem Ignorieren einer einfachen Definition, dass aller Anfang auch die Elemente einer Erinnerung hat, entspringt die problematische kollektive Ansicht über die eigne (nationale) Vergangenheit (und damit auch über die Gegenwart), die sich unter anderem auch in der Idee der fatalen Zwiespalt der nationalen Gemeinschaft und in der politischen Sprache als Trennung der Geister, kultureller Kampf oder Bruderkwitz widerspiegelt.

Diese Idee generiert auch am Ende der ersten Dekade des 21. Jahrhunderts genug Kraft, um in der politischen Sprache als legitimes Argument aufzutreten. In erster Linie sollte man die Antwort auf die erfolgreiche Politisierung der mutmaßlichen Zwiespalt der slowenischen Nationalgemeinschaft in der engen Anlehnung des Nationalkonzeptes in Slowenien an die Katholische Kirche, die eine Nation als eine Familie versteht, als eine Zelle also, die durch gemeinsamer Sprache verbunden ist und derer Zwiespalt von sich aus fatal ist, suchen. Bei der slowenischen Idee der nationalen Zwiespalt handelt es sich um ein politisches (doch allgemein und tief festverankertes) kollektives Muster, das die Frage der nationalen Zwiespalt für die Überwindung des Traumas perpetuiert. Dieses Trauma entstand nicht nur wegen des ständigen Gefühls der nationalen Bedrohung, das aus der Kleinigkeit der Nationalgemeinschaft hervorgeht, sondern vor allem wegen des blutigen Höhepunkts des politischen Konflikts zwischen den Vertretern der (nationalen) Gemeinschaft während des Zweiten Weltkrieges und gleich danach.

Razvoj priseljske zakonodaje v Kanadi (od 1867 do danes)

Maja Ramovš*

1.02 Pregledni znanstveni članek
UDK 314.15:34(71)"1867/..."

Maja Ramovš: Razvoj priseljske zakonodaje v Kanadi (od 1867 do danes). Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 86=51(2015), 1, str. 87–105

Namen članka je prikazati razvoj priseljske politike od začetkov kanadskega federalizma do danes. Pri tem članek ponuja pregled zgodovinskih dogodkov na svetovnem prizorišču, ki so vplivali na oblikovanje priseljske zakonodaje, pri čemer upošteva prilagajanje kanadske družbe gospodarskim razmeram. Oba dejavnika sta prisotna tudi pri izzivih oblikovanja sodobne priseljske zakonodaje ob aktualnih vprašanjih današnjega časa.

Ključne besede: priseljenci, priseljenstvo, priseljska politika, Kanada

1.02 Review Article
UDC 314.15:34(71)"1867/..."

Maja Ramovš: Development of the Immigration Legislation in Canada (from 1867 until Today). Review for History and Ethnography, Maribor 86=51(2015), 1, pp. 87–105

The aim of this article is to present the immigration policy development from the beginning of the Canadian federalism until today. The article offers an overview of the world historic events, which have, considering the adjustments of the Canadian society to the economic situations, influenced the immigration policy formation. Both factors are still present while forming the contemporary immigration legislation within the current present day challenges.

Key words: immigrants, immigration, immigration policy, Canada

* Mag. Maja Ramovš, doktorska študentka podiplomskega študija Ameriški študiji na UL FF, maja.ramovs@gmail.com

UVOD

Kanada je danes multikulturna država, dom mnogih prebivalcev vseh družbenih slojev, vendar ni bilo vedno tako. Čeprav je bila Kanada prvotno domovina aboriginskim narodom, je vzhodna Kanada več kot 100 let po odkritju belega človeka postala pretežno francosko področje naselitve. Razvoj Kanade pod vplivom britanskih naseljencev se je začel od sredine 18. stoletja naprej, in sicer s padcem francoske kolonije Akadije in po razpadu Nove Francije leta 1763.¹

V obdobju med drugo polovico 18. stoletja in 19. stoletjem je Kanada večino priseljencev sprejemala bodisi iz Velike Britanije bodisi iz Združenih držav Amerike. Področje je naselilo več tisoč angleško govorečih, večinoma protestantskih naseljencev, ki so se tja naseljevali zaradi posledic ameriške revolucije. Znani so bili kot t. i. lojalisti britanskega imperija, saj so ti imeli pretežno status političnih beguncev. Mnogi od njih so se selili proti severu, ker niso želeli postati državljani nove ameriške republike ali ker so se bali povračilnih ukrepov zaradi javne podpore Britancem. Tem simpatizerjem, ki so sčasoma postali jedro vladajočih oligarhij kolonije (kot tudi za nešteto prihodnjih priseljencev), je Kanada predstavljala deželo novih priložnosti. V Kanado so se priseljevali, ker so doma postali nezaželeni in jim je bil vstop v druge države, največkrat v ZDA, omejen. Kanadska politika priseljevanja je bila do konca prve svetovne vojne močno pod vplivom interesov Velike Britanije. Leta 1926 je bila z Balfoursko deklaracijo priznana naraščajoča neodvisnost posameznih dominionov britanskega imperija, predvsem Kanade. Proces je doživel uraden odmev leta 1931 z Westminsterskim statutom, ki je pravno izenačil samoupravne dominione imperija in Združeno kraljestvo.²

OBDOBJE PRISELJEVANJA BREZ OMEJITEV (1867–1914)

Do poznega 19. stoletja je imela Kanada že dodobra razvit nacionalni železniški sistem, ki je omogočal prevoz priseljencem evropskega izvora.

¹ J. M. S. Careless, *Canada: A Story of Challenge*, 2nd ed. (Cambridge: Cambridge University Press, 2012), 16–38.

² Careless, *Canada: A Story of Challenge*, 340–350.

Mnogi so bili revni ali pa so bežali zaradi verskega ali političnega preganjanja.³

Po nastanku konfederacije leta 1867 je politika priseljevanja postala prednostna naloga nove zvezne vlade. Povečanje pritoka priseljencev je postalo ključna gospodarska strategija za okrepitev nacionalnega povpraševanja po domačem blagu ter za spodbuditev do takrat še vedno majhnega proizvodnega sektorja. Zvezna vlada je skrbela za naseljevanje priseljencev večinoma na neposeljenih zemljiščih na zahodu, saj so tako zagotavljali nacionalno suverenost na teh področjih ter spodbujali gospodarstvo.

Leta 1869 je zvezna vlada pod vodstvom predsednika vlade Johna A. Macdonalda, sprejela prvi Zakon o priseljevanju,⁴ ki je vzpostavil temeljni okvir kanadske politike priseljevanja. John A. Macdonald je bil prvi predsednik vlade novonastale konfederacije in eden izmed t. i. očetov kanadske konfederacije, katerega politična kariera je trajala skoraj pol stoletja. V njegovem mandatu je potekala intenzivna širitev kanadskega ozemlja in ob njegovi smrti je to obsegalo skoraj vsa področja, ki jih Kanada obsega še danes.⁵

V teoriji je prvi zakon temeljil na t. i. politiki odprtih vrat, saj je predpisoval zelo malo omejitev o tem, kdo se lahko priseli v Kanado, priselili so se lahko skoraj vsi – z izjemo kriminalcev. Zakon o priseljevanju je bil usmerjen predvsem v zagotavljanje varnosti priseljencev pri prehodu v Kanado in njihovi zaščiti pred izkoriščanjem ob prihodu. Pogoji prekomorskih potovanj v drugi polovici 19. stoletja so bili zelo slabi; ladje so bile pogosto prenatrpane, potniki pa prepuščeni kapitanu. Zakonodaja, ki jo je britanski parlament sprejel sredi 19. stoletja, je povečala varnost čezoceanskega potovanja, a mnogi lastniki ladij so še vedno našli načine, kako zaobiti predpise.⁶ Zakon je postavil tudi nekaj omejitev za priseljevanje invalidov, bolnih in revnih. Če je posameznik zaradi zdravstvenega stanja predstavljal nevarnost za javno varnost, je moral plačati 300 dolarjev zavarovalnine ob vstopu v Kanado. Za tiste priseljence, ki so bili revni in

³ Jay Makarenko, *Immigration Policy in Canada: History, Administration and Debates*, <http://www.mapleleafweb.com/features/immigration-policy-canada-history-admin-istration-and-debates>. Dostopno 10. oktobra 2014.

⁴ Library and Archives Canada. Statutes of Canada. *An Act Respecting Immigration and Immigrants, 1869*. Ottawa: SC 32–33 Victoria, Chapter 10, http://eco.canadiana.ca/view/oocihm.9_08050_2/49?r=0&s=1. Dostopno 10. oktobra 2014.

⁵ »Sir John A. MacDonald,« The Canadian Encyclopedia, <http://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/sir-john-alexander-macdonald/>. Dostopno 10. oktobra 2014.

⁶ Ninette Kelley in Michael Trebilcock, *The Making of the Mosaic: A History of Canadian Immigration Policy*, 2nd ed. (Toronto: University of Toronto Press, 2000), 83.

obubožani, je moral kapitan ladje, ki jih je prevažala, plačati znesek v višini cene potovanja in začetnih življenjskih stroškov. Zakon je ob tem tudi določal posebne pogoje za prevoz priseljencev v Kanado.⁷

Poleg zakona o priseljevanju je zvezna vlada odprla tudi urade za priseljevanje v Veliki Britaniji, celinski Evropi in Združenih državah Amerike. Namen teh uradov je bil predvsem oglaševanje Kanade kot destinacije za priseljevanje in pomoč priseljencem pri uradnih postopkih. Zvezna vlada je sprejela tudi t. i. Zakon o ozemlju kanadskega dominiona,⁸ ki bi pripomogel k naseljevanju priseljencev proti zahodu. V skladu z zakonom je bilo zemljišče na zahodu države na voljo moškim priseljencem brezplačno, če so se obvezali obdelovati zemljo in v obdobju treh let zgraditi stalno bivališče. Kljub temu da je zakon postavljaj malo omejitev za priseljevanje, je cilj intenzivnega naseljevanja še vedno ostal nedosežen. Med letoma 1867 in 1897 je namreč stopnja odseljevanja iz Kanade še vedno presejala stopnjo priseljevanja.⁹ In medtem ko je kanadska vlada sprejela zakon s t. i. politiko odprtih vrat v teoriji, je bila dejanska praksa priseljevanja že zelo zgodaj diskriminatorne narave. Preko uradov za priseljevanje se je zvezna vlada osredinila predvsem na privabljanje kmetov in delavcev (ki so bili sposobni obdelovati zemljo), ne pa tudi delavcev, obrtnikov in trgovcev. Poleg tega je bil poudarek na belih priseljencih, največkrat evropskega ali ameriškega porekla. Ena najbolj očitnih oblik diskriminacije je bil, po zgledu ZDA,¹⁰ leta 1885 sprejet Zakon o kitajskih priseljencih. V zgodnjih osemdesetih letih 19. stoletja je zvezna vlada pomagala pri povezovanju več tisoč kitajskih delavcev, ki so pomagali zgraditi kanadsko pacifiško železnico in po zaključku gradnje železnice je zvezna vlada omejila kakršno koli nadaljnje kitajsko priseljevanje z uvedbo visokih davkov na vsakega posameznega priseljenca in z odrekanjem kanadskega državljanstva tem priseljencem. Omejitve pri kitajskih priseljencih so obveljale do leta 1947. Nobena druga

⁷ Kelley in Trebilcock, *The Making of the Mosaic*, 84.

⁸ Library and Archives Canada. Statutes of Canada. *An Act Respecting the Public Lands of the Dominion, 1872*. Ottawa: SC 35 Victoria, Chapter 23, http://eco.canadiana.ca/view/oocihm.9_08050_5/181?r=0&s=1. Dostopno 10. oktobra 2014.

⁹ Reg Whitaker, *Canadian Immigration Policy since Confederation* (Ottawa: Canadian Historical Association, 1991), 4.

¹⁰ U.S. Department of State, Office of the Historian. *The Chinese Exclusion Act, 1882*, <https://history.state.gov/milestones/1866-1898/chinese-immigration>. Dostopno 10. oktobra 2014.

etnična skupina v kanadski zgodovini ni bila nikdar več tako podrejena tovrstni diskriminaciji.¹¹

OBDOBJE OMEJEVANJA PRESELJEVANJA (1914–1945)

Med prvo svetovno vojno je zvezna vlada uvedla večje omejitve priseljevanja v Kanado. V okviru zagotavljanja nacionalne varnosti je vlada prekinila celotno priseljevanje priseljencev iz sovražnih držav, vključno z Nemčijo in Avstro-Ogrsko. Poleg tega so bili prebivalci iz teh držav, ki so že živeli v Kanadi, razglašeni za sovražne tujce (tudi Slovenci) v okviru ukrepov vojnega zakona iz leta 1914.¹² Posledica zakona je bila, da so se morali ti prebivalci registrirati pri vladi, nositi identifikacijske kartice, prepovedano pa jim je bilo tudi združevanje v kakršna koli združenja ali gibanja, ki jih je zvezna vlada imela za nezakonite. Veliko »sovražnih tujcev« je bilo interniranih v taborišča ali pa so jih neprostoovoljno izgnali iz Kanade. Leta 1917 je zvezna vlada dodatno uvedla Zakon o volitvah med vojno, ki je odvzel glasovalno pravico vsem »sovražnim tujcem«, ki so prejeli državljanstvo po letu 1902.¹³

Zvezna vlada je po vojni nadaljevala s strožjo politiko priseljevanja kot posledico številnih dejavnikov. Zgodnja politika priseljevanja je bila v Kanadi ključna za povečevanje gospodarske rasti in z zasledovanjem tega cilja je zato sprejela politiko neomejenega priseljevanja. Po prvi svetovni vojni se je Kanada soočala s pomembnimi političnimi in gospodarskimi negotovostmi, kot so bili vzpon komunizma, organizirana delavska gibanja in velika svetovna gospodarska kriza. Skladno s tem je zvezna vlada uvedla precej bolj zadržan in izključevalen odnos do priseljevanja, da bi spodbudila družbeno harmonijo in uveljavila nadzor v družbi z izključevanjem priseljencev, ki so bili pripadniki določenih ideoloških, verskih ali etničnih skupin. Kanadska politika je bila pod vplivom močnih kanadskih sindikatov, ki so želeli zaščititi kanadsko delovno silo v primerjavi

¹¹ Library and Archives Canada. Statutes of Canada. *An Act of Respecting and Regulating Chinese Immigration into Canada, 1885*. Ottawa: SC 48–49 Victoria, Chapter 71, http://eco.canadiana.ca/view/oocihm.9_08051_14_1/378?r=0&s=1. Dostopno 10. oktobra 2014.

¹² Library and Archives Canada. Statutes of Canada. *The War Measures Act, 1914*. Ottawa: SC 5 George V, Chapter 2, http://eco.canadiana.ca/view/oocihm.9_08039/2?r=0&s=1. Dostopno 10. oktobra 2014.

¹³ Library and Archives Canada. Statutes of Canada. *The War-time Elections Act, 1917*. Ottawa: SC 7–8 George V, Chapter 39, http://eco.canadiana.ca/view/oocihm.9_07190/2?r=0&s=1. Dostopno 10. oktobra 2014.

s cenejšo tujo delovno silo. Leta 1919 je kanadski parlament sprejel nov Zakon o priseljevanju,¹⁴ ki je zvezni vladi nudil dodatna pooblastila za izključitev določenih skupin iz priseljevanja v Kanado. 38. člen novega zakona je vladi omogočil, da omeji ali prepove vstop nezaželenim rasnim oziroma etničnim skupinam, katerih pripadniki so se v vojni borili proti Kanadi in Veliki Britaniji, vključno s tistimi iz Avstrije, Bolgarije, Madžarske in Turčije. Vlada je vstop prepovedala tudi pripadnikom verskih ločin, »doukhoborjem«,¹⁵ huteritom in menonitom, zaradi njihovih posebnih verskih praks, pacifizma in prepričanj o popolni enakosti ljudi.¹⁶

Kljub relativno strpnemu odnosu Velike Britanije do priseljencev iz Vzhodne in Jugovzhodne Evrope¹⁷ so bili po ruski revoluciji leta 1917 kanadski organi zaradi strahu pred širjenjem komunizma odklonilni do priseljencev iz teh območij. To je še dodatno podkrepilo dejstvo, da je naraščajoče število demobiliziranih vojakov po koncu prve svetovne vojne iskalo zaposlitev (pogosto neuspešno), kar je vodilo do izredno negativnega odnosa do priseljencev v družbi. Splošno gledano je bila glavna skrb vlade preprečiti vzpon komunizma in socializma (po sovjetski revoluciji v Evropi) in njihov vpliv na organizirana delavska gibanja v Kanadi.¹⁸

Medtem ko sta bila strah pred komunizmom in želja, da bi vstop v državo onemogočili tistim, ki so se v vojni borili proti Kanadi, ključna dejavnika oblikovanja restriktivnega zakona o priseljevanju leta 1919, pa je izboljšana gospodarska klima v zgodnjih dvajsetih letih 20. stoletja spodbudila podjetja, da so ustvarila pritisk na vlado in jo prepričala v spremembo nekaterih strogih določil priseljske zakonodaje. Tako je zvezna vlada leta 1925 podpisala sporazum s Kanadsko pacifiško železnico in Kanadsko nacionalno železnico, ki je obema družbama omogočil zaposlovanje poцени delovne sile – priseljskih delavcev iz vzhodne in jugovzhodne Evrope, kljub temu da so bili ti še vedno obravnavani kot nezaželena delovna sila.¹⁹

¹⁴ Library and Archives Canada. Statutes of Canada. *An Act to Amend the Immigration Act, 1919*. Ottawa: SC 9–10 George V, Chapter 25, 2014, http://eco.canadiana.ca/view/oocihm.9_08048/2?r=0&s=1. Dostopno 10. oktobra 2014.

¹⁵ »Doukhoborji« so bili priseljenci iz Rusije in pripadniki krščanske sekte, ki je močno nasprotovala avtoriteti ruske pravoslavne cerkve in vladnem vmešavanju. Bili so strogi pacifisti, ki so se leta 1899 najprej začeli naseljevati v Britanski Kolumbiji, Manitobi in Saskatchewanu.

¹⁶ Valerie Knowles, *Strangers at Our Gates: Canadian Immigration and Immigration Policy, 1540–1997* (Toronto: Dundurn Press, 2007), 132.

¹⁷ Avstro-Ogrska, Poljska, Bolgarija.

¹⁸ Knowles, *Strangers at Our Gates*, 132.

¹⁹ Prav tam, 168.

Sporazum, ki je bil podpisan 1. septembra 1925, je omogočal železniškim podjetjem zaposlovanje priseljencev (kot agrarne delovne sile) oziroma domače delovne sile, s čimer so ta podjetja učinkovito prevzela pomembno vlogo, ki jo je poprej imela zvezna vlada. Z letom 1926 so zasebna podjetja lahko zaprosila tudi za posebna dovoljenja, ki so omogočala podjetjem, da so lahko zaposlovala priseljence tudi za industrijsko delo in v storitvenem sektorju.²⁰

Sporazum je povzročil vrsto polemik med Kanadčani, ki so nasprotovali dejstvu, da se je 185.000 nezaželenih priseljencev iz vzhodne in jugovzhodne Evrope v obdobju petih let priselilo v Kanado.²¹ Leta 1930 je vpliv javnih protestov in velike gospodarske krize vlado prisilil v razveljavitev sporazuma in zaostritev politike priseljevanja, le-to je zopet bilo omejeno predvsem na priseljence iz Velike Britanije. Med drugo svetovno vojno se je priseljevanje drastično zmanjšalo.²²

PRVO OBDOBJE PRISELJEVANJA PO 2. SVETOVNI VOJNI (1945–1967)

Leta 1945 se je odnos države do priseljevanja začel spreminjati. Po drugi svetovni vojni je Kanada začela beležiti hitro gospodarsko rast, ki je pripomogla k spremembi prepričanja, da bi lahko kanadski delavci izgubili svoja delovna mesta na račun poceni tuje delovne sile. Poleg tega so se v kanadski družbi pojavile egalitarne ideje o državi blaginje in multikulturni družbi, kar je povečalo strpnost med različnimi etničnimi skupinami ter obenem izpostavilo ukrepe države za preprečevanje rasne in verske diskriminacije. V povojnem obdobju so kanadski oblikovalci javnih politik zopet pričeli izrabljati priseljevanje kot učinkovito orodje za spodbujanje gospodarske rasti. Leta 1947 so bile tako ukinjene omejitve za kitajske priseljence, leta 1951 pa je senatni odbor za priseljevanje in delo podal vrsto poročil o zvezni politiki priseljevanja in pozval vlado, da se oddalji od tradicionalne, restriktivne drže do priseljevanja in da se zavzame za bolj odprt pristop do problematike.²³

²⁰ Christopher Peter Adam, *The Last Bastion: Communists Vs. Conservative Nationalists and the struggle for the Hungarian Soul in Canada, 1940–1989* (Dokt. dis., University of Ottawa, 2013).

²¹ Knowles, *Strangers at Our Gates*, 82.

²² Prav tam, 142–143.

²³ Prav tam, 144.

Kljub spremembam v družbenih odnosih so se spremembe zelo počasi začele spreminjati pri oblikovanju politike priseljevanja. Leta 1952 je vlada sprejela Zakon o priseljevanju,²⁴ prvi nov zakon o priseljevanju po letu 1910. Zakon o priseljevanju iz leta 1952 ni predstavljal velikega odmika od predhodne zakonodaje, saj je v veliki meri uzakonil obstoječe diskriminatorne prakse in vzpostavil zakonodajni okvir, na podlagi katerega je vlada lahko sprejela dodatne predpise.²⁵ Določal je prednostne skupine priseljencev, to so bili britanski državljani, državljani Francije in Združenih držav Amerike ter tisti priseljenci iz Azije, ki so imeli najožje sorodnike v Kanadi. Zakon je dodatno diskriminiral azijske priseljence, ki niso imeli ožjih sorodnikov v Kanadi, istospolno usmerjene posameznike in osebe z motnjami v duševnem razvoju.²⁶

Glavni učinek novega zakona je bil široka okrepitev pooblastil guvernerja in zvezne vlade, vključno z ministrom, pristojnim za državljanstvo in priseljevanje. Kot je že dovoljevala predhodna zakonodaja, je bila zvezna vlada pooblaščenca za sprejemanje predpisov, ki so prepovedovali priseljevanje posameznikom na podlagi njihovega državljanstva, etnične pripadnosti, poklica, neustreznosti kanadskemu podnebjju in nezmožnosti asimilacije v družbo. Zakon je ministru, pristojnemu za državljanstvo in priseljevanje, podelil široke izključne pravice glede sprejema in deportacije priseljencev z možnostjo, da odobri ali prekliče dovoljenje za priseljevanje in spremeni odločitve uradnikov in priseljenskih pritožbenih uradov. Minister je tako postal končni organ za odločanje v vseh priseljenskih primerih. Zaradi zagotovitve nadzora izvršilne veje oblasti nad priseljevanjem je zakon onemogočil sodnikom in sodiščem možnost pregleda, spremembe ali kakršnega koli vmešavanja v priseljenske postopke, razen če so se nanašali na kanadske državljane ali osebe s stalnim bivališčem v Kanadi.²⁷

Čeprav je bil cilj novega zakona poenostavitev upravljanja politike priseljevanja, je zakon dejansko zmanjšal učinkovitost postopkov priseljevanja. Neomejena izključna pooblastila ministru so pomenila, da je v številnih posameznih primerih v postopkih bilo potrebno osebno odločanje. Minister in njegovo osebje na ministrstvu za državljanstvo in priseljevanje so

²⁴ Library and Archives Canada. Statutes of Canada. *An Act Respecting Immigration, 1952*. Ottawa: SC 1 Elizabeth II, Chapter 42, http://eco.canadiana.ca/view/oocihm.9_08041/2?r=0&s=1. Dostopno 10. oktobra 2014.

²⁵ Kelley in Trebilcock, *The Making of the Mosaic*, 314, 324.

²⁶ Makarenko, *Immigration Policy in Canada: History, Administration and Debates*.

²⁷ Freda Hawkins, *Canada and Immigration: Public Policy and Public Concern*, 2nd ed. (Montreal and Kingston: McGill-Queen's University Press, 1991), 102.

tako veliko časa posvetili pregledovanju in reševanju ogromnega števila posameznih primerov, kar je pri obravnavi vlog priseljencev ustvarilo zaostanke in omejilo čas, ki so ga na ministrstvu namenili reševanju drugih upravnih nalog.²⁸

OBDOBJE PO LETU 1967 DO DANES

Leta 1960 so uvedli več ključnih reform na področju politike priseljevanja. Leta 1962 je vlada sprejela vrsto predpisov, ki so odpravili rasno in etnično diskriminacijo kot glavni dejavnik oblikovanja politike priseljevanja. Priseljencem tako ni bil več odklonjen vstop v Kanado zgolj na podlagi barve kože, rase, etnične pripadnosti ali državljanstva.²⁹ Leta 1966 je zvezna vlada sprejela Belo knjigo o priseljevanju, ki je priznavala pomen priseljevanja za doseganje ciljev države glede rasti prebivalstva in gospodarske rasti. Bela knjiga je, da se prepreči visoko raven priseljevanja nekvalificirane delovne sile, priporočala prednost priseljencem s kvalificiranimi znanji, ki bi koristili kanadski družbi. Z namenom pridobivanja bolj kvalificirane delovne sile med priseljenci je zvezna vlada leta 1967 uvedla točkovni sistem. Družbena kritika določil Bele knjige o priseljevanju je spodbudila takratno liberalno zvezno vlado, da je izvedla nadaljnjo revizijo politike priseljevanja. Imenovana je bila delovna skupina za izdelavo meril za izbor priseljencev, ki bi objektivno vplivala na postopke njihovega sprejema v kanadsko družbo. Vlada je upala, da bodo novi predpisi odpravili kakršne koli preostanke elementov diskriminacije iz kanadske politike priseljevanja in zmanjšali izključno pravico odločanja uradnikov za priseljevanje.³⁰

Na podlagi priporočil delovne skupine je bil vzpostavljen točkovni sistem, v sklopu katerega so potencialni priseljenci lahko dosegli različno število točk v naslednjih devetih kategorijah: izobraževanje in usposabljanje, osebni značaj, stopnja povpraševanja po njihovem poklicu, strokovno znanje, starost, vnaprej zagotovljena zaposlitev, znanje francoščine in angleščine, prisotnost sorodnikov v Kanadi in možnosti za zaposlitev v njihovem območju naselitve. Posamezniki, ki bi prejeli 50 točk ali več od možnih 100, bi bili priznani kot neodvisni priseljenci in bi kot taki imeli

²⁸ Hawkins, *Canada and Immigration*, 103.

²⁹ Triadafilos Triadafilopoulos, »Dismantling White Canada: Race, Rights and the Origins of the Points System,« v *Wanted and Welcome? Policies for Highly Skilled Immigration in Comparative Perspective*, ur. T. Triadafilopoulos (New York: Springer, 2013), 23–28.

³⁰ Prav tam, 30–31.

prednost pri priseljevanju. Medtem ko je ta proces ocenjevanja izboljšal objektivnost postopkov pri vstopu v državo, so uradniki za priseljevanje še vedno ohranili določeno stopnjo izključnih pravic pri ocenjevanju osebnega značaja priseljencev in pri odobritvi ali zavrnitvi vstopa v posebnih primerih. Novi predpisi so tako ustvarili tri različne kategorije priseljencev: neodvisno, nominirano in sponzorirano. Ožji sorodniki kanadskih državljanov in stalnih prebivalcev Kanade so bili kvalificirani kot sponzorirani priseljenci in za njih kategorije ocenjevanja za neodvisne kandidate niso veljale. Vendar pa so tisti priseljenci, ki so imeli v Kanadi daljne sorodnike, bili označeni kot nominirana kategorija in so morali opraviti ocenjevanje v sklopu petih kategorij: izobraževanje in usposabljanje, osebni značaj, stopnja povpraševanja po njihovem poklicu, strokovno znanje in starost. To je vladi omogočilo, da je uveljavljala nadzor nad sponzorskim sistemom na nediskriminatoren način.³¹ V okviru tega sistema ni bilo postavljenih kvot ali omejitev glede števila priseljencev, ki bi se lahko priselili v Kanado, vključena pa je bila tudi določba, ki je omogočala začasnim obiskovalcem (turistom), da zaprosijo za status priseljenca, medtem ko so že v Kanadi. Če se je vlagatelju prošnja zavrnila, se je ta lahko pritožil in kmalu je prišlo do velikega števila pritožb, kar je ustvarilo sodne zaostanke in veliko število posameznikov je v Kanadi lahko ostalo precej let, preden je bil njihov primer obravnavan.³² Po uveljavitvi teh določil se je priseljevanje iz držav Azije, Karibskega otočja, Latinske Amerike in Afrike močno povečalo.³³

Leta 1969 je Kanada ratificirala Konvencijo Združenih narodov o statusu beguncev (in njen Protokol). Izraz 'begunec' se običajno uporablja za sklicevanje na določeno vrsto priseljenca, ki je bil prisiljen zapustiti domovino zaradi vojne, političnega preganjanja ali naravne nesreče. Medtem ko je Kanada do takrat že priznavala status begunca od primera do primera, je z letom 1969 tudi formalno priznala kategorijo beguncev kot skupino priseljencev. Po ratifikaciji Konvencije Združenih narodov sicer zvezna vlada še vedno ni formalizirala uradnih postopkov za pridobitev statusa begunca po konvencijskih določilih, a te spremembe so bile uvedene leta 1978, ko so bile sprejete spremembe in dopolnitve Zakona o priseljevanju.³⁴

V začetku leta 1970 je zvezna vlada opravila temeljit pregled sistema. Izdelana je bila študija, s katero so preučili dejanske probleme pri izvajanju

³¹ Kelley in Trebilcock, *The Making of the Mosaic*, 359–360.

³² Valerie Knowles, *Forging our Legacy: Canadian Citizenship and Immigration, 1900–1977* (Ottawa: Public Works and Government Services Canada, 2000), 84.

³³ Whitaker, *Canadian Immigration Policy since Confederation*, 19.

³⁴ Makarenko, *Immigration Policy in Canada: History, Administration and Debates*.

priseljske politike ter postavili temelje za oblikovanje nove. Leta 1974 je bila predstavljena Zelena knjiga o priseljevanju, v kateri je bila predlagana sprememba izvajanja politik, vzpostavljenih na podlagi Zakona o priseljevanju iz leta 1952 in Bele knjige iz leta 1966. Zelena knjiga je pozdravljala etnično raznolikost in spodbujala priseljevanje, ki bi Kanadi lahko pomagalo pri zagotavljanju njenih potreb po delovni sili. Ni poudarjala samo pomembnosti vloge priseljevanja kvalificiranih delavcev, temveč je priznavala potrebo po priseljencih, ki so se bili pripravljeni naseliti na bolj oddaljena, manj naseljena območja.³⁵ V tej študiji so bile province in druge zainteresirane strani pozvane, da predložijo svoje osnutke predlogov sprememb. Zelena knjiga je bila namenjena vzpostavitvi razprave o politiki priseljevanja in po njeni predstavitvi v parlamentu je februarja 1975 po celotni državi stekla intenzivna debata o priseljski problematiki. Imenovan je bil poseben senatni odbor, ki je skrbel za izvedbo javnih obravnav o priseljski politiki in razlago vsebine Zelene knjige. Po petdesetih javnih predstavitev v enaindvajsetih mestih po vsej Kanadi in po pregledu več kot 1400 mnenj je odbor pripravil priporočila, ki so postala osnova novega zakona o priseljevanju.³⁶

Leta 1976 je zvezna vlada na podlagi izvedenih aktivnosti uvedla nov Zakon o priseljevanju,³⁷ ki je reformiral sistem in postavil osnovne temelje sodobne kanadske politike priseljevanja. To je bil prvi priseljski zakon, ki je jasno opredelil temeljne cilje kanadske politike priseljevanja, definiral status beguncev kot samostojno skupino priseljencev in zvezni vladi naložil odgovornost pri načrtovanju prihodnosti priseljevanja.³⁸ Določeni so bili jasni cilji kanadske zakonodaje o priseljevanju, vključno z združevanjem družin, nediskriminacijo in spodbujanjem gospodarskih, socialnih in kulturnih ciljev kanadske družbe.³⁹ Pomembna novost zakona je tako bila uvedba novih kategorij priseljencev. Te so bile:

³⁵ Freda Hawkins, Canada's Green Paper on Immigration Policy, *International Migration Review*, Vol. 9, No. 2, Migration and Fertility (Summer, 1975), 239.

³⁶ Citizenship and Immigration Canada. Forging Our Legacy: Canadian Citizenship and Immigration, 1900–1977, <http://www.cic.gc.ca/English/resources/publications/legacy/index.asp>. Dostopno 5. novembra 2014.

³⁷ Library and Archives Canada. Statutes of Canada. *An Act Respecting Immigration to Canada, 1976*. Ottawa: SC 25–26 Elizabeth II, Chapter 52, <http://www.refworld.org/docid/3ae6b5c60.html>. Dostopno 5. novembra 2014.

³⁸ Knowles, *Strangers at Our Gates*, 169.

³⁹ Freda Hawkins, *Critical Years in Immigration: Canada and Australia Compared*, 2nd ed. (Montreal: McGill-Queen's University Press, 1991), 70.

- neodvisna kategorija priseljencev: posamezniki, ki zaprosijo za status priseljenca na lastno pobudo in so izbrani na podlagi točkovnega sistema;
- družinska kategorija priseljencev: vključeni ožji družinski člani (starši in stari starši, otroci in partnerji posameznikov, ki imajo stalno bivališče v Kanadi);
- humanitarna kategorija priseljencev: a) begunci (kot opredeljeni v Konvenciji Združenih narodov o beguncih) in b) druge preganjane in razseljene osebe, ki niso zajete v okviru Konvencije ZN;
- kategorija daljnih sorodnikov: daljni sorodniki, ki so jih sponzorirali družinski člani v Kanadi in so bili delno podvrženi točkovnemu sistemu.⁴⁰

Tudi določila za skupine priseljencev, ki jim je bil onemogočen vstop v državo, so doživela precej sprememb. Izčrpen seznam tistih, ki jim je bil prepovedan vstop, je zamenjala širša kategorija izključitve posameznikov na podlagi njihovega zdravstvenega stanja in interesa javne varnosti. Preprečili so tudi naseljevanje kriminalcev, tistih, nagnjenih k nasilju, in tistih, ki so vložili goljufive zahtevke pri razvrščanju v kategorije priseljencev.⁴¹

Ključni element novega zakona je bila zahteva po večjem načrtovanju in posvetovanju s provincami pri oblikovanju politik priseljevanja. V skladu z zakonom je bila zvezna vlada ob posvetovanju s provincami pri načrtovanju in upravljanju priseljevanja obvezana določiti število priseljencev, ki jih bo letno sprejela. Da bi zmanjšali izključno pravico ministra, je ta moral letno poročati o številu odobrenih posebnih dovoljenj za bivanje v Kanadi.⁴²

Zakon, ki je stopil v veljavo 1. aprila 1978, je bil pozitivno sprejet kot napreden zakonodajni dokument in je doživel širšo podporo parlamentarnih strank, interesnih skupin, akademske sfere in medijev.⁴³

Leta 1980 je bil zakon nadalje spremenjen tako, da je bila vključena peta kategorija priseljencev – poslovneži. V sklopu te kategorije so posamezniki lahko pridobili status priseljenca, če so bili pripravljene vložiti znaten finančni kapital za začetek poslovanja v Kanadi ali vlagati v kanadsko gospodarstvo. To novo kategorijo priseljencev so v veliki meri izkoristili

⁴⁰ Knowles, *Strangers at Our Gates*, 169–170.

⁴¹ Hawkins, *Critical Years in Immigration*, 73.

⁴² Knowles, *Strangers at Our Gates*, 169.

⁴³ Kelley in Trebilcock, *The Making of the Mosaic*, 380.

predvsem priseljenci kitajskega porekla, zlasti v obdobju tik pred letom 1997, ko je prišlo do izročitve Hong Konga Kitajski. Med letoma 1983 in 1996 se je približno 700.000 kitajskih poslovnežev (predvsem iz Hong Konga) priselilo v Kanado in vložilo milijone dolarjev v kanadske investicijske sklade.⁴⁴

Kanadski Zakon o multikulturalnosti,⁴⁵ ki je bil sprejet leta 1988 (Kanada je sicer od njenih nastankov multikulturna, a ta zakon se je dotikal predvsem tistih etničnih skupin, ki niso angleškega ali francoskega izvora), je postavil zakonodajni okvir za izvajanje uradne politike multikulturalnosti iz leta 1971. Zakon je skušal zaščititi kulturno dediščino Kanadčanov, zmanjšati diskriminacijo ter spodbujati izvajanje multikulturnih programov in dejavnosti znotraj institucij in organizacij.⁴⁶ Nastal je na podlagi poročila senatnega odbora za multikulturalnost iz leta 1987, kjer je bilo ugotovljeno, da obstoječa multikulturna politika nič več zadovoljivo ne izpolnjuje potreb kanadske multikulturne družbe.

Prvotna politika multikulturalnosti je bila namreč osredinjena na ohranjanje kulture, ki je temeljila predvsem na interesih v Evropi rojenih priseljencev. S postopnim premikom središča priseljevanja izven Evrope in posledično z naraščajočim številom priseljencev iz Azije, Afrike in Bližnjega vzhoda so se pojavile nove prioritete. Poleg ohranjanja kulturne in jezikovne raznolikosti so novi priseljenci prav tako imeli probleme glede vključenosti v družbo in na podlagi tega probleme pri pridobivanju stanovanj, zaposlitve, pri vključenosti v sistem izobraževanja, deležni so bili tudi diskriminacije.⁴⁷

Zakon o multikulturalnosti je priznal multikulturalnost kot temeljno značilnost kanadske družbe, ki ima bistveno vlogo pri oblikovanju prihodnosti Kanade. Zakonski ukrepi so poudarili pravico vsakega posameznika, da ohranja in deli svojo kulturno dediščino, medtem ko uživa pravico do

⁴⁴ Jackie M. L. Chan, The Assimilation of Hong Kong Immigrants in Canada, *Pacific Economic Review*, Vol. 19, Issue 4, pages 439–465, (Oktober 2014), 440.

Jean Leonard Elliott in Augie Fleras, Immigration and the Ethnic Mosaic, *Race and Ethnic Relations in Canada*, ur. Peter S. Li (Toronto: Oxford University Press, 1990), 65. Volume 19, Issue 4, pages 439–465, October 2014.

⁴⁵ Library and Archives Canada. Statutes of Canada. *An Act for the Preservation and Enhancement of Multiculturalism in Canada, 1988*, SC 36–37 Elizabeth II, Volume I, Chapter 31, <http://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/C-18.7/page-1.html>. Dostopno 5. novembra 2014.

⁴⁶ Jean Leonard Elliott in Augie Fleras, Immigration and the Ethnic Mosaic, *Race and Ethnic Relations in Canada*, ur. Peter S. Li (Toronto: Oxford University Press, 1990), 65.

⁴⁷ Augie Fleras in Jean Leonard Elliott, *Multiculturalism in Canada: The Challenge of Diversity* (Scarborough, ON: Nelson Canada, 1992), 74–75.

polnega in enakopravnega sodelovanja v kanadski družbi. Določa, da se odstranijo vse ovire, ki preprečujejo posameznikom polno sodelovanje v družbi, in zagotavlja pomoč posameznikom pri odpravljanju in preseganju diskriminacije. Spodbujata se medkulturna izmenjava in interakcija za ohranjanje zadovoljstva posameznikov in zavedanja kanadske kulturne raznolikosti. Nova politika je spodbujala vključevanje v socialne, kulturne, gospodarske in politične institucije Kanade, od vladnih agencij in služb pa so pričakovali, da bodo prevzele vodilno vlogo pri spodbujanju multikulturalnosti na institucionalni ravni. Zakon je vseboval posebne določbe, ki so določile pristojnosti zveznih organov pri izvajanju politik, programov in pri strategijah odločanja, ki so odražale skrb in spoštovanje multikulturne realnosti Kanade. Z uveljavitvijo Zakona o multikulturalnosti je Kanada je postala prva država na svetu, ki je sprejela multikulturni zakon na vsedr-žavni ravni.⁴⁸

Leta 2002 je parlament sprejel Zakon o priseljevanju in varstvu beguncev,⁴⁹ ki je nadomestil prejšnji Zakon o priseljevanju iz leta 1976. Nova zakonodaja je ohranila večino prejšnjih določil, vključno s kategorijami priseljencev, zaostri pa so se pogoji za izpolnjevanje vseh kriterijev pri pridobivanju statusa begunca, neodvisnega priseljenca in poslovnežev. Razširjena je bila kategorija družinskih priseljencev, in sicer še na istospolne družine in zunajzakonske skupnosti, kar je omogočalo posameznikom iz takšnih razmerjih, da so lahko zaživel s svojimi partnerji v Kanadi. Zvezni vladi je zakon dodelil tudi nova pooblastila za spopad s terorističnimi grožnjami po 11. septembru 2001, terorističnem napadu na Združene države Amerike. To je vključevalo razširitev pooblastil pri aretacijah, pridržanjih in izgonu priseljencev, za katere je obstajal sum, da so ali da bi lahko postali grožnja za varnost države. Leta 2002 je zaskrbljenost o varnosti držav vodila tudi do podpisa kanadsko-ameriškega t. i. Sporazuma o »varni tretji državi«,⁵⁰ ki je vplival predvsem na pridobivanje statusa beguncev in prosilcev za azil. Pred uveljavitvijo sporazuma so begunci, ki so se želeli priseliti v Kanado, v ZDA vstopili s turističnim vizumom in nato na kanadsko-ameriški meji zaprosili za status begunca (in obratno za

⁴⁸ Fleras in Elliott, *Multiculturalism in Canada*, 78–79.

⁴⁹ Statutes of Canada. *Immigration and Refugee Protection Act*, S. C. 2001, Chapter 27, <http://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/I-2.5/fulltext.html>. Dostopno 5. novembra 2014.

⁵⁰ »Varna tretja država« je država, ki ni Kanada in ni država preganjanega posameznika in kjer ta lahko zaprosi za zaščito v okviru statusa begunca. V Kanadi so tretje države določene z Zakonom o priseljevanju in varstvu beguncev in do danes imajo ta status le ZDA.

begunce, ki so se želeli priseliti v ZDA). V skladu z novim sporazumom je bilo posameznikom dovoljeno se sklicevati na status begunca le v državi vstopa. Namen tega sporazuma je bil preprečiti posameznikom, da bi zapustili ZDA ali ušli ameriškim oblastem, ko bi zaprosili za status begunca v Kanadi. Druge pomembne določbe kanadsko-ameriškega sodelovanja na področju varnosti in priseljevanja vključujejo tudi zagotavljanje združenja podatkovnih zbirk priseljencev obeh držav in gradnjo skupnih objektov za sprejem priseljencev.⁵¹

V začetku leta 2010 je zvezna vlada napovedala reforme sistema na področju statusa beguncev. Z zakonom, imenovanim C-11: Uravnotežena reforma statusa beguncev, so povišali število beguncev, katerim je bil dovoljen vstop v državo in je bilo zagotovljenih več sredstev za pomoč pri njihovem vključevanju v kanadsko družbo. Namen zakona je bil pospešiti sistem potrjevanja statusa begunca prosilcem in zmanjšati velike zaostanke pri vlogah prosilcev (upravičenci so morali pogosto čakati do dve leti, da so njihove vloge pregledali). Nov sistem je prosilce za status begunca razvrstil v dve skupini: tiste iz t. i. varnih demokratičnih držav in tiste iz t. i. nevarnih držav. Prosilci iz varnih držav so v skladu z novim sistemom obravnavni po hitrem postopku, z zakonom pa so želeli omejiti tudi število goljufivih zahtevkov priseljencev, ki preko statusa begunca želijo na lažji način vstopiti v državo.⁵²

NAPOVEDANE SPREMEMBE V PRIHODNOSTI

Kanadska vlada v letu 2015 načrtuje bistveno povečanje stopnje priseljevanja. Minister za državljanstvo in priseljevanje Chris Alexander je napovedal, da bo Kanada v letu 2015 sprejela tudi do 285.000 novih stalnih prebivalcev, to je najvišje letno število priseljencev v kanadski novejši zgodovini.

Nazadnje, ko je Kanada sprejela do 280.000 stalnih prebivalcev, je bilo leto 2010. Največji delež, kar 65 odstotkov vseh sprejetih priseljencev, bo namenjen ekonomskim priseljencem in njihovim družinskim članom. Gre za triodstotno povišanje načrtovanega deleža iz leta 2013. Minister Alexander je poudaril, da ta cilj odraža vladni odnos do priseljevanja, saj je priseljevanje ključnega pomena za gospodarsko blaginjo Kanade.

⁵¹ Makarenko, *Immigration Policy in Canada: History, Administration and Debates*.

⁵² Makarenko, *Immigration Policy in Canada: History, Administration and Debates*.

Zaposlili bomo največje število ekonomskih priseljencev, kot smo jih kdaj koli prej. To povečanje deleža ekonomskih priseljencev je cilj, ki smo ga zasledovali že nekaj časa. Številne province že dosegajo 70-odstotni delež ekonomskih priseljencev, in to je tudi glavni cilj Kanade kot celote.⁵³

Povišanje števila letnih kvot priseljencev se bo zgodilo istočasno kot vladno uvajanje sistema t. i. »hitrega vstopa usposobljenih delavcev,«⁵⁴ saj ti tvorijo največji tok priseljevanja v Kanado. Na podlagi letnega načrta priseljevanja je ciljno območje za leto 2015 med 260.000 in 285.000 novih stalnih prebivalcev.⁵⁵

ZAKLJUČEK

Posledica vseh reform kanadske priseljske politike v zgodovini, še posebej pa v drugi polovici 21. stoletja je ta, da se je značaj priseljevanja v Kanadi bistveno spreminjal. Med letoma 1900 in 1965 so bili priseljenci v Kanado v glavnem iz Evrope (še posebej Velike Britanije), proti koncu stoletja pa je začela predstavljati največje območje porekla novih Kanadčanov Azija. Tudi druga območja, vključno z Afriko, Bližnjim vzhodom in Južno ter Srednjo Ameriko so prav tako postala pomembna področja sodobnega priseljevanja. Očitna rasna diskriminacija priseljencev je ostala del kanadske politike priseljevanja vse do druge polovice 20. stoletja, ko se je poudarek pri selekciji priseljencev preusmeril na znanje in izobrazbo, vedno pa je tesno zasledoval cilje ekonomske rasti in ekonomskih koristi. Po letu 1971, ko je kanadska družba sprejela multikulturalnost družbe kot glavno vodilo pri oblikovanju javnih politik priseljevanja, je kulturna raznolikost kanadskih priseljencev postala ključni sestavni del kanadske identitete. Priseljska kanadska zakonodaja vključevanja in izključevanja je dokaz, da je odnos družbe do priseljencev predvsem ogledalo trenutnih družbenih prepričanj, stališč in največkrat ekonomskih interesov.

⁵³ Joe Friesen, »Canada to open the door wider to 'higher calibre' immigrants,« *The Globe and Mail*, 31. oktober 2014, <http://www.theglobeandmail.com/news/politics/canada-to-open-the-door-wider-to-higher-calibre-immigrants/article21417126/>. Dostopno 5. novembra 2014.

⁵⁴ Angl. »express entry to select skilled workers«.

⁵⁵ Friesen, »Canada to open the door wider to 'higher calibre' immigrants.«

VIRI IN LITERATURA

Viri

- Canadian Historical Association. Dostopno 10. oktobra, 2014. <http://www.cha-shc.ca/en>.
- Early Canadiana Online. Dostopno 10. oktobra, 2014. <http://eco.canadiana.ca/>.
- Immigrant Voices. Dostopno 10. oktobra, 2014. <http://www.canadianhistory.ca/iv/main.html>.
- Mapleleafweb. Dostopno 10. oktobra, 2014. <http://www.mapleleafweb.com>
- Migration Information Source. Dostopno 10. oktobra, 2014. <http://www.migrationinformation.org/index.cfm>.
- Multicultural Canada. Dostopno 10. oktobra, 2014. <http://multiculturalcanada.ca/>.
- Multicultural History Society of Ontario. Dostopno 1. julija, 2013. <http://www.mhso.ca/>.
- The Canadian Encyclopedia. »Immigration.« Dostopno 10. oktobra 2014. <http://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/immigration/>
- The Canadian Encyclopedia. »Sir John A. Macdonald.« Dostopno 10. oktobra 2014. <http://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/sir-john-alexander-macdonald/>
- The Globe and Mail* (2013–2014), <http://www.theglobeandmail.com> (10. 10. 2014).

Literatura

- Christopher Peter Adam, *The Last Bastion: Communists Vs. Conservative Nationalists and the struggle for the Hungarian Soul in Canada, 1940–1989*. Doktorska disertacija. University of Ottawa, 2013.
- Howard Adelman, Canadian Borders and Immigration Post 9/11. *International Migration Review*, Vol. 36 (2002), No. 1, 15–28.
- Howard Adelman et al. (ur.), *Immigration and Refugee Policy: Australia and Canada Compared*. Toronto: University of Toronto Press, 1994.
- Irene Bloemraad, *Becoming a Citizen: Incorporating Immigrants and Refugees in the United States and Canada*. California: University of California Press, 2006.
- Irene Bloemraad, *Understanding »Canadian Exceptionalism« in Immigration and Pluralism Policy*. Washington, DC: Migration Policy Institute, 2012. Dostopno 8. julija, 2013. <http://www.migrationpolicy.org/pubs/CanadianExceptionalism.pdf#page=11>.
- John M. Bumsted, *Canada's Diverse Peoples: A Reference Sourcebook (Ethnic Diversity Within Nations)*. Santa Barbara: ABC-CLIO Inc., 2003.
- J. M. S. Careless, *Canada: A Story of Challenge, 2nd ed.* Cambridge: University Press, 2012.
- Jackie M. L. Chan, The Assimilation of Hong Kong Immigrants in Canada. *Pacific Economic Review*, Vol. 19 (2014), Issue 4, 439–465.

- David C. Corbett, *Canada's Immigration Policy: A Critique*. Toronto: University of Toronto Press, 1994.
- Jean Leonard Elliott in Augie Fleras, *Immigration and the Ethnic Mosaic. Race and Ethnic Relations in Canada*. Ur. Peter S. Li. Toronto: Oxford University Press, 1990.
- Augie Fleras in Jean Leonard Elliott, *Multiculturalism in Canada: The Challenge of Diversity*. Scarborough, ON: Nelson Canada, 1992.
- Christiane Harzig, Dirk Hoerder in Donna Gabaccia. *What is Migration History?* Cambridge: Polity Press, 2009.
- Freda Hawkins, Canada's Green Paper on Immigration Policy. *International Migration Review*, Vol. 9 (1975), No. 2, 237–249.
- Freda Hawkins, *Canada and Immigration: Public Policy and Public Concern, 2nd ed.* Montreal: McGill-Queen's University Press, 1991.
- Freda Hawkins, *Critical Years in Immigration: Canada and Australia compared, 2nd ed.* Montreal: McGill-Queen's University Press, 1991.
- Ninette Kelley in Michael Trebilcock, *The Making of the Mosaic: A History of Canadian Immigration Policy, 2nd ed.* Toronto: University of Toronto Press, 2000.
- Valerie Knowles, *Forging our Legacy: Canadian Citizenship and Immigration, 1900–1977*. Ottawa: Public Works and Government Services Canada, 2000.
- Valerie Knowles, *Strangers at Our Gates: Canadian Immigration and Immigration Policy, 1540–1997*. Toronto: Dundurn Press, 2007.
- Jay Makarenko, *Immigration Policy in Canada: History, Administration and Debates*, 12. avgust, 2010. Dostopno 10. oktobra, 2014. <http://www.mapleleafweb.com/features/immigration-policy-canada-history-administration-and-debates>.
- Louis Parai, Canada's Immigration Policy, 1962–74. *International Migration Review*, Vol. 9 (1975), No. 4, 449–477.
- Stuart Soroka in Sarah Robertson, A literature review of Public Opinion Research on Canadian attitudes towards multiculturalism and immigration, 2006–2009. *Citizenship and Immigration Canada, marec 2010*. Dostopno 10. julija, 2013. <http://www.cic.gc.ca/english/pdf/research-stats/2012-por-multi-imm-eng.pdf>.
- Triadafilos Triadafilopoulos, Dismantling White Canada: Race, Rights and the Origins of the Points System. *Wanted and Welcome? Policies for Highly Skilled Immigration in Comparative Perspective*, ur. Triadafilos Triadafilopoulos, 30–31. New York: Springer, 2013.
- Troper Harold, Canada's Immigration Policy since 1945. *International Journal*, Vol. 48 (1993), No. 2, 255–281.
- Whitaker, Reg. *Canadian Immigration Policy since Confederation*. Ottawa: Canadian Historical Association, 1991.

DEVELOPMENT OF THE IMMIGRATION LEGISLATION IN CANADA (FROM 1867 UNTIL TODAY)

Summary

In Canada, in a geographically speaking big country with a relative small population, the immigration of individuals has always been the key tool for establishing the country we know today, for ensuring the population growth, and for keeping up with the economic goals. Throughout the history the high priority tasks and strategies for the formation of the system were changing, for the state has always followed the social situation and world economic situation while constituting the immigration policy. Using the immigration policy the state tried to ensure the inflow of workers in the times of the economic growth, while in the periods of economic recession and work market shortage the immigration policy was concentrated on limiting the number of immigrants entering the country. The Canadian immigration policy has changed from being an extremely open to a discriminatory one, which is economically oriented and which most of all tries to reach the economic goals.

The article offers an insight into the development of the immigration policy in the framework of the Canadian federalism, stressing the historic events that have shaped the immigration legislation, as well as some of the current present day global questions, which influence the contemporary multicultural Canadian society.

DIE ENTWICKLUNG DER EINWANDERUNGSGESETZGEBUNG IN KANADA (VON 1867 BIS HEUTE)

Zusammenfassung

In Kanada, in geographisch gesehen großem Staat mit relativ wenig Bevölkerung, war die Zuwanderung immer der Schlüssel zu dem Aufbau des Staates, wie wir ihn jetzt kennen, zu der Realisierung des Bevölkerungszuwachses und zu der Verfolgung der wirtschaftlichen Ziele. In der Vergangenheit änderten sich vorrangigen Aufgaben und Strategien für den Systemaufbau, da der Staat sich bei der Einwanderungspolitik immer nach der Gesellschaftssituation und der Wirtschaftslage in der Welt richtete. In den Zeiten des Wirtschaftswachstums versuchte der Staat mit der Einwanderungspolitik den Zufluss der Arbeitskräfte zu versichern. In den Zeiten der wirtschaftlichen Rezession und der Arbeitsmarktschwäche war die Einwanderungspolitik jedoch auf die Einschränkung des Fremdenverkehrs konzentriert. Die Einwanderungspolitik entwickelte sich in der Geschichte Kanadas von einem äußerst offenen Typ bis zur diskriminierungs- und wirtschaftsorientierter Einwanderungspolitik, die in erster Linie der Realisierung der Wirtschaftsziele dient.

Der Artikel ermöglicht einen Einblick in die Entwicklung der Einwanderungspolitik im Rahmen des kanadischen Föderalismus mit der Betonung auf den gesellschaftlichen Ereignissen, die die Einwanderungsgesetzgebung mitgestalteten, sowie einen Einblick in einige aktuelle globale Fragen der heutigen Zeit, die die moderne multikulturelle Gesellschaft Kanadas beeinflussen.

The Catholic Bulletin, glasilo nadškofije St. Paul v Minnesoti, o priseljevanju v ZDA in slovenskih izseljencih v obdobju 1911–1924

Matjaž Klemenčič*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 94:314.15(73)"1911/1924"

Matjaž Klemenčič: *The Catholic Bulletin*, glasilo nadškofije St. Paul v Minnesoti, o priseljevanju v ZDA in slovenskih izseljencih v obdobju 1911–1924. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 86=51(2015), 1, str. 106–128

Avtor se ukvarja z vprašanjem, koliko informacij so dobili bralci glasila *The Catholic Bulletin* o priseljenjskih skupnostih v ZDA na splošno, o odnosu ameriške države do priseljevanja in o slovenski priseljenjski skupnosti. Ugotavlja, da je bralec o teh vsebinah lahko dobil precej podatkov, ki pa so bile le informativnega značaja, medtem ko poglobljenih komentarjev o posameznih dogodkih v časopisu (skoraj) ni mogoče zaslediti. Še posebej se je časopis izogibal razpravam o ameriški politiki, razen v zadevah, ki so se neposredno dotikale katoliške cerkve.

Ključne besede: *The Catholic Bulletin*, nadškofija St. Paul, priseljenstvo, priseljenjska politika ZDA, slovenski izseljenci

* Red. prof. dr. Matjaž Klemenčič, Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija, matjaz.klemencic@siol.net

1.01 Original Scientific Article
UDC 94:314.15(73)"1911/1924"

Matjaž Klemenčič: *The Catholic Bulletin*, the Newsletter of the Archdiocese of St. Paul, Minnesota, on Immigration to the United States and the Slovene Immigrants between 1911 and 1924. Review for History and Ethnography, Maribor 86=51(2015), 1, pp. 106–128

The author deals with the question of how much space and what information *The Catholic Bulletin* devoted to the immigrant communities in the United States in general, the U.S. immigration policy, and finally the Slovene immigrant communities. The author notes that the reader can get a lot of data on this content, which was for information purposes only. In the newspaper there are no in-depth comments on some events. In particular, the newspaper avoided discussions about American politics, except on the issues which directly mattered to the Catholic Church.

Key words: The Catholic Bulletin, Archdiocese of St. Paul, immigration, U.S. immigration policy, Slovene immigrants

UVOD

Časopisni viri sodijo po definiciji med sekundarne vire oziroma vire »druge roke«. Pri tovrstnih virih se zgodovinarji in drugi raziskovalci že srečajo z urejenim zapisom dogodkov, ki ga je določil avtor. Ker je tak zapis lahko bolj ali manj popoln oziroma verodostojen ali celo napačen, je treba presoditi, koliko ustreza tedanjemu dejanskemu stanju. Zato je treba časopisne vire pogosto preverjati in dopolnjevati s pomočjo drugih virov.¹ Kljub temu so časopisni viri pomembni zlasti, ko se zgodovinar sprašuje, kaj so ljudje vedeli o posameznih problemih ali dogodkih in kakšno je bilo njihovo stališče do njih. Za zgodovinarja priseljenstva so časopisni viri pogosto edini vir o nekaterih dogodkih in dejstvih, saj o marsikaterem od teh drugi zapisi oziroma viri ne obstajajo.

¹ Bogo Grafenauer, *Struktura in tehnika zgodovinske vede (Uvod v študij zgodovine)*. Ljubljana, 1960, str. 249–269; Keith C. Barton, Primary Sources in History: Breaking through the Myths. *The Phi Delta Kappan*, Vol. 86, No. 10 (junij 2005), str. 746, dostopno tudi na: http://ldc.wiki.hempfieldsd.org/file/view/Article_Primary_Sources_in_History__Breaking_Through_the_Myths.pdf/424625974/Article_Primary_Sources_in_History__Breaking_Through_the_Myths.pdf (17. 10. 2014); Lubomyr R. Wynar in Anna T. Wynar, *Encyclopedic Directory of Ethnic Newspapers and Periodicals in the United States*, 2nd ed. (Littleton, Colo.: Libraries Unlimited, 1976), str. 3; Loretto Dennis Szucs in James L. Hansen, *Newspapers. V: The Source: A Guidebook to American Genealogy*, ur. Loretto Dennis Szucs in James L. Hansen. Provo, UT, 2006, str. 561–602, dostopno tudi na: http://www.ancestry.com/wiki/index.php?title=Overview_of_Newspapers_in_Family_History (19. 10. 2014).

Eden takšnih časopisov, ki je objavljal novice o priseljskih skupnostih na območju Srednjega Zahoda ZDA,² je bil tednik *The Catholic Bulletin*, uradno glasilo rimskokatoliške nadškofije St. Paul v Minnesoti. Pobudnik izdavanja časopisa je bil John Ireland, nadškof iz St. Paula, ki se je zavedal, kakšno moč je imela pisana beseda v tedanjem svetu (ko še ni bilo televizije, svetovnega spleta ali mobilne telefonije). Prva številka je izšla 7. januarja 1911 oziroma več kot desetletje za tem, ko se je moral časopis *The Northwestern Chronicle* leta 1900 zaradi finančnih težav preseliti iz St. Paula v Milwaukee in je nadškofija v St. Paulu ostala brez svojega glasila. Izhajanje tednika *The Catholic Bulletin* je poleg izgradnje katedrale v St. Paulu in bazilike v Minneapolisu predstavljalo enega od treh najpomembnejših dosežkov zadnjih let škofovanja Johna Irelanda.³ *The Catholic Bulletin* je izhajal do leta 1996, nato pa se je preimenoval v *The Catholic Spirit*. Financiral se je s prostovoljnimi prispevki, oglasi in letno naročnino, ki je v letih pred 1. svetovno vojno znašala 1,5 dolarja (preračunano v današnjo vrednost, okrog 36,50 dolarja⁴). Za primerjavo: za hotelsko sobo v St. Paulu je bilo pred prvo svetovno vojno treba plačati 1 dolar ali 2 dolarja na noč.

Namen prispevka je obravnavati vprašanje, koliko informacij so dobili bralci tednika *The Catholic Bulletin* o priseljskih skupnostih v ZDA na splošno, o odnosu ameriške države do priseljavanja in o slovenski priseljski skupnosti v obdobju od začetka izhajanja leta 1911 do leta 1924 oziroma do sprejema nove restriktivne priseljske zakonodaje.

Prvi urednik časopisa *The Catholic Bulletin* je postal 38-letni duhovnik James Michael Reardon. Kot je zapisal, je bil edini cilj časopisa »služiti katoliški Cerkvi, zlasti na severozahodu ZDA, in skrbeti za intelektualne potrebe njenih otrok v vseh zadevah, ki se nanašajo na njihov duhovni

² Srednji Zahod (ang. Midwest) je regija, ki obsega severni in osrednji del ZDA, severno od 37. vzporednika. Razprostira se med gorovjem Apalači na vzhodu in Skalnim gorovjem na zahodu. Obsega zvezne države Illinois, Indiana, Iowa, Kansas, Michigan, Minnesota, Misuri, Nebraska, Severna Dakota, Ohio, Južna Dakota in Wisconsin. Poimenovanje Srednji Zahod se nanaša na lego znotraj ZDA, pri čemer sta poudarjeni legi zahodno od atlantske obale in pred bolj oddaljenim Zahodom, ki se začne s Skalnim gorovjem. Več o tem glej v: John H. Garland, *The North American Midwest: A Regional Geography*. New York, 1955; in Richard Sisson, Christian Zacher, Andrew Cayton (ur.), *The American Midwest: An Interpretive Encyclopedia*. Bloomington, 2006.

³ James Michael Reardon, *The Catholic Church in the Diocese of St. Paul: From Earliest Origin to Centennial Achievement*. St. Paul, 1942, str. 378.

⁴ United States Department of Labor, Bureau of Labor Statistics. Databases. CPI Inflation Calculator: Tables & Calculators by Subject. Dostopno na: http://www.bls.gov/data/inflation_calculator.htm (10. 9. 2014).

blagor».⁵ Reardon je ohranjal nekatere stalne vsebine. Tako so bili na tretji strani objavljeni prispevki, ki so se nanašali na liturgične zadeve, na peti novice iz škofij v cerkveni provinci, na šesti poročila katoliških misijonarjev iz Azije in Afrike, na sedmi poljudne vsebine za družino (pripovedke, poezija in otroške vsebine), osma stran pa je bila namenjena vprašanjem bralcev in posvetnim novicam tedna. Od leta 1913 je uredništvo objavljalo tudi podpisana pisma uredniku, katerih avtorji so se ukvarjali z odnosi med katoliško cerkvijo in ameriško državo. Istočasno so pričeli objavljati ocene nekaterih knjig. Večina teh ocen je bralce skušala odvrniti od literature, ki so jo katoliški krogi imeli za »heretično in nemoralno«.⁶

Eno najpomembnejših tematik so (vsaj) do leta 1924 predstavljali prispevki o problematiki priseljencev v ZDA. To niti ni presenetljivo, saj je bil to čas množičnega priseljavanja, ko se je v ZDA priselilo tudi več kot milijon ljudi na leto. Izjema so bila leta med prvo svetovno vojno (1914–1918), ko se je priseljavanje v ZDA skoraj popolnoma zaustavilo,⁷ v časopisu pa so namesto priseljenskih vsebin prevladovali zapisi o vojni in poročila z bojišč. Ob vstopu ZDA v prvo svetovno vojno je časopis objavil poziv nadškofa Irlanda, naj vsak državljan ZDA stori tisto, kar je najboljše za Ameriko.⁸ Ta poziv je bil v skladu s politiko amerikanizacije priseljencev, za katero se je zavzemal nadškof Ireland, časopis pa jo je vneto zagovarjal tudi po prvi svetovni vojni.

POMEN NADŠKOFIJE V ST. PAULU IN NJENE KLJUČNE OSEBNOSTI NADŠKOFA JOHNA IRELANDA ZA KATOLIŠKO CERKEV V ZDA

Škofija v St. Paulu je bila ustanovljena 19. julija 1850. Zahtevo za njeno ustanovitev so papežu Piju IX. spomladi 1849 poslali ameriški katoliški škofje z zborovanja v Baltimoru v Marylandu. Kot glavni razlog so navedli naraščanje števila belopoltnih priseljencev na Srednjem Zahodu in novo administrativno ureditev na tem območju.⁹ Ker je bila leta 1848 na Srednjem

⁵ Marvin R. O'Connell, *Pilgrims to the Northland: The Archdiocese of St. Paul, 1840–1962*. Notre Dame, 2009, str. 381.

⁶ Prav tam, str. 382.

⁷ Matjaž Klemenčič, *Immigration and Citizenship in the United States after 1880*. V: Ann Katherine Isaacs (ur.), *Citizenships and Identities: Inclusion, Exclusion, Participation* (Transversal theme, *Citizenships and identities*). Pisa, 2010, str. 235–252.

⁸ O'Connell, *Pilgrims to the Northland*, str. 385.

⁹ Prav tam, str. 47.

Zahodu ustanovljena nova zvezna država Wisconsin, 3. marca 1849 pa je ameriški kongres ustanovil novo administrativno enoto Teritorij Minnesota (Minnesota Territory),¹⁰ je bilo treba na novo urediti tudi razmejitev cerkvene organizacije.

Nova škofija St. Paul je bila vključena v cerkveno pokrajino St. Louis, za prvega škofa pa je bil imenovan Joseph Crétin.¹¹ Pod jurisdikcijo nove škofije je sodil ves Teritorij Minnesota, ki je obsegal območje današnje zvezne države Minnesota in vzhodne dele današnjih zveznih držav Severna Dakota ter Južna Dakota. Pred ustanovitvijo škofije v St. Paulu je bilo to območje v pristojnosti cerkvenih dostojanstvenikov iz nadškofije St. Louis in škofije Dubuque. Takrat še ni bilo stalnih župnij na tem območju. Duhovniki, v glavnem evropski misijonarji, so začeli pogosteje na to območje prihajati po letu 1840. Med temi je treba omeniti tudi škofa Ireneja Friderika Barago (1797–1868) ter duhovnika Franca Ksaverja Pirca (Francis Xavier Pierz; 1785–1880), Jožefa Frančiška Buha (Joseph Francis Buh; 1833–1923) ter Ignacija Tomažina (1843–1916).

Februarja 1875 je bila škofija prestavljena v cerkveno pokrajino Milwaukee. Ustanovljen je bil Apostolski vikariat severne Minnesote (Vicariate of Northern Minnesota), na območju katerega sta bili 1889 ustanovljeni škofiji v St. Cloudu in Duluthu, leta 1909 pa še škofija v Crookstonu. Do podobne kanonične delitve je prišlo leta 1880, ko je bil ustanovljen Vikariat Dakote (Vicariate of Dakotas), s čimer je bil Thomas Langdon Grace, škof iz St. Paula, razrešen odgovornosti za območje zahodno od minnesotske meje. Iz tega vikariata so kasneje nastale škofije Sioux Falls, Rapid City, Fargo, Bismarck in Lead.¹²

V St. Paulu so 31. julija 1884 za škofa imenovali Johna Irelanda (1838–1918), eno ključnih osebnosti poskusa katoliške kolonizacije ZDA in ideologije amerikanizacije katoliških priseljencev ter katoliške hierarhije. Sodeloval je tudi pri ustanavljanju Ameriške katoliške univerze (The Catholic University of America) v Washingtonu, Ameriškega katoliškega zgodovinskega društva (United States Catholic Historical Society) in bil ena ključnih osebnosti protialkoholnega gibanja.¹³ Papež Leon XIII je 4.

¹⁰ Theodore C. Blegen, *Minnesota: A History of the State*. Minneapolis, 1963, str. 160–165; William W. Folwell, *A History of Minnesota*, vol. 1. St. Paul, 1921, str. 489–495.

¹¹ O'Connell, *Pilgrims to the Northland*, str. 27–48.

¹² Prav tam, str. 186.

¹³ O nadškofu Johnu Irelandu glej v Marvin R. O'Connell, *John Ireland and the American Catholic Church*. St. Paul, 1988.

maja 1888 škofijo v St. Paulu na pobudo Propaganda Fide¹⁴ povzdignil v nadškofijo. V tem obdobju je na območju škofije živelo okrog 130.000 katoličanov, ki jih je v 195 cerkvah oskrbovalo 147 duhovnikov.¹⁵

Nadškof Ireland je opravil pomembno nalogo v odnosu katoliške cerkve do priseljavanja v ZDA. Bil je vnet zagovornik amerikanizacije, in to tako vernih priseljencev kakor tudi katoliške hierarhije. Pri tem je šlo zlasti za problem nemških priseljencev, ki so zaradi svoje številčnosti (v večji meri kot drugi priseljenci) ohranjali nemški jezik kot liturgični jezik v cerkvi.¹⁶ Zanimivo je, da je tako rekoč po pravilu nameščal Slovence, ki so obvladali nemški jezik, za župnike nemških župnij, še posebej velikih v Minneapolisu in St. Paulu ter v bližnji okolici.¹⁷ V času svojega škofovanja je Ireland posvetil štirinajst škofov, ki so bili različnega etničnega porekla. Med njimi sta bila tudi dva Slovenci, James Trobec (leta 1897 za škofa v St. Cloudu) in John Stariha (leta 1902 za škofa v Leadu), in le en nemški Američan. Podobna merila je upošteval tudi pri predlogih za imenovanja monsinjorjev, saj je imenoval Slovence Alojza Pluta, Poljaka Dominica Majerja, Čeha Francisa Tichyja in dva Nemca, Henryja Sandmeyera in Wendelina Stulza.¹⁸ Ker je Ireland v visoke nazive imenoval kar nekaj Slovencev, so nekateri ameriški zgodovinarji v svojih delih poskušali ustvariti vtis, da so bili duhovniki slovenskega porekla pri nadškofu Irelandu še posebej dobro zapisani. Tako je ameriški zgodovinar Marwin R. O'Connell zapisal: »Če bi Tichy (monsinjor češkega porekla – op. a.) imel slovensko ime, bi se morda lahko potegoval za škofovski naziv«. ¹⁹ Omeniti je še treba, da je ameriško zgodovino pisje Trobca in Stariho dolgo obravnavalo kot nemško govoreča, saj sta oba pred nastopom škofovske službe delovala na nemških župnijah v St. Paulu; Trobec v župniji St. Agnes, Stariha pa v župniji St.

¹⁴ Propaganda Fide (od leta 1888 Kongregacija za evangelizacijo ljudstev) je bila Kongregacija Svetega sedeža, ki jo je papež Gregor XV. ustanovil leta 1622, da bi širila krščanstvo na območjih, kjer to še ni bilo razširjeno, in za obrambo dediščine vere v tistih krajih, kjer je bila vera ogrožena s strani heretikov. Propaganda Fide je imela za nalogo organizirati misijonsko aktivnost katoliške Cerkve. Pod neposredni nadzor te organizacije so ZDA kot misijonska dežela sodile vse do leta 1908. – Glej: Andrea Gagliarducci, *Propaganda Fide R.E.: un intrigo clerical vip*. Milano, 2010; in Andrija Nikić (ur.), *Povijesni arhiv kongregacije za evangeliziranje naroda, bivša »De propaganda fide«*. Mostar, 1996.

¹⁵ O'Connell, *John Ireland*, str. 251.

¹⁶ O'Connell, *Pilgrims to the Northland*, str. 297–312.

¹⁷ Prav tam, str. 305.

¹⁸ O'Connell, *Pilgrims to the Northland*, str. 348–349.

¹⁹ Prav tam, str. 350.

Francis. Šele O'Connell je v začetku 21. stoletja prvi zapisal, da sta bila oba Slovenca.²⁰

Nadškof Ireland je bil tudi v tesnih stikih s politiki v Minnesoti pa tudi v Washingtonu. Po političnem prepričanju je bil republikanec in je bil v dobrih odnosih z vsemi štirimi republikanskimi predsedniki v času njegovega (nad)škofovanja, še zlasti s Theodorjem Rooseveltom, ki ga je večkrat gostil v Beli hiši. Republikanski politiki so hvalili zlasti njegovo protialkoholno kampanjo med priseljenci. Te pohvale so nadškofa Irelanda le še utrjevale v prepričanju, da bi morebiten uspeh protialkoholnega gibanja med »srednjim razredom lahko bil ključ za amerikanizacijo priseljencev«.²¹

Čeprav je bil vnet zagovornik amerikanizacije priseljencev, je (nad)škof Ireland odigral pomembno vlogo pri razvoju slovenske skupnosti v ZDA, še zlasti v severni Minnesoti. Bil je v pogostih stikih s slovenskimi misijonarji, ki so delovali med Indijanci plemen Ottawa in Očipve, versko oskrbovali slovenske župnije ali so delovali v župnijah z nemško govorečimi priseljenci.²²

THE CATHOLIC BULLETIN O PRISELJENSKI POLITIKI IN PRISELJEVANJU V ZDA

Kot je bilo že omenjeno, je časopis *The Catholic Bulletin* do leta 1924 namenjal precej pozornosti priseljski problematiki. To niti ni presenetljivo, saj je zaradi hitrega naraščanja števila prebivalcev na Srednjem Zahodu prihajalo do mnogih sprememb v administrativni ureditvi in posledično tudi do novih razmejitev cerkvenih provinc in meja nadškofij ter škofij. Medtem ko je leta 1850 živelo na območju današnje zvezne države Minnesota le 6.077 belopoltnih prebivalcev in nekaj deset tisoč Indijancev, je do leta 1880 število prebivalcev naraslo na nekaj več kot 780.000, do leta 1910 pa na 2,76 milijona.²³ Med temi je bilo skoraj 1,5 milijona priseljencev in njihovih potomcev. Okrog 532.000 jih je bilo iz Skandinavije, skoraj

²⁰ Prav tam, str. 201.

²¹ O'Connell, *John Ireland*, str. 395.

²² Jurij Trunk, *Amerika in Amerikanci*. Celovec, 1913, str. 501–502; Darko Friš, *Ameriški Slovenci in Katoliška cerkev: 1871–1924*. Celovec-Ljubljana-Dunaj, 1995, str. 89–91; O'Connell, *Pilgrims to the Northland*, str. 96–101.

²³ *Thirteenth Census of the United States Taken in the Year 1910. Supplement for Minnesota: Population, Agriculture, Manufacture, Mines and Quarries*. Washington D.C., 1913, str. 568.

400.000 iz Nemčije,²⁴ 10.661 pa je bilo prebivalcev s slovenskim maternim jezikom.²⁵

Ker se je v drugem desetletju 20. stoletja priselilo v ZDA tudi po več kot milijon novih priseljencev na leto (izjema so bila leta med prvo svetovno vojno), je *The Catholic Bulletin* posvetil precej prostora ideji katoliške kolonizacije, o čemer so razpravljali tudi na sestankih ameriških katoliških škofov na katoliški univerzi v Washingtonu 27. aprila 1911²⁶ ter v St. Louisu v Misuriju, 2. in 3. maja istega leta. Udeleženci sestankov so se zavzeli za ustanovitev katoliškega kolonizacijskega gibanja, ki naj bi pospeševalo in vodilo katoliško kolonizacijo ter pomagalo priseljencem v ZDA k naselitvi v »najboljših delih Amerike«. Ob tem je John J. Glennon, nadškof iz St. Louisa opozoril, da je večina novih priseljencev kmetov in če ti »niso pravilno vodeni«, se v glavnem nastanijo v prenaseljenih mestih, kjer se zaposlijo v rudnikih, topilnicah ali na železnici in pogosto podležejo »skušnjam modernega sveta«. ²⁷ Na konvenciji v St. Louisu v Misuriju je bila 2. maja 1911 ustanovljena Ameriška katoliška kolonizacijska družba (National Catholic Colonization Society). Družba naj bi takoj začela organizirati kolonizacijske urade po posameznih škofijah.²⁸ Na sestanku družbe 11. julija v Chicagu je bilo sklenjeno, da naj bi pričeli z ustanavljanjem katoliških kolonij po vseh ZDA, takoj ko bodo pripravljena ustrezna zemljišča in podpisani sporazumi z vsemi zainteresiranimi. Ker je šlo za ustanavljanje katoliških naselbin, so bila v pogodbah, podpisanih z zemljiškimi družbami, predvidena tudi zemljišča za cerkev, župnišče, šolo, bivališča za redovnice in prostor za pokopališča. Načrtovano je bilo, da naj bi v vsaki od takšnih kolonij živelo 100 družin na 100 farmah.²⁹

Sredi decembra 1913 je *The Catholic Bulletin* poročal, da naj bi imela Ameriška katoliška kolonizacijska družba že precej kolonij in da so se po letu dni in pol dela prepričali o varnosti in uspešnosti sistema katoliške kolonizacije. Med največje uspehe družbe so šteli dejstvo, da so se v omenjenih kolonijah naseljevali priseljenci različnih narodnosti, to pa je bil rezultat sodelovanja Ameriške katoliške kolonizacijske družbe z direktorji katoliških priseljenskih društev v Evropi, med njimi tudi s Petrom Paulom

²⁴ *Thirteenth Census of the United States Taken in the Year 1910. Volume 1: Population.* Washington D.C., 1913, str. 601.

²⁵ *Thirteenth Census*, 1913, str. 1001.

²⁶ Meeting of the Archbishops, *The Catholic Bulletin*, 6. 5. 1911, št. 18, str. 1.

²⁷ Colonization, *The Catholic Bulletin*, 13. 5. 1911, št. 19, str. 1.

²⁸ National Catholic Colonization Society, *The Catholic Bulletin*, 3. 6. 1911, št. 22, str. 1.

²⁹ National Catholic Colonization Society, *The Catholic Bulletin*, 29. 7. 1911, št. 29, str. 1.

Cahenslyjem, predsednikom Družbe Sv. Rafaela, in dr. Pisanom iz Rima, ki ga je papež imenoval za generalnega direktorja italijanskih izseljencev. Pri *The Catholic Bulletinu* so izpostavili še odvečen strah, da se kolonisti ne bi amerikanizirali. Tako so med drugim zapisali: »Otroci kolonistov se bodo povsem amerikanizirali, ne da bi pri tem prehitro izgubili njihove 'rasne' kvalitete, in sicer tako, da bodo kombinirali najboljše značilnosti, ki prevladujejo v starem in novem svetu. Koga briga, če ti priseljenci želijo ohraniti svoj materni jezik, če bodo postali vredni ameriški državljani.«³⁰

The Catholic Bulletin je podpiral zamisel o katoliški kolonizaciji. Dejstvo je, da je vsak nov priseljenc rimskokatoliške vere pomenil nov vir prihodkov za rimskokatoliško Cerkev v ZDA, ki se je pogosto spopadala s pomanjkanjem denarja. To pa je bilo v nasprotju s stališči rimskokatoliške Cerkve v Evropi, kjer si je cerkvena hierarhija prizadevala ljudi odvrniti od izseljevanja. Takšno stališče je odražal, na primer, tudi »Pastirski list«, ki so ga slovenski škofje leta 1913 naslovili na vernike in duhovnike. V njem so svarili pred pretiranim izseljevanjem, »ako nočeta država in cerkev trpeti velike gmotne in moralne škode«.³¹

Z začetkom prve svetovne vojne v Evropi je ideja katoliške kolonizacije začela postopoma zamirati. Največ je k temu pripomoglo skoraj prekinjeno priseljevanje iz Evrope, nekaj pa tudi poročila v medijih, ki niso bili v lasti Cerkve, o predhodnih neuspešnih poskusih oblikovanja kolonij. Eden takšnih ponesrečenih poizkusov, čeprav starejšega datuma, je bila kolonija Colfax v Wet Mountain Valleyju, 90 km jugozahodno od Puebla v Koloradu, ki jo je že leta 1870 poskušal na združni osnovi organizirati Carl Wulsten, ustanovitelj Nemške kolonizacijske družbe (German Colonization Company). Ta je nameraval rešiti nemške delavce, ki so v težkih delovnih razmerah delali v čikaških tovarnah.³² Podobno je jeseni 1895 slovenski župnik Peter Joseph Jeram poskušal »spraviti Slovence ven na deželo« in ustanoviti nekakšno združno družbo v Rajske dolini (Eden Valley) v Kaliforniji. Tudi ta poskus je klavrno propadel.³³

³⁰ Catholic Colonization, *The Catholic Bulletin*, 4. 1. 1913, št. 1, str. 8.

³¹ Frančišek Borgia Sedej, Anton Bonaventura Jeglič, Anton Mahnič, Andreas Karlin, Trifone Pederzoli, Pastirsko pismo – Prečastiti duhovščini in vernikom ilirske cerkvene pokrajine pozdrav in blagoslov v Gospodu. *Ave Maria*, leto 6 (1914), št. 3, str. 67–68.

³² William R. Hentschel, *The German Element in the Development of Colorado*. Denver, 1930, str. 22; Matjaž Klemenčič, *Zgodovina skupnosti slovenskih Američanov v Pueblu, Kolorado* (Zora 79; Ethnicity 13). Maribor, 2011, str. 126–127.

³³ Ivan Molek, Rajska dolina – odlomek iz zgodovine ameriških Slovencev. V: *Ameriški družinski koledar 1931*. Chicago, 1930, str. 32–42; Polonca Cesar-Nedzbal, Rajska dolina. *Dve domovini/Two Homelands* 1 (1990), str. 84–85; Matjaž Klemenčič, *Jurij Trunk med*

Poročila o katoliški kolonizaciji je *The Catholic Bulletin* znova objavil po koncu prve svetovne vojne, ko se je pojavila ideja, da naj bi Ameriška katoliška kolonizacijska družba pripravila vse potrebno za naselitev vračajočih se vojakov z evropskih bojišč. Med temi je bilo tudi precej pripadnikov druge generacije Slovencev, katerih starši so se v ZDA preselili v 80. in 90. letih 19. stoletja. *The Catholic Bulletin* je pisal, da se društvo ni več omejevalo le na katolike kot mogoče kolonizatorje in da naj bi nove kolonije ustanovili v sodelovanju z ameriško vlado. Glede tega sta se generalni direktor agencije Sebastian Gebhard Messmer, nadškof iz Milwaukeeja v Wisconsinu, in kardinal James Gibbons sestala s predstavniki ameriške vlade.³⁴

Poročila časopisa *The Catholic Bulletin* o poskusih katoliške kolonizacije v glavnem predstavljajo le zapis posameznih dogodkov in dejstev. Uredništvo se pri tem ni spuščalo v poglobljene komentarje, redke pa so tudi izjave ali stališča udeležencev omenjenih dogodkov. Na podoben način so strukturirani tudi prispevki, ki so se nanašali na spremembo priseljske zakonodaje.

Takšni so bili, recimo, prispevki o zakonskem predlogu, s katerim so ameriške oblasti nameravale prepovedati vstop v ZDA vsem nepismenim tujcem, nepismene tujce, ki so že živeli v ZDA, pa bi ameriške oblasti lahko poslale nazaj v domovino. Osnutek zakona, imenovanega tudi Dillingham-Burnett Immigration Bill,³⁵ sta vložila William Paul Dillingham, senator iz Vermoneta, in John Brunett, član predstavniškega doma. Uredništvo časopisa *The Catholic Bulletin* ni zapisalo svojega komentarja k temu zakonskemu predlogu, temveč je uporabilo izjavo poljskega Američana, župnika Alexandra Syskega z župnije St. Michael the Archangel v Haverhillu v Massachusettsu. Ta je dejal, da bi »sprejetje takšnega zakonskega predloga pomenilo smrtno obsodbo za Poljake«, ki zaradi življenja pod Rusijo nimajo možnosti šolanja. Celo več: če poljski oče doma uči svojega otroka brati in pisati, ga ruske oblasti pošljejo v zapor. Podobno naj bi se godilo tudi župnikom. Po mnenju župnika Syskega tako večina poljskih priseljencev,

Koroško in Združenimi državami Amerike ter zgodovina slovenskih naselbin v Leadvillu, Kolorado, in v San Franciscu, Kalifornija. Celovec-Ljubljana-Dunaj, 1999, str. 375–380.

³⁴ Catholic Colonization. *The Catholic Bulletin*, 25. 1. 1919, št. 4, str. 8.

³⁵ Hearings before the United States House Committee on Immigration and Naturalization, Sixty-Second Congress, Second Session. Part 8: Hearings Relative to the Dillingham Bill, S. 3175, To Regulate the Immigration of Aliens to and the Residence of Aliens in the United States, May 4, 7 and 8, 1912. Washington, 1912, str. 1–224. Dostopno na: <http://pds.lib.harvard.edu/pds/view/6319142?n=401&imagesize=2400&jp2Res=0.5&printThumbnails=no> (20. 12. 2014).

ki so živeli v okviru carske Rusije, ne bi zadostila pogojem predlaganega zakonskega osnutka o priseljevanju.³⁶ *The Catholic Bulletin* je, podobno kot drugi tiskani mediji, sredi februarja 1913 poročal o vetu predsednika Williama Howarda Tafta na omenjeni zakonski predlog. Po vetu je senat zakon sprejel z dvotretjinsko večino, medtem ko ga je predstavniški dom zavrnil. Tudi tedaj je časopis objavil le nekaj komentarjev zagovornikov zakona, ki so bili razočarani, ker se v ZDA ne bodo priseljevali le »bolj kvalitetni« priseljenci, in nekaj komentarjev nasprotnikov zakona, ki so se spraševali, »ali ni nepismen človek, ki je mentalno, moralno in fizično v dobri kondiciji, bolj zaželen, kot tisti, ki je intelektualni gigant, vendar je moralno vprašljiv«.³⁷

V podobnem informativnem slogu, brez komentarja, so bili tudi zapisi o zakonskem osnutku iz leta 1913, s katerim so ameriške oblasti želele omejiti priseljevanje na podlagi izvora priseljencev po državljanstvu. Letno število priseljencev iz posamezne države, ki bi jim ameriške oblasti dovolile priselitev v ZDA, ne bi smelo presegati 10 % števila priseljencev, ki že živijo v ZDA. Časopis je navedel še nekatera dejstva, in sicer, da bi se na tak način zmanjšalo število priseljencev iz Avstro-Ogrske iz okrog 220.000 na leto (glede na povprečje zadnjih desetih let) na okrog 167.000 na leto, po enakih merilih pa bi se lahko število priseljenih iz Nemčije povečalo z 35.138 na 250.133, priseljenih iz Velike Britanije pa z okrog 9.500 na 257.383. Tako bi se lahko v davčnem letu od 1. julija 1913 do 30. junija 1914 priselilo v ZDA okrog 1.375.000 priseljencev.³⁸

The Catholic Bulletin je v letih 1921–1924 spremljal tudi sprejemanje najbolj restriktivne zakonodaje o priseljevanju v dotedanji zgodovini ZDA. V zapisih je bilo poudarjeno, da je šlo pri sprejemanju le-te na eni strani za vprašanje omejevanja priseljevanja, na drugi pa za vprašanje diskriminacije, oziroma da priseljevanja ne nameravajo omejiti iz ekonomskih, temveč iz socialnih, religioznih in kulturnih razlogov. Časopis je objavil precej komentarjev zagovornikov in nasprotnikov nove zakonodaje, ki naj bi omejila zlasti priseljevanje iz vzhodne, južne in srednje Evrope.³⁹ Odzivi so bili, seveda, zelo različni. Tako je ob polaganju temeljnega kamna novega doma sindikalne organizacije Knights of Columbus baltimorski nadškof Michael Joseph Curley, na primer, izjavil, »da naj bi Amerika ostala odprta

³⁶ Polish Immigrants. *The Catholic Bulletin*, 20. 7. 1912, št. 29, str. 1.

³⁷ The Immigration Bill. *The Catholic Bulletin*, 22. 1. 1913, št. 8, str. 4.

³⁸ New Immigration Bill. *The Catholic Bulletin*, 21. 6. 1913, št. 25, str. 4.

³⁹ More drastic restraints on immigration probable. *The Catholic Bulletin*, 20. 9. 1924, št. 38, str. 1.

za vse osebe, ki želijo vstopiti in postati dobri državljani«. ⁴⁰ Kljub številnim nasprotovanjem je bil ta skrajno omejevalen Zakon o kvotah (Quota Act) ⁴¹ leta 1924 sprejet. ⁴² S tem se je pričelo novo obdobje v zgodovini priseljevanja v ZDA, ki je trajalo do 60. let 20. stoletja, ko so ZDA znova »odprle« svoja vrata priseljencem. ⁴³

Da se je časopis izogibal razpravam o ameriški politiki, predvsem pa konfrontaciji z ameriško politiko, je ugotavljal tudi Marwin O'Connell. ⁴⁴ Povsem drugače pa je *The Catholic Bulletin* pisal v zadevah, ki so se neposredno dotikale katoliške cerkve. Tako je na primer objavil nasprotovanje ustavnemu dopolnilu o enakosti spolov pri politični participaciji. Po pisanju časopisa naj bi katoliške žene nasprotovale temu ustavnemu dopolnilu, saj naj bi le-to predstavljalo nevarnost za temeljno enotnost krščanske družine. ⁴⁵

THE CATHOLIC BULLETIN O PRISELJENSKIH SKUPNOSTIH IN AKULTURACIJI PRISELJENCEV V ZDA

The Catholic Bulletin je precej prostora namenil tudi predstavitvi nekaterih večjih priseljskih skupnosti. Tako je že ob začetku izhajanja objavil članek z značilnim naslovom »V Ameriki potrebujemo Italijane«. Šlo je sicer za poročilo o govoru Johna Fosterja Carra iz New Yorka, avtorja priročnika *Guide for Immigrants*, ⁴⁶ ki je na takrat značilen način spregovoril o vprašanju karakterja italijanskih priseljencev v ZDA. Med drugim je izjavil, »da v tujini rojeni prebivalci ne predstavljajo grožnje za državo, ki [...] najbolj potrebuje nekvalificirano delovno silo«. Svojo tezo je zagovarjal na podlagi dejstev, da so italijanski priseljenci v ZDA tedaj izdajali okrog 200 časopisov in revij, da so Ameriki dali opero in da naj bi tedaj v

⁴⁰ Archbishop Curley calls immigration law unfair, unwise. *The Catholic Bulletin*, 25. 10. 1924, št. 48, str. 1.

⁴¹ An Act to limit the immigration of aliens into the United States, and for other purposes, approved May 26, 1924. *Congressional Record*, Sixty-Eight Congress, First Session, Chapter 190. Washington D.C., 1914, str. 153–169. Dostopno na: <http://library.uwb.edu/guides/usimmigration/43%20stat%20153.pdf> (20. 12. 2014).

⁴² Reed Ueda, *Postwar Immigration America: A Social History*. Boston in New York: St. Martin's, 1994, str. 22–25.

⁴³ Matjaž Klemenčič, *Immigration and Citizenship*, str. 235–252.

⁴⁴ O'Connell, *Pilgrims to the Northland*, 2009, str. 382.

⁴⁵ Equal Rights Bill not Favored. *The Catholic Bulletin*, 18. 10. 1922, št. 46, str. 5.

⁴⁶ John Foster Carr, *Guida degli Stati Uniti per l'immigrante italiano: pubblicata a cura della società delle Figlie della rivoluzione americana, sezione di Connecticut*. New York, 1910.

ZDA obstajalo 92 pomembnih italijanskih agrarnih skupnosti. Italijani naj bi bili tudi uspešni podjetniki in naj bi samo v New Yorku bilo v njihovi lasti za 110 milijonov dolarjev nepremičnin. Glede kriminala je Carr zapisal, da se je ta med Italijani razvil predvsem zaradi ameriških razmer med izobraženimi razredi Italijanov, medtem ko naj bi nepismen italijanski priseljenc ne bil kriminalec, ampak delavec.⁴⁷ V enem od člankov je bila opisana tudi zgodovina množičnega italijanskega priseljevanja v ZDA, ki naj bi se začelo leta 1876. Časopis je navedel nekatere podatke o italijanski priseljski skupnosti: da živi v ZDA 1.779.000 Italijanov, ki so po večini verni; imeli naj bi 150 cerkva, okrog 500 duhovnikov in 14 župnijskih šol s 6.273 učenci.⁴⁸ Časopis je poročal tudi o italijanskih društvih in o prvem kongresu italijanskih ameriških društev, inštitucij in časopisov v Philadelphiji marca 1911. Sklican je bil z namenom, da bi prišlo do združitve vseh Italijanov v eno federacijo, ki bi spodbujala naturalizacijo etničnih Italijanov v ameriške državljane, podpiral naj bi prizadevanja italijanske skupnosti po naselitvi na podeželju ter si prizadeval za izboljšanje položaja italijanskega delavstva.⁴⁹

Časopis je na takšen ali drugačen način predstavil skoraj vse večje priseljske skupnosti, ki so živele v ZDA in na območju Minnesote, zlasti nemško,⁵⁰ češko⁵¹ poljsko priseljsko skupnosti⁵² ter priseljence iz Avstro-Ogrske,⁵³ Irske⁵⁴ itd. Večina zapisov je v glavnem nastala ob pomembnejših društvenih dogodkih ali pomembnejših slavjih v okviru rimskokatoliških etničnih župnij.

Precej pozornosti so pritegnili zapisi, ki so se nanašali na problematiko uporabe jezika oziroma jezikov v bogoslužju in šolah. S tega vidika je zanimiv prispevek z naslovom »Ali je v Ameriki le eden, ali več jezikov:

⁴⁷ Italians Needed in America. *The Catholic Bulletin*, 21. 1. 1911, št. 3, str. 1.

⁴⁸ The Italians in America. *The Catholic Bulletin*, 14. 10. 1912, str. 37, str. 1 in 5.

⁴⁹ National Italian Congress. *The Catholic Bulletin*, 22. 4. 1911, št. 16, str. 1.

⁵⁰ German Catholic Federation. *The Catholic Bulletin*, 7. 10. 1911, št. 40, str. 1 in 8; German American Loyalty. *The Catholic Bulletin*, 22. 5. 1915, št. 21, str. 1; The Central Verein. *The Catholic Bulletin*, 17. 5. 1913, št. 20, str. 8; German Societies Convene. *The Catholic Bulletin*, 4. 10. 1913, št. 40, str. 1.

⁵¹ Bohemian Catholics. *The Catholic Bulletin*, 30. 3. 1912, št. 12, str. 1.

⁵² Diocese of Duluth: Cloquet. *The Catholic Bulletin*, 25. 10. 1913, št. 43, str. 5; Polish National Convention. *The Catholic Bulletin*, 14. 9. 1918, št. 37, str. 1; The Polish Union. *The Catholic Bulletin*, 21. 9. 1918, št. 38, str. 5; Church of All Saints. *The Catholic Bulletin*, 12. 10. 1918, št. 41, str. 7.

⁵³ Ambassador Kerens. *The Catholic Bulletin*, 7. 9. 1912, št. 36, str. 1; Hungarian Bishop. *The Catholic Bulletin*, 17. 5. 1913, št. 20, str. 8.

⁵⁴ Irish American History. *The Catholic Bulletin*, 10. 5. 1913, št. 19, str. 1.

patriotizem bi lahko postal ozek«. Šlo je za odgovor enega od naročnikov časopisa *The Catholic Bulletin* na razmišljanje nekega bralca, ki ga je objavilo glasilo brooklynske škofije, *The Tablet*. Slednji je menil, da bi morali v cerkvah uporabljati le angleški jezik, saj da je to »Amerika in angleščina je njen jezik«. Bralec je poudaril, da mnogi vojaki ameriške vojske ne govorijo dobro angleščine, vendar so dobri Američani, medtem ko mnogi, ki dobro govorijo angleščino, niso dobri Američani. Pomembneje kot dejstvo, kateri jezik govori nekdo, se je bralcu časopisa *The Catholic Bulletin* zdela zvestoba »rdeče-belo-modri (ameriški – op. a.) zastavi« in ali nekdo živi kot dober Američan.⁵⁵

Pri polemikah o jeziku je zanimivo, da se uredništvo časopisa *The Catholic Bulletin* ni zavzelo niti za zagovornike niti za nasprotnike uporabe angleščine kot edinega jezika v cerkvi ali v izobraževanju. Je pa uredništvo skrbelo, da je bilo pri večini objavljenih polemik mogoče na takšen ali drugačen način slediti ideji »dobrega Američana«.

Iz prispevkov v časopisu *The Catholic Bulletin* je tudi razvidno, da so se po koncu prve svetovne vojne začele stopnjevati zahteve po odpravi tujih jezikov v bogoslužju in izobraževalnih ustanovah. Na udaru je bil zlasti nemški jezik, pa tudi poučevanje nemškega jezika v javnih, zasebnih in celo župnijskih šolah. To med drugim potrjuje tudi pismo C. E. Byrnea, škofa iz Galvestona v Teksasu, ki je v pismu duhovnikom v svoji škofiji med drugim zapisal: »Prej ko boste uporabljali angleški jezik v vaši šoli in s prižnice, bolj pripravljeni boste na zakonodajo, za katero verjamem, da jo lahko pričakujemo kmalu [...] angleščina je jezik velike večine [...] in [...] mislim, da je v najboljšem interesu vaših otrok, če jih silite, da se naučijo svoje molitve [...] v tujem (angleškem – op. a.) jeziku«.⁵⁶ Iz zapisa nega je razvidno, da je škof Byrne opozarjal na Smith-Townerjev zakonski osnutek o izobraževanju iz leta 1918, o katerem je tedaj potekala razprava v Kongresu. Šlo je za osnutek, ki je predvidel centralizacijo izobraževalnih sistemov⁵⁷ in je sprožal precej polemik in nasprotovanj, zlasti nemškega »Zentralvereina«.⁵⁸

V zvezni državi Ohio, kjer so prepovedali poučevanje nemščine, je v tožbenem postopku med drugimi sodelovalo tudi prizivno sodišče Cuyahoga County v Clevelandu. To je ugotovilo, da pravica poučevanja v nemškem

⁵⁵ A Difficulty Solved. *The Catholic Bulletin*, 13. 7. 1918, št. 28, str. 4.

⁵⁶ The Language Question. *The Catholic Bulletin*, 20. 9. 1919, št. 38, str. 1.

⁵⁷ Več o zakonu glej v: The Smith-Towner Bill. *The Elementary School Journal*, leto 20 (april 1920), št. 8, 475–583. Dostopno na: <http://www.jstor.org/stable/994235> (15. 10. 2014).

⁵⁸ Central Verein. *The Catholic Bulletin*, 20. 9. 1919, št. 38, str. 1.

jeziku ni zapisana v ustavi ZDA, razen v kolikor je zaobjeta v garancijah svoboščin (Bill of Rights). Ta svoboščina pa je »subjekt«, ki ga lahko nadzira posamezna zvezna država, kateri pa zakonodajalec lahko zaukaže, da ugotavlja, ali je ta »subjekt« v interesu javnega dobrega.⁵⁹

Na podoben način kot v Clevelandu je tudi vrhovno sodišče v Nebraski potrdilo ustavnost tako imenovanega Simanovega zakona o tujih jezikih (An Act Relating to the Teaching of Foreign Languages in the State of Nebraska), s katerim je zakonodajalec aprila 1919 prepovedal poučevanje katerega koli predmeta v kateri koli šoli v katerem koli jeziku, ki ni bil angleščina. Sodišče je ugotovilo, da so iz zakona izvzeti le moralni in religiozni pouk v tujem jeziku ter učenje tujega jezika zunaj rednih šolskih ur.⁶⁰

Po navedbah v *The Catholic Bulletin* so se proti omejevanju uporabe tujega jezika pritožili tudi redovniki benediktinske opatije Mt. Angel iz Oregona. Pritožbo na sodišču v Portlandu so vložili zoper zakon, ki je določal, da bi moralo biti vse, kar je v časopisih objavljeno v tujih jezikih, objavljeno tudi v angleščini. Po mnenju redovnikov naj bi bil zakon, ki omejuje pravico do svobode govora in svobode tiska, v nasprotju s tretjim členom oregonske ustave, ki govori o svobodi religije. Benediktinska opatija je tedaj izdajala časopis St. Joseph's Blatt, ki je izhajal v nemščini v nakladi 24.000 izvodov, časopis Armen-Seelen-Freund v nemškem jeziku v nakladi 14.300 izvodov in pamflet ameriško-švicarske kongregacije benediktincev, ki je bil tiskan v latinščini. Če bi morali vse vsebine prevajati v angleščino, bi opatija morala časopise ukiniti, saj bi bili izdatki prevajanja previsoki.⁶¹

Tudi v prispevkih, ki so se nanašali na predstavitev priseljskih skupnosti in njihovem prilagajanju ameriškemu načinu življenja, se je uredništvo časopisa *The Catholic Bulletin* izogibalo lastnim komentarjem in analizam, v polemičnih člankih pa se uredništvo nikoli ni zavzelo niti za zagovornike niti za nasprotnike katere koli ideje.

ZAPISI O SLOVENSKI IZSELJENSKI SKUPNOSTI

The Catholic Bulletin je precej prostora namenil tudi zapisom o slovenskih izseljencih. Večina od 10.611 oseb s slovenskim maternim jezikom, kolikor so jih našteali ob popisu leta 1910, je živela na severu Minnesote.

⁵⁹ German is Banned. *The Catholic Bulletin*, 27. 12. 1919, št. 52, str. 4.

⁶⁰ Foreign Language Law. *The Catholic Bulletin*, 17. 1. 1920, št. 3, str. 1.

⁶¹ Foreign Language. *The Catholic Bulletin*, 28. 2. 1920, št. 9, str. 1.

Čprav slovenska izseljenska skupnost ni bila med največjimi niti v Minnesoti, še manj pa v ZDA, je *The Catholic Bulletin* objavil o njej precej prispevkov. Med temi je treba najprej omeniti prispevke, v katerih so bili predstavljeni duhovniki slovenskega porekla, ki so delovali na območju nadškofije. Večina teh je bila objavljenih ob njihovih jubilejih ali ob njihovi smrti.

Kar nekaj člankov je bilo posvečenih Jamesu Trobcu, škofu iz St. Clouda, v glavnem ob njegovemu odstopu z mesta škofa, kasneje pa je bilo nekaj zapisov objavljenih tudi ob njegovi smrti.⁶² Več zapisov je bilo tudi o monsinjorju Frančišku Buhu, ki je bil eden najstarejših aktivnih duhovnikov v nadškofiji St. Paul, generalni vikar in nekaj časa tudi administrator škofije v Duluthu. Nanašali so se na 60-letnico njegovega mašništva,⁶³ na ponovno imenovanje za generalnega vikarja škofije v Duluthu,⁶⁴ na praznovanje njegovega 89. rojstnega dneva v Chisholmu, kjer je še vedno deloval kot pomočnik župniku Johnu E. Schiffrerju⁶⁵ in, seveda, na zapis ob njegovi smrti.⁶⁶

Precej prostora je *The Catholic Bulletin* posvetil tudi življenju in delu monsinjorja Alojza Pluta, župnika cerkve sv. Marka v Shakopee v Minnesoti, zlasti ob 50-letnici duhovniškega posvečenja⁶⁷ in ob njegovi smrti.⁶⁸ Zaslediti je mogoče tudi zapis o župniku Johnu Čebulju, ki je vodil gradnjo prve cerkve v Duluthu,⁶⁹ o župniku Aloisiusu Pirnatu iz Gilberta, ki je vodil gradnjo tamkajšnje cerkve,⁷⁰ kasneje pa postal župnik cerkve sv. Elizabete v New Duluthu,⁷¹ o praznovanju srebrnega jubileja župnika Simona Lampeta in o njegovem delovanju med Indijanci Očipve v severni Minnesoti,⁷² o pogrebu Johna M. Solnca, župnika iz St. Paula,⁷³ ki je bil v

⁶² Bishop Trobec Resigns. *The Catholic Bulletin*, 20. 6. 1913, št. 25, str. 1; Testimonial for Bishop Trobec. *The Catholic Bulletin*, 7. 11. 1913, št. 45, str. 1; Farewell Address. *The Catholic Bulletin*, 6. 3. 1915, št. 10, str. 5; Obseques For Bishop Trobec. *The Catholic Bulletin* 11/52, 1 in 8 (24. 12. 1921); Tribute to Bishop Trobec. *The Catholic Bulletin*, 6. 5. 1922, št. 18, str. 4.

⁶³ Right Rev. Monsignor Buh. *The Catholic Bulletin*, 27. 6. 1918, št. 30, str. 4.

⁶⁴ Diocese of Duluth. *The Catholic Bulletin*, 11. 1. 1919, št. 2, str. 5.

⁶⁵ Diocese of Duluth. *The Catholic Bulletin*, 2. 4. 1921, št. 14, str. 5.

⁶⁶ Monsignor Buh is Dead. *The Catholic Bulletin*, 11. 2. 1922, št. 6, str. 4.

⁶⁷ Mgr. Plut's Jubilee. *The Catholic Bulletin*, 20. 2. 1915, št. 8, str. 1.

⁶⁸ Death of Monsignor Plut. *The Catholic Bulletin*, 24. 2. 1917, št. 8, str. 1.

⁶⁹ Catholicity in Duluth. *The Catholic Bulletin*, 16. 1. 1915, št. 3, str. 1 in 8.

⁷⁰ Diocese of Duluth: Gilbert. *The Catholic Bulletin*, 28. 9. 1911, št. 39, str. 5.

⁷¹ Diocese of Duluth. *The Catholic Bulletin*, 16. 9. 1916, št. 38, str. 5.

⁷² Diocese of Duluth: Jubilee of Father Lampe. *The Catholic Bulletin*, 8. 11. 1913, št. 45, str. 5.

⁷³ Father Solnce Called to His Reward. *The Catholic Bulletin*, 20. 10. 1915, št. 47, str. 1.

preteklosti tudi eden kandidatov za škofa v St. Cloudu,⁷⁴ o posvetitvi Johna Jersheta na St. John's University v Collegevillu v Minnesoti,⁷⁵ o župniku Francisu Mihelcicu, ki je bil jeseni 1917 imenovan za pomočnika Josepha Buha v Elyju⁷⁶ itd.

Posebej pa je treba izpostaviti še zapisa o maši zadušnici za škofom Johnom Stariho, prvim škofom v Leadu, ki je »šest tednov pred tem umrl v Laibach Austria«⁷⁷ in o smrti slovenskega duhovnika Johna Bajca iz Jolieta v Illinoisu.⁷⁸

The Catholic Bulletin je pogosto poročal tudi o prireditvah v okviru župnij. Večinoma je šlo za kratke napovednike, kjer je bila navedena vrsta dogodka (npr. birma, misijon itd.), kraj, ura ter imena sodelujočih, nekaj pa je bilo tudi kratkih zapisov o samem dogodku.⁷⁹ Ob teh je mogoče zaslediti tudi prispevke o prireditvah nekaterih organizacij, ki niso delovale v okviru Cerkve, bile pa so katoliško usmerjene. Tako je časopis poročal o konvenciji Jugoslovanske katoliške jednote v Evelethu, ki je potekala od 3. do 12. septembra 1916,⁸⁰ in o letni konvenciji Kranjsko slovenske katoliške jednote v Evelethu 20. avgusta 1917.⁸¹

The Catholic Bulletin je predstavil tudi nekatere naselbine, v katerih se je naselilo večje število slovenskih priseljencev, kakršne so bile Ely,⁸² Virginia,⁸³ Alexandria⁸⁴ in Hibbing.⁸⁵ Opisani so tudi Shakopee,⁸⁶ Red Wing⁸⁷ in Cloquet,⁸⁸ ki so bile pomembne zaradi delovanja slovenskih misijonarjev Čebulja, Ločnikarja in Lampeta, ter Grand Rapids,⁸⁹ pomemben zaradi delovanja slovenskih misijonarjev Buha in Tomažina. V teh pri-

⁷⁴ O'Connell, *John Ireland*, str. 430–431.

⁷⁵ Diocese of Duluth. *The Catholic Bulletin*, 17. 6. 1916, št. 25, str. 5.

⁷⁶ Diocese of Duluth. *The Catholic Bulletin*, 10. 11. 1917, št. 35, str. 5.

⁷⁷ Diocese of Lead. *The Catholic Bulletin*, 25. 1. 1916, št. 3, str. 5.

⁷⁸ Slovenian Priest Dead. *The Catholic Bulletin*, 6. 3. 1915, št. 10, str. 1.

⁷⁹ Diocese of Duluth. *The Catholic Bulletin*, 27. 5. 1912, št. 17, str. 5; Diocese of Duluth, *The Catholic Bulletin*, 6. 12. 1913, št. 49, str. 5.

⁸⁰ Diocese of Duluth. *The Catholic Bulletin*, 7. 10. 1916, št. 41, str. 5.

⁸¹ Diocese of Duluth. *The Catholic Bulletin*, 25. 8. 1917, št. 34, str. 5; Diocese of Duluth. *The Catholic Bulletin*, 1. 9. 1917, št. 35, str. 5.

⁸² Ely, Minn. *The Catholic Bulletin*, 31. 5. 1919, št. 22, str. 7.

⁸³ Virginia, Minn. *The Catholic Bulletin*, 10. 5. 1919, št. 19, str. 6–7.

⁸⁴ Alexandria, Minn. *The Catholic Bulletin*, 10. 7. 1920, št. 27, str. 7.

⁸⁵ Hibbing. *The Catholic Bulletin*, 26. 4. 1924, št. 17, str. 5.

⁸⁶ Shakopee, Minn. *The Catholic Bulletin*, 10. 9. 1921, št. 37, str. 6.

⁸⁷ Red Wing, Minn. *The Catholic Bulletin*, 29. 10. 1921, št. 44, str. 5.

⁸⁸ Cloquet, Minn. *The Catholic Bulletin*, 2. 12. 1922, št. 48, str. 5.

⁸⁹ Grand Rapids, Minn. *The Catholic Bulletin*, 9. 12. 1922, št. 49, str. 5.

spevkih so predstavljeni nastanek in razvoj naselbine ter župnije pa tudi nekatera podjetja. Kot takšni predstavljajo koristen vir za zgodovinarje.

Večina omenjenih zapisov o slovenski izseljenski skupnosti je le informativnega značaja. Opisana so le dejstva oziroma dogodki, kot jih je doživel poročevalec, ni pa komentarjev uredništva. Izjemo predstavlja le članek, ki ima sicer malo skupnega z življenjem v nadškofiji in s Cerkvijo v ZDA, saj se ukvarja s položajem cerkve v Jugoslaviji in v Sloveniji. Zanimivo je, da neznani pisec opozori na dejstvo, da Slovenci živijo tudi v škofijah Trst in Gorica, pa tudi v celovski škofiji, ki tedaj niso bile v »Jugoslaviji« (Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev). Opozarja na ustanovitev univerze v Ljubljani in na poskuse germanizacije koroških Slovencev. Poudari tudi, da so ob ustanovitvi univerze v Ljubljani ustanovili tudi teološko fakulteto. Navedenih je tudi precej podrobnosti o le-tej, o literarni aktivnosti Slovencev v letu 1920, njihovih časopisih in založbah. Govori tudi o katoliški cerkvi v drugih delih Jugoslavije, med njimi tudi v Srbiji. Med drugim omenja tudi Nicholasa Velimirovića, ki si je prizadeval za sodelovanje med katoliškimi in pravoslavnimi hierarhijami v Jugoslaviji. Avtor je pravilno ugotovil, da je bodočnost nove države odvisna od religiozne tolerance in če se bo ta uveljavila, naj bi Jugoslavija odigrala pomembno vlogo pri »zmagi« katoliških idej v vzhodnih deželah.⁹⁰

To je eden redkih prispevkov v časopisu, ki skuša bralcu neko temo predstaviti problemsko in ne le zapisati golih dejstev. Je pa tudi nekako razumljivo, saj se ne ukvarja s problematiko, ki bi bila v tesnejši povezavi s politiko ZDA.

ZAKLJUČEK

Iz navedenega je razvidno, da so bralci časopisa *The Catholic Bulletin* lahko pridobili mnoge informacije o priseljenskih skupnostih v ZDA na splošno, o odnosu ameriške države do priseljevanja in o slovenski priseljenski skupnosti. Vendar pa so bili vsi zapisi le informativnega značaja in pisani v jeziku, ki je bil razumljiv tedanjemu bralcu (večinoma le z dokončano osnovno šolo). Poglobljenih komentarjev o posameznih dogodkih pa v časopisu (skoraj) ni mogoče zaslediti. Še posebej se je časopis izogibal razpravam o ameriški politiki, razen v zadevah, ki so se neposredno dotikale katoliške cerkve. Pri polemikah, ki so se razvile ob razpravah o

⁹⁰ The Church in Jugoslavia. *The Catholic Bulletin*, 16. 10. 1920, št. 41, str. 8.

priseljenski zakonodaji ali o rabi (tujih) jezikov, se uredništvo časopisa *The Catholic Bulletin* ni zavzelo niti za zagovornike niti za nasprotnike katere koli od idej. Je pa uredništvo skrbelo, da je bilo pri mnogih polemikah mogoče tako ali drugače slediti ideji »dobrega Američana«.

Ker se je časopis loteval številnih tem, pomembnih za zgodovino migracij v ZDA in zgodovino izseljevanja v ZDA, in ker je z novicami pokrival široko območje med gorovjem Apalači na vzhodu in Skalnim gorovjem na zahodu, predstavlja koristen vir informacij za zgodovinarje. Iz zapisov je razvidno, da je lahko »povprečen bralec« pridobil mnoge informacije o posameznih problemih ali dogodkih. Za zgodovinarja, ki se ukvarja z zgodovino priseljevanja v ZDA, predstavljajo prispevki iz časopisa *The Catholic Bulletin* pogosto edini dostopni vir o posameznih dogodkih in dejstvih, saj o marsikaterem od teh drugi zapisi ne obstajajo. Mnogi od teh dogodkov so (verjetno) opisani v župnijskih kronikah, ki pa so laičnim raziskovalcem težje dostopni.

Iz članka izhaja tudi, da so mnogi slovenski duhovniki napredovali v okviru ameriške hierarhije zaradi znanja nemškega jezika. Zlasti je to značilno za nadškofa Irlanda, ki je na velike in bogate etnično nemške župnije raje nastavljal slovenske kot nemške duhovnike, seveda pa so ti slovenski duhovniki znali nemško. Tudi identifikacija slovenskih duhovnikov, monsinjorjev in škofov kot Slovencev je v znanstveni literaturi nekaj novega, saj so jih doslej večinoma identificirali kot »Avstrijce«.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

An Act to limit the immigration of aliens into the United States, and for other purposes, approved May 26, 1924. *Congressional Record*, Sixty-Eight Congress, First Session, Chapter 190. Washington D.C., 1914, str. 153–169. Dostopno na: <http://library.uwb.edu/guides/usimmigration/43%20stat%20153.pdf> (20. 12. 2014).

Hearings before the United States House Committee on Immigration and Naturalization, Sixty-Second Congress, Second Session. Part 8: Hearings Relative to the Dillingham Bill, S. 3175, To Regulate the Immigration of Aliens to and the Residence of Aliens in the United States, May 4, 7 and 8, 1912. Washington, 1912, str. 1–224. Dostopno na: <http://pds.lib.harvard.edu/pds/view/6319142?n=401&imagesize=2400&jp2Res=0.5&printThumbnailails=no>.

Časopisni viri

Catholic Bulletin – Minneapolis

Monografije

Theodore C. Blegen, *Minnesota: A History of the State*. Minneapolis, 1963.

John Foster Carr, *Guida degli Stati Uniti per l'immigrante italiano: pubblicata a cura della società delle Figlie della rivoluzione americana, sezione di Connecticut*. New York, 1910.

Bogo Grafenauer, *Struktura in tehnika zgodovinske vede (Uvod v študij zgodovine)*. Ljubljana, 1960.

William W. Folwell, *A History of Minnesota*, vol. 1. St. Paul, 1921.

Darko Friš, *Ameriški Slovenci in Katoliška cerkev: 1871–1924*. Celovec-Ljubljana-Dunaj, 1995.

Andrea Gagliarducci, *Propaganda Fide R.E.: un intrigo clerical vip*. Milano, 2010.

John H. Garland, *The North American Midwest: A Regional Geography*. New York, 1955.

Bogo Grafenauer, *Struktura in tehnika zgodovinske vede (Uvod v študij zgodovine)*. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 1960.

William R. Hentschel, *The German Element in the Development of Colorado*. Denver, 1930.

Matjaž Klemenčič, *Jurij Trunk med Koroško in Združenimi državami Amerike ter zgodovina slovenskih naselbin v Leadvillu, Kolorado, in v San Franciscu, Kalifornija*. Celovec-Ljubljana-Dunaj, 1999.

Matjaž Klemenčič, *Zgodovina skupnosti slovenskih Američanov v Pueblu, Kolorado (Zora 79; Ethnicity 13)*. Maribor, 2011.

Andrija Nikić (ur.), *Povijesni arhiv kongregacije za evangeliziranje naroda, bivša »De propaganda fide«*. Mostar, 1996.

Marvin R. O'Connell, *John Ireland and the American Catholic Church*. St. Paul, 1988.

Marvin R. O'Connell, *Pilgrims to the Northland: The Archdiocese of St. Paul, 1840–1962*. Notre Dame, 2009.

James Michael Reardon, *The Catholic Church in the Diocese of St. Paul: From Earliest Origin to Centennial Achievement*. St. Paul, 1952.

Richard Sisson, Christian Zacher in Andrew Cayton, ur., *The American Midwest: An Interpretive Encyclopedia*. Bloomington, 2006.

Reed Ueda, *Postwar Immigration America: A Social History*. Boston in New York, 1994.

Thirteenth Census of the United States Taken in the Year 1910. Supplement for Minnesota: Population, Agriculture, Manufacture, Mines and Quarries. Washington D.C., 1913.

Thirteenth Census of the United States Taken in the Year 1910. Volume 1: Population. Washington, 1913.

Jurij Trunk, *Amerika in Amerikanci*. Celovec, 1913.

Lubomyr R. Wynar in Anna T. Wynar, *Encyclopedic Directory of Ethnic Newspapers and Periodicals in the United States*, 2nd ed. Littleton, CO, 1976.

Članki

Keith C. Barton, Primary Sources in History: Breaking through the Myths. *The Phi Delta Kappan*, Vol. 86, No. 10 (junij 2005), str. 745–753. Dostopno na: http://ldc.wiki.hempfieldsd.org/file/view/Article_Primary_Sources_in_History__Breaking_Through_the_Myths.pdf/424625974/Article_Primary_Sources_in_History__Breaking_Through_the_Myths.pdf.

Polonca Cesar-Nedzbalá, Rajska dolina. *Dve domovini/Two Homelands* 1 (1990), str. 83–106.

Matjaž Klemenčič, Immigration and Citizenship in the United States after 1880. V: Ann Katherine Isaacs (ur.), *Citizenships and Identities: Inclusion, Exclusion, Participation* (Transversal theme, Citizenships and identities. Pisa, 2010, str. 235–252.

Ivan Molek, Rajska dolina – odlomek iz zgodovine ameriških Slovencev. V: *Ameriški družinski koledar 1931*. Chicago, 1930, str. 32–42.

Frančišek Borgia Sedej, Anton Bonaventura Jeglič, Anton Mahnič, Andreas Karlin, Trifone Pederzoli, Pastirsko pismo – Prečastiti duhovščini in vernikom ilirske cerkvene pokrajine pozdrav in blagoslov v Gospodu. *Ave Maria*, leto 6 (1914), št. 3, str. 67–68.

Loretto Dennis Szucs in James L. Hansen, Newspapers. V: *The Source: A Guidebook to American Genealogy*, ur. Loretto Dennis Szucs in James L. Hansen. Provo, UT, 2006, str. 561–602; dostopno na: http://www.ancestry.com/wiki/index.php?title=Overview_of_Newspapers_in_Family_History.

Spletni viri

United States Department of Labor, Bureau of Labor Statistics. Databases. CPI Inflation Calculator: Tables & Calculators by Subject. Dostopno na: http://www.bls.gov/data/inflation_calculator.htm (10. 9. 2014).

The Smith-Towner Bill. *The Elementary School Journal* leto 20 (april 1920), št. 8, 475–583. Dostopno na: <http://www.jstor.org/stable/994235> (15. 10. 2014).

THE CATHOLIC BULLETIN, THE NEWSLETTER OF THE ARCHDIOCESE OF ST. PAUL, MINNESOTA, ON IMMIGRATION TO THE UNITED STATES AND THE SLOVENE IMMIGRANTS BETWEEN 1911 AND 1924

Summary

The treatise deals with the question of how much space and what information *The Catholic Bulletin* devoted to the immigrant communities in the United States in general, the U.S. immigration policy, and the Slovene immigrant communities.

The Catholic Bulletin was the official newsletter of the Roman Catholic Archdiocese of St. Paul in Minnesota. The first issue was published on 7 January 1911. It was published under this name until 1996, when it was renamed *The Catholic Spirit*. The purpose of the journal was "...to subserve [sic!] the Catholic Church, particularly in the Northwest, by ministering to the intellectual needs of her children in all appertains to their spiritual welfare".

Although the newspaper had many regular sections, which were related to the liturgical matters and life in the Archdiocese; one of the most important topics (at least until 1924) were contributions on the issue of immigrants in the United States. Among these contributions, especially important are those in which the authors report on changes in immigrant legislation and contributions to the efforts toward Catholic colonization of the United States in the period before the First World War. Important were also contributions that dealt with individual, especially larger, immigrant communities that lived in the United States and especially in Minnesota. Much space is devoted to German, Czech, Polish, as well as immigrants from the Austro-Hungarian Empire, Ireland, etc. Most of the records on these immigrant communities were printed mainly on the occasions of important celebrations of immigrant societies and ethnic parishes.

Particular attention is dedicated to the Slovene ethnic communities. Most of the articles deal with presentation of certain important personalities from the ranks of the Slovene Catholic community in the Archdiocese of St. Paul (Alojz Plut, James Trobec, John Stariha, Francis Buh, John Solnce, etc.), as well as missionaries, such as Ignatius Tomažin, Joseph Lavtižar and Simon Lampe. Interesting are also some articles which deal with important Catholic parishes (Eveleth, Hibbing, Ely, Tower, Alexandria, etc.), where Slovene immigrants represented an important part of the population. In the newspaper we can also find much information on various events in the religious life in "Slovene" parishes and on the functioning of some Catholic-oriented immigrant organizations.

The author notes that the reader can get a lot of data from this content, which was for information purposes only. In particular, the editorial board tried to avoid discussions about American politics, especially the confrontation with the views of American politicians. Quite differently, *The Catholic Bulletin* touched upon matters that were directly connected to the Catholic Church. Thus, for example, the newspaper published many articles in opposition to the constitutional amendment on gender equality, since this would, in accordance with Catholic views, represent a threat to the fundamental unity of the Christian family.

The author notes that the average reader of *The Catholic Bulletin* could get much information on the immigration issue. It also represents an important (sometimes the only) source for historians and other researchers on some issues related to the immigration in the United States, especially when a historian wondered what people knew about specific problems or events and what their attitude towards them was.

THE CATHOLIC BULLETIN, DIE ZEITUNG DER ST. PAUL ERZDIÖZESE IN MINNESOTA, ÜBER DIE EINWANDERUNG IN DIE USA UND ÜBER SLOWENISCHE EINWANDERER IN DER PERIODE ZWISCHEN 1911 UND 1924

Zusammenfassung

Der Autor dieser Abhandlung beschäftigt sich mit der Frage, welche Informationen das *Catholic Bulletin* über die Einwanderungsgemeinschaften in den USA im Allgemeinen, über die Einwanderungspolitik in den USA und über die slowenische Einwanderungsgemeinschaften in den USA zwischen 1911 und 1924 veröffentlichte und wie viel Platz es diesen Themen widmete.

Das *Catholic Bulletin* war die amtliche Zeitung der römisch-katholischen Erzdiözese St. Paul in Minnesota. Die erste Nummer ist am 7. Januar 1911 erschienen. Unter diesem

Namen wurde die Zeitung bis 1996, als sie als *Catholic Spirit* umbenannt wurde, herausgegeben. Der Zweck der Zeitung war es, „der katholischen Kirche zu dienen, vor allem in Nordwesten und sich um die intellektuelle Bedürfnisse und das seelische Wohlbefinden ihrer Kinder zu bemühen“.

Obwohl die Zeitung viele Standardrubriken hatte, die sich mit liturgischen Themen und dem Leben in der Erzdiözese beschäftigten, war vor allem die Frage der Einwanderer in die USA eine der wichtigsten Themen der Zeitung (wenigstens bis 1924). Unter diesen Beiträgen waren vor allem diejenigen wichtig, die über die Veränderungen in der Einwanderergesetzgebung berichteten und diejenigen, die sich vor dem Ersten Weltkrieg um die katholische Kolonialisierung in den USA bemühten. Bedeutend sind auch Beiträge, die die einzelnen, vor allem größeren Einwanderungsgesellschaften in den USA, besonders in Minnesota, darstellten. Viel Aufmerksamkeit war auch den deutschen, tschechischen und polnischen Einwanderer, sowie Einwanderer aus Österreich, Ungarn und Irland usw. gewidmet. Die Mehrheit solcher Beiträge über diese Einwanderungsgruppen wurde für besondere Anlässe, d. h. bei wichtigen Feiern der Einwanderervereine oder ethnischen Pfarren, veröffentlicht.

Besondere Aufmerksamkeit wurde den slowenischen Einwanderer geschenkt. Die Mehrheit der Artikel stellte bedeutende Persönlichkeiten der slowenischen katholischen Gemeinschaft in der Erzdiözese St. Paul (Alojz Plut, James Trobec, John Stariha, Francis Buh, John Solnce usw.), und Missionare (Ignacij Tomažin, Joseph Lavtižar, Simon Lampe) vor. Einige Beiträge über bedeutende katholische Pfarren (Eveleth, Hibbing, Ely, Tower, Alexandria), in denen die slowenischen Einwanderer einen wichtigen Teil der Bevölkerung darstellten, sind auch sehr interessant. In der *Catholic Bulletin* Zeitung fanden wir zahlreiche Informationen über verschiedene Ereignisse aus dem kirchlichem Leben in „slowenischen“ Pfarren und Informationen über die Aktivitäten einiger katholisch-orientierten Einwanderungsorganisationen.

Der Autor stellt fest, dass diese Inhalte für die LeserInnen sehr aufschlussreich waren, obwohl sie nur von informativen Natur waren. Die Redaktion versuchte es, vor allem die Abhandlungen über die amerikanische Politik, die direkt auf die katholische Kirche gerichtet waren, zu vermeiden. So veröffentlichte die Zeitung z. B. mehrere Artikel, in denen sie sich gegen die Verfassungsänderungen zu Gunsten der Geschlechtergleichberechtigung äußerte, da diese Änderungen im Gegensatz zu katholischen Werten waren und so eine Gefahr für die Grundeinheit der christlichen Familie darstellten.

Der Autor stellt auch fest, dass ein Durchschnittsleser des *Catholic Bulletin* viele Informationen über die Frage der Einwanderung bekam. Das *Catholic Bulletin* stellt eine bedeutende (manchmal auch einzige) Quelle für Historiker und andere Forscher dar, die Antworten auf Fragen bezüglich der Einwanderungsproblematik in den USA suchen, vor allem aber, wenn die Historiker wissen wollen, was die Menschen über spezifische Probleme oder Ereignisse wussten und was sie von ihnen hielten.

Slovstvena in pridigarska ustvarjalnost Leopolda Volkmerja

Blanka Bošnjak*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 821.163.6.09:929Volkmer L.

Blanka Bošnjak: Slovstvena in pridigarska ustvarjalnost Leopolda Volkmerja. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 86=51(2015), 1, str. 129–147

Leopold Volkmer (1741–1816) je v težavnih zgodovinskih okoliščinah skušal slediti določnicam razsvetljskega modela pesništva, k čemur med drugim kaže tudi zvrstno-vrstna raznolikost njegove poezije; upoštevati je treba še njegovo zavzeto pridigarsko dejavnost, od katere imamo v celoti ohranjeni samo dve rokopisni pridigi iz fare pri Sv. Marjeti (iz 1778 ter 1785) in dva osnutka za pridigo (za peto in tretjo nedeljo po veliki noči).

Ključne besede: Leopold Volkmer, pridiga, verzna povestica, razsvetljenstvo, vzhodnoštajerska slovstvena ustvarjalnost, 18./19. st.

1.01 Original Scientific Article
UDC 821.163.6.09:929Volkmer L.

Blanka Bošnjak: Leopold Volkmer's Literary and Preaching Creativity. Review for History and Ethnography, Maribor 86=51(2015), 1, pp. 129–147

In difficult historical circumstances, Leopold Volkmer (1741–1816), tried to follow the enlightenment poetry model determiners, which can, among others, be found in the wide variety of genres and forms of his poetry. One also has to consider his enthusiastic preaching activity, of which only two handwritten sermons from the St. Marjeta parish (from 1778 and 1785) and two drafts of a sermon (for the fifth and the third Sunday after Easter) are completely preserved.

Key words: Leopold Volkmer, sermon, verse story, Enlightenment, East Styria literary creativity, 18th/19th century

* Izred. prof. dr. Blanka Bošnjak, Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, blanka.bosnjak@um.si

ZGODOVINSKE OKOLIŠČINE

Leopold Volkmer (rojen 1741 v Ljutomeru, umrl 1816 na Destrniku, prej Sv. Urban v Slovenskih goricah), priznan pridigar, prevajalec in avtor cerkvenih pesmi, katehetičnih in obrednih besedil kakor tudi prvi posvetni pesnik na vzhodnoštajerskem območju, je živel v času razsvetljenskih reform pod vladavino Jožefa II. in Marije Terezije, ki so korenito zaobrile dotedanji način življenja in vrednostne sisteme. Za razvoj književnosti, torej tudi drugačnega razumevanja njene vloge, so imele pomembne posledice ter posreden vpliv zlasti reforme na kulturnem in cerkvenem področju: leta 1735 – jezuitske šole preidejo pod državno nadzorstvo, leta 1746 – strožje izvajanje določb o razglašanju papeških odlokov le z odobritvijo državnih oblasti; prehod cenzure v roke državnih organov, leta 1747 – uvedba državnega nadzorstva nad t. i. »filozofskim študijem«, leta 1751 – odprava oglejskega patriarhata ter ustanovitev nadškofije v Gorici za habsburški del patriarhata, leta 1760 – uvedba državnega nadzorstva nad gimnazijami, leta 1770 – razglasitev šolstva za t. i. »politično zadevo« (politicum), leta 1772 – Kumerdejev predlog Mariji Tereziji o uvedbi ljudskih šol v obliki nedeljskih šol na Kranjskem, leta 1773 – odprava jezuitskega reda; podržavljenje dotlej jezuitskega šolstva, leta 1774 – »Splošna šolska uredba« uvede splošno šolsko obveznost in določi podrobnejšo organizacijo osnovnega šolstva v avstrijskih deželah; za ogrske dežele ureja ista vprašanja *Ratio educationis* iz leta 1777, leta 1776 – uvedba sprejemnih izpitov za gimnazije, pri čemer je šlo zlasti za omejitev dotoka študentov s podeželja, leta 1781 – patent o verski toleranci, med letoma 1782–1790 – odprava večine samostanov ter združitve njihovega premoženja v »verski fond« za financiranje drugih cerkvenih reform, leta 1783 – preureditev škofij v glavnem v skladu z obstoječimi političnimi upravnimi enotami in povečanje pomena škofov predvsem kot predstavnikov vlade (jožefinski sistem); zmanjšanje obsega in povečanje števila župnij, pri čemer je šlo tudi za zблиževanje položaja duhovnikov in državnih uradnikov, tako po preskrbi kot tudi po nalogah, istega leta 1783 – odprava večine bratovščin ter uvedba generalnih semenišč za vzgojo duhovnikov v smislu jožefinizma, v času 1783/1784 – vnovična omejitev pristojnosti cerkvenih sodišč, leta 1784 – uvedba šolnine na gimnazijah, v letih 1790/1792 – konec reform in močna zaostritev cenzurnih določb (Čepič [et al.] 1979: 377).

ŽIVLJENJE IN DELO LEOPOLDA VOLKMERJA

V času Volkmerjevega življenja so se torej postavili temelji novih pogledov predvsem na cerkev in izobraževanje, ki je prešlo v državne roke, to se je odražalo tudi na Volkmerjevi življenjski poti. Leta 1753 je začel obiskovati gimnazijo v Varaždinu, kjer je v letu 1759 končal šest razredov; v teh šolskih letih se je Volkmer srečal z rabo narodnega jezika v šoli.¹ Filozofijo in teologijo je leta 1765 doštudiral v Gradcu in po leto dni trajajočem praktičnem pouku v graškem semenišču je dobil kaplansko mesto pri Sv. Ožboltu na Ptuju. Hkrati se je postopoma uveljavljal kot deški vzgojitelj in morda je bil zato leta 1769 premeščen k ptujski mestni župniji, kjer je vodil zasebno šolo v smislu normalke in nižje gimnazije. Kot kaplan je Volkmer deloval med letoma 1784 in 1799 med drugim še na Destrniku in med letoma 1799 ter 1808 v Dvorjanah (Sv. Martin), kjer se je tudi upokojil.² Leta 1812 se je vrnil na Destrnik, kjer je do svoje smrti 1816 nadaljeval z dušnim pastirstvom, vzgojo mladine in pisanjem (Slodnjak 1986: 571). O Volkmerju je za leto 1815/16 Kellner, okrajni šolski nadzornik, v svojem poročilu, ki je bilo namenjeno sekovskemu škofijskemu ordinariatu, zapisal: »Pensionirani zlatomešnik, gospod Leopold Volkmer, bi bil s svojo učenostjo in pobožnostjo, pa s svojo neizrekljivo gorečnostjo že davno zaslužil najboljšo župnijo. Zadrževala ga je ponižnost njegova. On je na tihem veliko dobrega storil, posebno s podučevanjem mladine. Veseli ga zavest, da so bili oni možje svoje dni njegovi učenci, ki opravljajo sedaj imenitne službe, in se ga vedno hvaležno spominjajo« (cit. po: Vrbnjak 1998: 116).

V času Volkmerjevega življenja in delovanja je prišlo do pomembnih sprememb znotraj cerkvene upravne organizacije na Štajerskem: pod Jožefom II. se je po tisoč letih prenehala salzburška škofijska oblast nad štajerskimi in koroškimi Slovenci. Pij VI. je leta 1788 prenesel škofijski sedež iz Gorice v Ljubljano, hkrati pa se je na Štajerskem izvedla nova razmejitev sekovske in lavantinske škofije. Župnije mariborskega okrožja desno od Drave so prešle pod graško škofijo, župnije celjskega okrožja pa pod lavantinsko škofijo. Po tej razdelitvi je šla meja med sekovsko in lavantinsko škofijo ob bivši koroško-štajerski meji in je niže od Dravograda dosegla Dravo. Do Vuhreda je bila škofijska meja ob Dravi, pod

¹ Prim. Majda Potrata: *Pesništvo Leopolda Volkmerja*, Maribor, 1994, 12.

² Pred upokojitvijo je bil Volkmer med letoma 1773 in 1784 kurat Golobovega beneficija in bolnišnice v ptujski mestni župniji. Na Destrniku je bil med letoma 1789 in 1799 provizor, 1799 pa provizor v Vumpahu (župnija Vurberk) (Slodnjak 1986: 571).

Vuhredom pa se je po vrhu Pohorja med Framom in Sv. Martinom spustila na ravnino; tekla je mimo Pragerskega, med Majšperkom in Ptujsko goro mimo Žetal ter se je blizu izvira Sotle združila s hrvaško-štajersko mejo, ki jo je do izliva v Savo določala Sotla. Deželna meja med Kranjsko in Štajersko je bila hkrati tudi meja med lavantinsko in ljubljansko škofijo. 15. aprila 1789 je celjsko okrožje prišlo dokončno pod oblast lavantinskega škofa, vendar ta sprememba štajerskim Slovincem ni pomenila lažjega položaja. Lavantinska škofija je tako segala od Št. Andraža v Labodski dolini do Sotle, vendar je bila komunikacija s škofom zelo otežena, saj je bil sedež škofije na nemškem ozemlju. Še težji položaj je bil za Slovence mariborskega in graškega političnega okraja, saj je bilo tedaj ok. 200.000 Slovencev podrejenih brezobzirni sekovski škofiji. Začelo se je vsestransko ponemčevanje, pa tudi noben sekovski škof ni znal slovensko, čeprav je prihajal k njim najboljši del duhovniških vrst prav iz slovenskih krajev. Mladi duhovniki, ki so se šolali v Gradcu, kakor tudi Volkmer, velikokrat niso znali v slovenščini niti osnovnih molitev. Edini Slovenec tedaj, ki je postal sekovski stolni kanonik, je bil Andrej Kavčič, mariborski mestni župnik, doma pri Kapeli pri Radgoni, in sicer je njega ta čast doletela leta 1808 (Kovačič 1926: 314–316).

Volkmer se je na svoji poti dušnega pastirstva, še posebej pa kot pisatelj, soočal z jezikovnimi vprašanji, ki v njegovem času niso bila enostavna. Iz vizitacijskih poročil³ in drugih zgodovinskih dokumentov je moč razbrati, da so se morali slovenski duhovniki zagovarjati sekovskim škofijskim oblastem za vsako opustitev nemščine v cerkvi. Cerkvena oblast je zahtevala dvojezične katekizme in druga verska besedila, saj je bilo njeno načelo, da naj bo slovenščina samo pot ali most za usvojitev nemščine.⁴ V celoti gledano, pa je ohranjena le Volkmerjeva zapuščina, ki jo predstavljajo štirje ohranjeni tiski in rokopisi različnega obsega; med rokopisi so ohranjeni dve pridigi in dva osnutka za pridigo, prepis nemške pesmi v gotici, dve cerkveni pesmarici in prvi del zbirke posvetnih pesmi; med tiski je prva knjižna izdaja, in sicer prevod nemške terezijanske cerkvene pesmarice *Pesme k tem opravili te svete meše, s toj pesmoj pred predgoj* (1783); v ta čas sodijo tudi njegove rokopisne razlage evangelijev in pridig, ki so jih širili s prepisovanjem. Prav tako sta tiskani knjižici *Der Messgesang. Mešna pesem*

³ Eno izmed pomembnejših je Kellnerjevo vizitacijsko poročilo, z dne 18. 12. 1812, hranjeno v Škofijskem arhivu v Mariboru.

⁴ To se je očitno odražalo v Volkmerjevi odločitvi, npr. pri tisku »Der Messgesang. Mešna pesem. V Graci pri Widmannstaeti 1789«, postaviti nemško besedilo na prvo mesto (Kotnik 1968: 699–701, povzeto po: Potrata 1994: 11).

(1789), ki je prevod nemške cerkvene pesmarice, *Te Deum laudamus* (1795) pa je prevod iz latinščine. Prevod je tudi rokopisna cerkvena pesem *Pesem pred nai Svetešem Zakramenti iz lat. Sv. Tomaža Akv. predstavljena* (1809), *Pange lingua* (1813) in druge; med tiski, ki je hkrati tudi edini znani Volkmerjev posvetni tisk in prvi te vrste na slovenskem Štajerskem, je *Hvala kmetičkega stana ino tobačje trave v dveh pesmah zapojena v leti 1807* (V Marburgi, se neide per Josephu Martinu Merziger Bukvarju. Pritiskana pri Schützi).⁵ Pesem *Hvala* je bila bolj priljubljena in jo je prvi opisal Jožef Pajek, *Prva pesem od kmestva* pa je nekoliko predelana izšla v Dajnkovi zbirki *Posvetne pesmi med slovenskim narodom na Štajarskem* (1827), v Ahaclovi pesmarici *Pesme po Koroškim ino Štajerskim znane, enokoljko popravlene ino na novo zložene* (1838), razširila se je celo na kajkavsko območje;⁶ obe pa je prepesnil tudi Štefan Modrinjak. Leta 1835 je Anton Murko posthumo izdal Volkmerjeve pesmi *Fabule ino Pésmi* (1836), ki jih je posvetil grofu Matiju Konstantinu Wickenburgu, s podpisom »Izdavec«, s čimer si je nakopal Prešernovo grajo,⁷ saj je bil ogorčen zaradi Volkmerjevih verzifikacij, ki so izšle sočasno z njegovim *Krstom pri Savici* (Slodnjak 1986: 571–572, Potrata 1994: 5–13, Čeh Steger 2012: 359–361, Slodnjak ([1968]: 3–12).⁸

Volkmer si je s svojimi tiskanimi in rokopisnimi besedili na slovenskem Štajerskem prizadeval ohranjati slovenski jezik, in sicer vzhodnoštajerske različice slovenskega knjižnega jezika na prehodu iz 18. v 19. stoletje, pri čemer se je bolj ali manj dosledno približeval prleški osnovi (Rajh 1998: 44). Volkmer je tako pripadal tistim duhovnikom, ki so imeli ohranjanje slovenščine na našem območju, kljub močni germanizaciji, za prednostno nalogo, ali kakor lahko preberemo o tem dogajanju tedaj v knjigi Antona Krempla: *Dogodivšine štajerske zemle. Z' posebnim pogledom na Slovence iz 1845. leta* (novejša faksimilirana izdaja 1974. leta): »Ako bi tedaj ravno

⁵ Knjižica je shranjena v Univerzitetni knjižnici Maribor pod signaturo 1837.

⁶ Fran Ilešič: *Hrvatska dobrovolja i popevka Od kmetskega stališa preštimanja*, Zagreb, 1938.

⁷ Prešeren je Murku očital, da s to izdajo Volkmerjevih pesmi ni izpolnil upov, ki jih je zbudil s slovnico in slovarjem, »ampak da je zašel celo med narodne izdajalce, ker je slovenstvo osramotil z izdajo Volkmerjevih »čenč« (Slodnjak [1968]: 12).

⁸ Volkmerjev zapuščina: rokopisi: Ms 43 Leopold Volkmer: Pridige in pesmi, dve pridigi in dva osnutka pridig, *Der englische Gruss*, *Pesem pred nai Svetešem Zakramenti* (1809), *Pange lingua* (1813), *Zmes za pevca I. del* (1814), Ms 47 *Pesme k Božji Službi vu rimski katoliški Cirkvi* (1805). Tiski: *Pesme k tem opravili te svete meše, s toj pesmoj pre predgoj* (Gradec 1783), *Der Messgesang. Mešna pesem* (1789), *Te Deum laudamus* (1795), *Hvala kmetičkega stana ino tobačje trave* (1807) (Slodnjak 1986: 571–572). Hranita jih mariborska Univerzitetna knjižnica (večino) ter Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani.

resnica bila, kaj néki nam sovražni Nemci še zdaj rečejo, da so Dolnoštajerci per izobraženji najzadni, tak bi to prišlo od tega, da so naše šole ali učilnice ne učiliša keršanskega navuka ino drugih hasnovitih, lepih ino potrebnih znanjih, temuč samo po sili vadenja na nemško besedo. Ali hvala ino vse dobro onim duhovnikom ino nekerim posvetnim gospodom, v' kerih je domorodska lubezen za slovenšine stran se zbudila, naj toto tudi v' sercah svoje mlade črede zbudijo! Le tak, da bo najprejd po slovensko, botem še le nemško v' šolah se učilo, bodo naše šole prave učilnice« (Krempl 1974: 237).

Krempl je tudi ugotavljal, da se je za Jožefa II. in Franca I. kljub vsemu povečal pomen narodnih jezikov, da je bil celo na univerzi v Gradcu, poleg učiteljev za francoski, italijanski in druge jezike, sprejet celo učitelj slovenščine: »V' Gradci so za vsako lepo znanje, za vsako vučenost posebni vučeniki bili postavljeni, med totimi tudi za zvuunske jezike, za italianskega, za francozkega i. t. d. Zadnič je tudi za ces. Franca kumaj z' velikim zavdanjom se dovolenje dobilo, da je za domači *slovenski jezik* vučenik postavljen /.../« (prav tam: 251).

Krempl nadalje meni, da je slovenščina v Gradcu od takrat naprej imela boljše mesto, čeprav kljub številnim Slovincem tedaj v Gradcu niso premgli slovenske cerkve, vendar to pripombo zapiše Krempl na kratko samo v drobni opombi pod tekstom. Posledica večje veljave slovenščine so, po Kremplovem mnenju, številne izdaje slovenske slovnice oz. gramatike (Šmigoc, Dajnko, Murko, Kopitar), slovarjev (Gutsman, Murko, Jarnik, Caf) ter razmah književnosti (Slomšek, Dajnko, Murko, Glaser, Košar, Verdinek, Veršič in drugi (prav tam: 251–252). V tej povezavi je Krempl omenil tudi posthumno Murkovo izdajo Volkmerjevih slovenskih pesmi in fabul: »*Volkmerove* slovenske pesme in fabule je *Murko* vundal, ter svojo gramatiko drugokrat, ino je v' toti že zdajni pravopis gor vzel ino ga vsem znotranjo-austrijskim Slovencom perporočil, Čehi, Polaki ino Ilirci že tak v' totem pišejo« (prav tam: 252).⁹

Glede Kremplove izdaje knjige *Dogodivščine štajerske zemlje* pa se je treba tudi zavedati, da je imel avtor številne težave s cenzuro in da je moral to knjigo kar štirikrat popravljati oziroma jo na novo prepisati, zato so

⁹ Leopolda Volkmera, pokojnega duhovnika Sekavske škofije Fabule ino Pésmi. Spravil ino s kratkim Volkmer'vim življenjom na svetlo dal Anton Janez Murko. V Gradcu. 1836. To Volkmerjevo posthumno izdajo je Prešeren odločno odklonil z epigramom »Izdajavcu Volkmera fabul in pesem«, A. M. Slomšek pa se je o Volkmerjevem delu izražal zelo pohvalno (Slomšek 1853: 107–126).

Kreplovi hvalospevi na račun delovanja in odredb takratnih cesarjev ter oblastnikov razumljivi.

Z vidika literarnozgodovinskega pomena pa je med prvimi sistematično o Volkmerjevem življenju in slovstvenem ustvarjanju pisal Ivan Macun v svojem enciklopedičnem delu *Književna zgodovina Slovenskega Štajerja* iz leta 1883, pri čemer je med drugim izhajal iz Slomškovih *Zbranih spisov III* ter *Drobtinic*, 1853, zatem pa podal življenjepisne podatke iz Murkovega spisa: »Podlaga temu obširnejemu životopisu je 'Kratko življenje Leopolda Volkmera' napisano po Ant. Murku ter stoječe v delu: Leopolda Volkmera pokojnega duhovnika Sekavske škofije Fabule in Pesmi. Spravil in s kratkim Volkmer'vim življenjem na svetlo dal Anton Janez Murko. V Gradci 1836. /.../ Njegove pesmi dal je ob enem z životopisom po spisu Povodnovem A. Murko na svetlo in to z nemškimi opazkami« (Macun 1883: 68–69).

Macun je torej poudaril dejstvo, da je Murko ob življenjepisni dal »na svetlo« tudi Volkmerjeve pesmi, o katerih Macun meni, da so zložene za skoraj vse kmečke priložnosti, da upovedujejo kmečko življenje v veselem tonu, pri čemer avtorja primerja z »veseljakom« Jurijem Japljem, »kakor je bil njegov tekmeč ali parnik na Kranjskem« (prav tam: 69). V nadaljevanju Macun pojasni, zakaj naj bi Volkmerjeve pesmi ne ustrezale nekaterim »slovenskim učenjakom«, pri čemer izpostavi predvsem tri razloge: jezik, »kakor se govori v unih krajih«, veliko število germanizmov in neostra satira, ki je bolj šala. V zaključku zapiše nekoliko ostro sodbo o avtorjevem pesništvi in njegovem mestu v takratni slovenski literaturi: »Volkmerjeve pesmi v daljni razvitek naše literature neso kaj segale, ker so veliko predolgo ležale v prahu, ko je veliko veči duh na Kranjskem, akoravno takrat le samo za literate pomolil visoki svoj duh naime Franc Prešérn. Temveč pak se mi zdi, da so delovale v samem narodu ter čisto staro narodno poezijo izpodrinile veči del po unih krajih, tako da so se poznej lahko v samem narodu šopirile pesmi, kako so jih neki učitelji in posebno Vrbenjak še veliko slabeje zlagali pol cerkvenega, pol posvetnega praznega zadržaja« (prav tam: 71).

Veliko bolj pozitivno in s posebnim razumevanjem za specifične politične, slovstvene in jezikovna razmere v severovzhodni Sloveniji za časa Volkmerjevega delovanja je pisal o avtorju Anton Slodnjak v razpravi *Slovstveni in narodopisni tokovi v severovzhodni Sloveniji v 19. stoletju*, [1968], v kateri v krajšem odlomku o njem ugotavlja, da je Volkmer »vstal tudi v tej obrobni, med nemštvo in madžarstvo izpostavljeni zemlji, ki je bila tudi notranje neenotna, ker je sprejemala kulturne pobude iz nemškega, madžarskega, hrvaško-kajkavskega in kranjskega območja« ([1968]: 2),

kar je sovpadalo s časom dozorevanja prvega pesniškega almanaha *Pisanice*. Volkmer je v tem obdobju pričel poleg cerkvenih pesmi pisati tudi posvetne verze in basni »v domačem, vendar knjižnem jeziku rahlo približanemu narečju« (prav tam), med njimi didaktične verze iz kmečkega življenja v Slovenskih goricah, pri čemer je želel »državljansko vzgajati« (npr. v *Drugi pesmi od tobaka*) ali pa uveljavljati splošna etična načela;¹⁰ z dvema besediloma (*Lipa ali sladka krčma*, *Hrast ali žalostno ločenje*) se je po Slodnjakovem mnenju avtor postavil nad »sivo katekizemsko poučnost« in se približal zgledom romantične poezije, v pesmi *Pravda ali turška pravica* pa je celo obsodil »avstrijsko uradniško podkupljivost«; Slodnjakova sodba je dokaj spodbudna tudi v jezikovnem in poetološkem smislu, saj meni, da je avtorjeva poezija v nekaterih primerih kljub trdemu domačemu narečju »zazvenel[a] blagoglasno«, v nekaterih njegovih »fabulah ino pesmih« pa se najdejo celo sledovi »razumnega purizma«, in v nadaljevanju zaključí: »S tem pa je tudi dokazal, da je bil kljub pretežno didaktični, pogosto celo vulgarni verzifikaciji, ki je 1836 v prvi knjižni izdaji izredno hudo vznevoljila Prešerna, vendarle prvi posvetni pesnik severovzhodne Slovenije, vrstnik Vodnikov, četudi zaradi drugačnega jezikovnega gradiva in metrično-ritmičnega postopka bolj prozaično težak, rustikalno vsakdanji in samotarsko dolgovezen, v splošnem pa vendarle šaljiv, dobrodušen in kmečko naraven« ([1968]: 3).

VOLKMERJEVO POSVETNO PESNIŠTVO IN PRIDIGARSKA DEJAVNOST

Volkmerjevo posvetno pesništvo je pričelo nastajati nekako v istem času, kakor je izhajal pesniški zbornik oziroma almanah *Pisanice* (*Skupspravljanje Kranjskeh Pissanic Od Lepeh Umetnost*), ki je izšel 1779, 1780 in 1781, vendar se z vidika različnih pesniških zvrsti in oblik mestoma pojavljajo delne podobnosti. V *Pisanicah* so v ospredju oda, elegija, epigram, pastoralna ljubezenska pesem, kmečka stanovska pesem, prigodnica in poučna pesem, ki predstavljajo liriko. Med epskimi zvrstmi se pojavlja moralična pripoved oziroma verzna povestica, ki sta jo kot termin v slovenski literarni zgodovini pričela uporabljati J. Šlebinger in I. Grafenauer. Ime se je oblikovalo po izvorni nemški obliki »moralische Erzählung«,

¹⁰ Snov je Volkmer črpal iz sodobnih in antičnih basnopiscev: Ezop, Phaedrus, Gellert, Gleim, Lessing idr.

kar je Grafenauer prevedel kot »moralična pripoved«, sodobnejši prevod pa je »moralična pripoved«. Vendar je v tej besedni zvezi vprašljiv pojem »pripovedi«, saj je presplošen in lahko v literarni teoriji pomeni sodobno obliko pripovednega proznega teksta. Zato je primeren tudi pojem »verzna povestica« ali »povestica v verzih«, pri čemer je poudarek, da gre za verzne tekste (Kos 1987: 20). Verzna povestica je zvrst, ki je bila v nemški razsvetljenski literaturi iz sredine 18. st. pogosta, pri čemer je nastala predvsem po zgledu Lafontainovih zgodb in basni. Za verzno povestico je bilo značilno, da je sicer nastala iz tradicionalnih sestavin – po motive je segala v antične zgodbe, Boccacia, srednjeveške eksemple kakor tudi v paraboliko in alegoriko, pri čemer je bila obvezna razsvetljenska podlaga s poudarkom na razumnih življenjskih užitkih. Pojavljale so se tudi močno vzgojne, didaktične in moralistične verzne povestice, v načinu uporabe pripovednih postopkov pa so se v glavnem vzorovale pri Lafontainovi zložni, nazorni pripovedi, s pogostimi didaktičnimi vložki ali zaključki. Zlasti v tej obliki je postala verzna povestica nosilka jasnega socialno-moralnega nauka, ki pa je imel glede na različne možnosti razsvetljenskih poudarkov tudi različno vsebino (prav tam: 21–25).

Zvrsti verzni vzorcev v *Pisanicah* so vzeti iz starejše klasicistične poetike, zlasti iz nemške literarne sfere (npr. J. Ch. Gottsched), in v glavnem ustrezajo tistim, ki jih je obravnaval M. Denis v spisu iz leta 1772 *Ein Gespräch von dem Werthe der Reime*, v katerem je večinoma pisal o uporabi rime. Navaja mnoge vzore, tudi Klopstockove, v katerih skuša prikazati potrebo po omejevanju uporabe rime, ki jih Denis priporoča predvsem za basni, verzne povestice, epigrame in pesmi (prav tam: 20). Zanimivo je, da so bile glavne zvrsti, ki jih je Dev gojil od drugega zvezka *Pisanic* naprej, epigrami, basni, poučne in prigodne pesmi, od tretjega zvezka naprej pa verzne povestice, kar je veljalo tudi za Vodnika, tako da verzne povestice postanejo s svojim številom in izrazitostjo v tretji številki *Pisanic* glavna pripovedna zvrst zbornika (glavni vzor sta bila Gellert in Gleim). Verzne povestice Deva (npr. *Nezvestoba*, *Sodne dan enega pijanca*, *Paradiš*) in Vodnika (npr. *Klek*)¹¹ so bile tako najbolj tipična oblika slovenskega razsvetljenskega pesništva in do Prešernovih balad in romanc tudi najizrazitejša zvrst slovenske pripovedne poezije. Njune verzne povestice so večinoma zgrajene kot lagodna pripoved o kakem nenavadnem, bizarnem ali tudi vulgarnem dogodku, pri čemer pripoved satirično smeši svoj predmet

¹¹ J. Kos meni, da je Vodnikov *Klek* »najboljši pisaničarski prispevek k zvrsti verzne povestice« (prav tam: 21–25).

in svari ter poučuje bralca o škodljivosti splošno razširjenih ženskih in moških negativnih lastnosti (pijanstvo, prepirljivost, lenoba, nepokorščina, obrekljivost, nezvestoba ...). Največkrat pa so bili izpostavljeni motivi ženskih negativnih lastnosti, kar kaže na izrazito konservativno in patriarhalno malomeščansko miselnost. Razsvetljenski ideal je bil tudi pametno in čutno usmerjenega človeka ohranjati v mejah avtoritativne krščanske tradicije. Pri Devu je bilo to prizadevanje tako močno, da sta prisotni stroga morala in zlasti kazni, kar mestoma spominja na baročne verzificirane eksemple v smislu baročnih »pergodb« J. Svetokriškega (prav tam: 21–25).

Na morebitno delno vrstno-zvrstno povezavo med Volkmerjevim pesništvom in osrednjeslovenskim razsvetljskim pesništvom zlasti Deva in Vodnika opozarja tudi podatek, da je imel Volkmer izredno bogato zbirko znanstvenih in leposlovnih knjig na Destrniku, ki si jo je z leti obsežno nabral in zatem zapustil naslednikom, vendar so jo na žalost Nemci med okupacijo odnesli (o tem poroča župnijski urad na Destrniku). Delni popis Volkmerjevega knjižnega fonda je opravil Jožef Pajek in v njem je najti dela Buffona, Klopstocka, Wielanda, svetovnih zgodovinarjev, potopiscev ipd. (Munda 1986: 573).¹² Za razpravo so bile analizirane pesmi rokopisne pesmarice *Zmes za pevca. I. del* (1814),¹³ pri čemer je bilo opaziti nekoliko podobnosti v pojavljanju nekaterih pesniških zvrsti in oblik, zlasti kmečke stanovske pesmi, epigrama, prigodnice, poučne pesmi, najbolj pa nas je zanimal pojav t. i. verzne povestice. O zvrstno-vrstni raznolikosti Volkmerjevih pesmi v rokopisni zbirki *Zmes za pevca*, 1814, je pisala M. Potrata, ki ugotavlja, da je najpogostejša basen z več kot polovico besedil (21), sledi ji didaktična pesem (3) in dve moralični pripovedi (*Kositva ali prazni strah*, *Brumda ali povrženi rat*). V zbirki so še štirje epigrami, dve pivski pesmi, tri sejmarske pesmi, in dve reflektivni pesmi: *Lipa in sladka krčma*, *Hrast ali žalostno ločenje* (Potrata 1994: 19). Zabavi so namenjene sejmarske pesmi v nizkem slogu in pivska pesem, pojavljata se tudi šaljivka, hvala kmečkega stanu in reflektivna pesem. Avtorica nadalje navaja, da so v obravnavani zbirki prisotni tako klasicistični zgledi kakor tudi značilnosti baročne retorične proze in poezije, kar se kaže v naslavljanju pesmi, pogostih nagovorov bralcev/poslušalcev, retoričnih figur in vzorcev shola-

¹² Jožef Pajek poroča tudi o Volkmerjevem rednem spremljanju nemškega tiska, v drugo polovico šestdesetih let 18. stoletja pa postavlja nastanek Volkmerjevih prvih posvetnih besedil (1885: 7). M. Potrata pa meni, da je začel pisati prve pesmi 1786. leta (Potrata 1994: 14).

¹³ V natisnjeni verziji iz monografije Majde Potrata: *Pesništvo Leopolda Volkmerja*, 1994.

stične pridige, pri čemer izstopa tudi socialno-kritična podoba sveta, kar pogojuje primarni verizem določenih Volkmerjevih pesmi. Vse te različne vidike pa povezujejo razsvetljenske ideje o altruističnem delu, razumnem obvladovanju senzualnosti, urejenosti sveta, avtoriteti razuma, pri čemer daje prednost tradicionalni krščanski morali (prav tam: 113–114). Slednje ugotovitve napeljujejo na misel, da je mogoče med nekaterimi naštetimi zvrstno-vrstnimi oblikami Volkmerjevih pesmi obravnavane zbirke najti tudi obliko verzne povestice, kar bi postavilo možne vzporednice s pojavom te zvrsti v osrednjeslovenski posvetni pisaniški pesemski ustvarjalnosti. Med pregledanimi pesmimi v zbirki *Zmes za pevca* bi lahko določilom verzne povestice ustrezale naslednje pesmi: *Brumda ali podvrženi rat*, *Kositva ali prazni strah*, *Kruh ali človečja hudobija*, *Želod ali popravljena pamet*, *Kamen ali zrela skopost* ter pogojno *Zakon ali čudovita glihinga* in *Mojstrije ali levi žep*. Izbrane pesmi imajo določene značilnosti verzne povestice, zadnji dve pa sodita vanjo sicer motivno-tematsko, vendar sta pisani v izrazito nizkem slogu šaljivke. Obe pesmi *Brumda ali podvrženi rat*, *Kositva ali prazni strah* Potrata opredeli kot t. i. moralični pripovedi, kar sicer ustreza razumevanju moralistično obarvane verzne povestice. Volkmerjevo šolanje pri jezuitih je nedvomno vplivalo na njegova izhodišča v klasicistični poetiki in v tradiciji cerkvenega govorništva (prav tam: 26), saj imajo vsaj njegove verzne povestice zgradbo, ki spominja na sholastično pridigo, pri čemer jih odlikuje izrazita trodelnost, in sicer naslov kot sinopsis in uvod, ki napoveduje glavno misel, jedro (*confirmatio*) ter sklep. Leopold Volkmer je bil namreč v svojem času na slovenskem Štajerskem (poleg prevajalske dejavnosti, cerkvenega in posvetnega pesništva) predvsem priznan kot pridigar, ki je slovel tudi kot učitelj in vzgojitelj mladih. V Univerzitetni knjižnici Maribor so pod signaturo Ms 43¹⁴ shranjeni in ohranjeni le dve pridigi ter dva osnutka pridig, kar je Pajkova zasluga, saj je prav on napravil prvi sistematični popis Volkmerjeve slovstvene ustvarjalnosti (prav tam: 7–8), ki je po njegovih pričevanjih prvotno zajemala okoli petdeset pridig, shranjenih pri šentruperškem župniku Janezu Strahu, »videl pa je vsaj še 1809. napisano pridigo za velikonočni ponedeljek, v kateri je bilo govora o praznem zaupanju, ker so jo tedaj hranili pri S.

¹⁴ Rokopis z oznako Ms 43 sicer v celoti obsega 5 ovojev različnega rokopisnega gradiva (dve pridigi in dva osnutka pridig, *Der englische Gruss*, *Pangelingva*. Zapojeno na Den svetih Janža no Pavla. 1813, ZMES za PEVCA I Del. Pisano v Farofi svetega Verbana pri Ptui 1814), ki je prišlo v Univerzitetno knjižnico Maribor s prvim delom zapuščine dr. Jožefa Pajka, pri čemer je gradivo razvrščeno po vrsti in času nastanka. Ta rokopis je knjižnici leta 1920 podaril Josip Zidanšek (Potrata 1994: 14).

Urbanu. Sled za njimi se je izgubila« (prav tam: 16). Ohranjeni rokopisi pridig so torej ostanek izgubljenih rokopisnih tekstov, ki so nastajali v daljšem časovnem obdobju, morda največ za časa Volkmerjevega bivanja v Vurbergu 1789. leta, ko so nastajali tudi prevodi cerkvenih pesmi in prve njegove posvetne pesmi, po vsej verjetnosti pa je večina pridig, glede na Volkmerjeve vpise v vurberških župnih maticah, nastalo okrog leta 1799 med njegovim kaplanskim delom na Ptuju in pri Sv. Urbanu, danes Destrniku; ker na podeželju duhovniki niso znali slovensko, kakor npr. župnik pri sv. Marjeti, je Jurko (Oroslov) Caf v pismu Josipu Muršču zapisal, da bi bile Volkmerjeve pridige v rokopisu, če bi jih zbrali, vredne natisa, do česar ni prišlo (prav tam: 15–16).

Rokopisi dveh še ohranjenih pridig in dveh osnutkov pridig se nahajajo v prvem ovoju omenjenega rokopisa (Ms 43) in čeprav so besedila časovno iz različnih let, so pisana na papirju istega formata, ki je osmerka, na zunanem robu imajo posamezni listi s črnilom potegnjeno črto, za katero je zapisan čas nastanka tekstov; vsaka pridiga je po zunanji obliki poseben sešitek in po vsej verjetnosti čistopis, in sicer sta to pridigi:

- *Concio pro Fest. Dedicatiois. Dicta ad S²tam Margar. D²nca in Albis 1778,*
- *Concio pro Festo Transfigurationis D. N. J. C. Dicta ad S²tam Marga. 1785;*

ter osnutka:

- *Expositio Evangelii pro D²nca 5ta post Pasha,*
- *Expositio Evangelii pro D²nca 3^{tia} post Pasha.*

Prvi najstarejši ohranjeni zapis pridige iz leta 1778 je nastal pri Sv. Marjeti, ki je današnja Gorišnica; Volkmerjevo ime je Jožef Pajek 1881. leta pripisal v desni zgornji kot; gre za govor pri svečanem posvečenju; na začetku je latinski, za njim pa slovenski citat iz 19. poglavja Lukovega evangelija *Moja hiša je ena hiša te molitve*; sešitek obsega štiri liste, pri čemer je zadnja stran prazna. V drugem ohranjenem zapisu pridige iz leta 1785 je Jožef Pajek prav tako pripisal Volkmerjevo ime v desni zgornji kot 1881. leta; pridiga se pričinja s citatom iz 17. poglavja Matejevega evangelija *On se je spremenio pred njimi*. Oba osnutka pridig je Jožef Pajek leta 1893 dobil iz zapuščine Jurija Cafa; pri obeh je za robom zapisano: »Facta et Dicta 1792«. Gre za osnutka pridig za peto in tretjo nedeljo po veliki noči (prim. Potrata 1994: 15).

**VOLKMERJEVA PRIDIGA CONCIO PRO FESTO TRANSFIGURATIONIS
D. N. J. C. DICTA AD S²TAM MARGA. 1785**

Kakor je bilo že izpostavljeno, se ta pridiga pričinja s citatom iz 17. poglavja Matejevega evangelija *On se je spremenio pred njimi*:

»Transfiguratus est ante eos.

On se je spremenio pred njimi.

Matt. 17. cap.« (Volkmer 1785: [1]).

Pridiga je pisana v sešitku štirih listov formata osmerke, pri čemer je zadnja stran prazna, prav tako gre verjetno za čistopis z manjšimi popravki, rokopis je s povečavo relativno dobro berljiv. Tudi ta pridiga je nastala pri Sv. Marjeti, današnji Gorišnici, kar je označeno in ta fara je v kontekstu dogajanja oziroma izvajanja pridige v začetnem delu in ob koncu zapisana kot »Margetnizhka fara«. ¹⁵ Glede jezika in črkopisa, kjer gre za nekoliko nedosledno zapisovanje v bohoričici (nedosledno je zlasti zapisovanje fh in sh), je treba poudariti naslednje: »Leopold Volkmer predstavlja pomemben vezni člen pri razvoju vzhodnoštajerske različice slovenskega knjižnega jezika na prehodu iz 18. v 19. stoletje, saj se je naslonil na knjižnojezikovni vzorec tretje izdaje katekizma iz leta 1777 (Knishiza spitavanya teh pet glavnih shtükov kershanskoga navüka), s svojim slovstvenim delom (in jezikovnim modelom pa je spodbudno vplival predvsem na Petra Dajnka.

Čeprav je Volkmer še vztrajal pri sicer nekoliko nedosledni osrednje-slovenski bohoričici, kažejo posamezne ravnine njegovega knjižnega jezika na bolj ali manj dosledno približevanje prleški narečni osnovi« (Rajh 1998: 44).

17. poglavje evangelija po Mateju *Jezusova spremenitev* (Mr 9, 2–13; Lk 9, 28–36) govori o času šest dni za tem (po Marku prav tako šest, po Luku osem), ko Jezus v 16. poglavju evangelija prvič napove svojo smrt in vstajenje; tedaj vzame Jezus s seboj Petra, Jakoba in njegovega brata Janeza in jih pelje na visoko goro oziroma hrib Tabor, ki se dviga ok. 300 m nad

¹⁵ Pri zapisu citatov iz obravnavane pridige je bila težava pri natančnem razbiranju rokopisa predvsem v razlikovanju med črkami o/a, r/u, u/o, f/S, f/s ..., kar je v prepisu velikokrat tako zapisano, tudi zapisovanje fh in sh ni dosledno, nejasno so večkrat zapisana ločila ter velika začetnica (zlasti S in T); če pa je zapis določene črke popolnoma nejasen, je ob njej dodan vprašaj (?), npr. »shod(?)a«, kjer ni popolnoma jasno, ali res gre za črko »d«, ker zapis te črke nekoliko odstopa. Besede, ki so v Volkmerjevem rokopisu deloma ali v celoti nejasno zapisane, so v prepisu postavljene med poševnici, npr. /guizho/.

Jezreélsko ravnino, v samoto. Tam se je Jezus vpričo njih spremenil oziroma preobrazil,¹⁶ in sicer tako: njegov »obraz je zasijal kot sonce in njegova oblačila so postala bela kot luč« (Mt 17, 2). Tedaj sta se jim prikazala Mojzes in Elija,¹⁷ ki sta govorila z Jezusom (v Lukovem evangeliju sledi krajši opis njunega govora, česar pri Mateju (in tudi Marku) ni zaslediti: »Prikazala sta se v veličastvu in govorila o njegovem izhodu, ki ga bo dopolnil v Jeruzalemu« (Lk 9, 31). Ta izhod (gr. *éxsodos*) ustreza primerjalni razlagi – »kakor je Bog rešil svoje ljudstvo iz egiptovske sužnosti, tako Jezus s svojim »izhodom« iz sveta (tj. s svojo smrtjo, vstajenjem in vnebohodom) do konca uresničuje, dopolnjuje nov eksodus iz suženjstva zlu, grehu in smrti« (Šuštar 2001: 1574)). Zatem sledi Petrov nagovor Jezusu, da naj postavijo tri šotore¹⁸ – Jezusu, Mojzesu in Eliji, v tem pa jih je obsenčil »svetel oblak«,¹⁹ iz katerega je spregovoril glas, da je Jezus njegov (božji) ljubljeni sin, nad katerim ima veselje in naj ga poslušajo. Učenci so se prestrašili, Jezus jih je pomiril, v tem pa ugotovijo, da so znova sami.²⁰ Ko so se vračali z gore/hriba, je Jezus učencem zapovedal, da morajo o tem dogajanju molčati, »dokler Sin človekov ne bo obujen od mrtvih!« V nadaljevanju spregovorijo še o prihodu Elije, ki je že prišel, a ga ljudje niso prepoznali, kakor je utemeljil Jezus, »temveč so storili z njim, kar so hoteli. Tako bo tudi Sin človekov trpel od njih.« Tedaj so učenci doumeli, da jim je govoril o Janezu Krstniku²¹ (Mt 17, 9–13).

V prvem delu svoje pridige Volkmer izpostavi določena dejstva iz obravnavanega evangelija po Mateju, predvsem prikazovanje svetnikov (»jogrov«) Mojzesa in Elije, Jezusovo spremenjenje na Sveti gori, zatem opomni in spomni vernike na Jezusovo trpljenje in vstajenje, kar ljudem daje

¹⁶ Kar je pomenilo predvsem ontološko, bitnostno preobrazbo snovi, »za pojavitev Božje neustvarjene »svetlobe«, »veličastva«, »slave« v čutno zaznavnem svetu. V Bizancu je spor o naravi taborske svetlobe raznel silovite teološke spore, in to ne brez razloga, saj pravo razumevanje taborskega spremenjenja pomeni razumevanje poslednjega smisla vseh ustvarjenih bitij« (Šuštar 2001: 1504).

¹⁷ Mojzes je predstavnik postave, Elija pa predstavnik prerokov ali pa sta oba glasnika in priči božje zaveze z njegovim ljudstvom (Šuštar 2001: 1504).

¹⁸ Po Markovem evangeliju je bil Peter po svoji izjavi glede šotorov zmeden oz. ni vedel, kaj bi rekel (Mt 9, 6); »morda Peter (nerodno in zmedeno) ne izpoveduje le želje, da bi se skrivnostno dogajanje nadaljevalo, ampak hoče tudi povedati, da se mu zdi veličastno videnje vredno novega shodnega šotora, saj je kraj Božje navzočnosti med ljudmi« (Šuštar 2001: 1541).

¹⁹ Oblak je kot znamenje teofanije, simbol izjemnega razkritja božje navzočnosti (prav tam).

²⁰ Na tem mestu se ta evangelij po Luku konča z besedami: »Oni pa so molčali in tiste dni niso nikomur povedali, kaj so videli« (Lk 9, 36).

²¹ O smrti oz. obglavljenju Janeza Krstnika po naročilu kralja Heroda izvemo iz evangelijev že nekoliko prej, in sicer: Mt 14, 1–12, Lk 9, 7–9 ter Mr 6, 14–29.

upanje v njihovem trpljenju. Človeško trpljenje na tem svetu je posledica grehov prvih staršev, pri čemer pridigar napove, da bo govoril predvsem o zaupanju in upanju, pogumnem odrešenju nadlog po trpečem Jezusu (»tem gaishlanem«) oziroma »sa Gnado enega pogumnega odrešhenja od nadlog«. Volkmer v pridigi med drugim večkrat izpostavlja »to Andoht«, »no Savupanje«, »toti T/troſht« in že na začetnih straneh poudari, da je njegova dolžnost govoriti o odrešenju in potrpežljivem prenašanju nadlog: »Moja dushnost je ali, da jas vaf le-tem nagovorim. / Poſluſhte tukaj ta /.../, no to talingo mojega gneshneg govorenja. /.../ / To Gnado enega pogumnega odrešhenja od nadlog bo ta prvi; to mozh enega poterpeshlivnega prenoſhenja teh nadlog bo ta drugi tak /guizho/. Poſluſhte obadva dobrovolno« (Volkmer 1785: [2]).

Sledi razlaga odrešenikove ljubezni do trpečih ljudi v nadlogah (t. i. »nadložnih« ljudi) tudi zavoljo ali s pomočjo evharistije: »Ah njegva lubesen /preta/ nam ſhe je ne vgaſnola. Ravno tako njegva lubesen je /vurshah/, da je on nam nadloshnim k troſhti tega naj ſveteiſhega oltarſkega Sakramentá(?) noterpoſtavo, v katerem on do konza ſveta pri naſ prebivati zhe« (Volkmer 1785: [2]).

Zatem pridigar poda bolj obširne razlage in eksemple oziroma zglede, slikovite opise nadlog: trpljenja ljudi zaradi bolezni, kuge, ki pobija ljudi in živino, revščine ... Približno na polovici svoje pridige Volkmer napove, da bo v drugem delu spregovoril o potrpežljivem prenašanju »vaših« nadlog: »To ſhe mam poprizhati v drugem tali« (prav tam: [4]). Sledijo eksempli in dokaj izvirno zgrajene svetopisemske podobe v obliki roditeljskih metafor, npr. o nebesih kot obljubljeni deželi, do katere se pride le skozi Rdeče morje trpljenja ali puščavo življenja: »Ta nebeſa ſo tiſta oblublana deshela, gde mleko no met(?) /ſvira/, v toto deshelo pa ſe /nozhi/ ne pride, kako ſkos to rdezho morje te mantre, ali pa ſkos to puſhavo enega /terdnega/, no ne(?) dloshnega ſhivljenja« (Volkmer 1785: [4]).

Poleg medbesedilnih retoričnih sredstev – eksemplov (zgledov), primer s topično podobo oziroma aluzij npr. (na Mojzesa, Elijo, Janeza, Jakoba idr.), so poleg svetopisemskih primer in podob prisotni tudi številni vzkliki in retorična vprašanja z odgovori, kakor npr.: »Isvoleni! kak mi nebi naſhe telovne nadloge dobrovolno preneſti mogli, t(?)e to pred ozhmi naſhega ſ telkimi nadlogami obloshenega odrešhenika mamó? kaj je nam trpeti, kaj njega trpeti ne vidimo, no zhi mi njega trpeti vidimo, kak mi nebi radi trpeli? kaj tebe klazhi? moj kriſtian! bos/ſhtvo, s/Shea, glad, bolesen? poglej fem, to vidiſh tvojega odrešhenika, t(?)u ſam od ſe veli, da ſo ti vtizhi v tem luſti, no ta ſveit na S/semli, ne tak boſhni, kak je on, ker je v ſvoji naj vekshi

s/fheji f /.../, no ješihom napajan bio. Mash ti enega bolenega S/fhivota ali eno S/fhaloshtno srze? po/uglej fem! to vidish Jesus/fã tvojega odrešhenika, ker kak ta prerok veli, od nog do v/uerh glave nizh /.../ na fvojem S/fhivoti nima, kerega ferze, kak fveti Evangelifhki pišhejo, vse, kaj fe le grenko no S/fhalostno pravi, kofhto/avati more« (prav tam: [5]).

Sledi daljši in slikovit opis žalostnega Jezusovega trpljenja (pasijona) in zatem navezava na vsakdanje človekovo trpljenje, ki ga ob misli na upanja poln Jezusov zgled lahko bolj dobrovoljno prenašamo, kar nas prav tako lahko navda s silnim navdušenjem: »Sdaj pitam jas, Isvoleni! kerega ferze fe nebo vüshgalo od te Andohti no f/Savuipanja preta(?) najfhemi lubesnivimi odres/fheniki, /.../« (prav tam: [6]).

Volkmer proti koncu pridige izpostavi še številčnost vernikov pri mašah, procesije, ki ne prihajajo samo s Štajerske, da govorijo o tem celo na Hrvaškem in Madžarskem: »Jas fe ali ne prezhudim, da je ta glaf od totega gnadlivega pilda tak dauzh prišho, da ludi nefamo v najfhi fhtajerski, temozh tudi v horvazki, no/u vo/agerfki desheli od njega guzhati vejo,/. jas fe ne prezhudim, da fem od telkih farah prozes/fie pridejo, /.../« (prav tam: [6]).

Vernikov je včasih pri maši toliko, da je cerkev skoraj pretesna za vse, ali kakor se je Volkmer slikovito izrazil z izvirno podobo oz. poosebitvijo – jih je toliko, da jih komaj »belka zirkva objeti premore«. Proti koncu pridige pridigar nagovori (ponovno uporabi poosebitev) še faro Sv. Marjeto, ki naj bo hvaležna svojemu dobremu bogu za tako številčni shod v njeni cerkvi: »Vefeli fe ali lubesniva Margetnizhka fara, no sahvali fe tvojemi dobrotlivemi Bogi sa takega velkega fhod(?)a, kerega ti v tvoji zirkvi mas/fh« (prav tam: [6]). Pridiga se zaključi tako, da je križani Jezus naše upanje in pomoč v nadlogah, z zaključnim »Amen« (prav tam: [7]).

SKLEP

Starejša literarna zgodovina je bila skoraj do sedemdesetih let 20. stoletja glede Volkmerjevega književnega dela nekoliko zadržana – že od Macuna²² naprej (čeprav so pohvalno o Volkmerjevem delu v drugi polovici 19. stoletja sporadično pisali med drugimi že Slomšek, Murko, Pajek idr.), novejša literarnozgodovinske raziskave (predvsem od Slodnjaka dalje) pa njegovi slovstveni ustvarjalnosti dajejo mesto in veljavo, ki ji pripadata, zlasti v smislu njegovega prvenstva v vzhodnoštajerski književnosti. Leo-

²² Ivan Macun: *Književna zgodovina Slovenskega Štajerja*, v Gradcu, 1883.

pold Volkmer je namreč v danih in težavnih zgodovinskih okoliščinah sledil aktualnim določnicam razsvetljenskega modela pesništva, k čemur med drugim kaže tudi zvrstno-vrstna raznolikost njegove poezije, ki je deloma sorodna osrednjeslovenskemu razsvetljenskemu pesništvu (kar pa seveda ne velja za njegov jezik, ki predstavlja vzhodnoslovensko knjižno različico (Rajh 1998: 44)), pri čemer je treba upoštevati še njegovo zavzeto pridigarsko dejavnost, od katere imamo v celoti ohranjeni samo dve rokopisni pridigi iz fare pri Sv. Marjeti, današnji Gorišnici, iz let 1778 ter 1785 (v članku je podrobneje analizirana pridiga *Concio pro Festo Transfigurationis D. N. J. C. Dicta ad S²tam Marga. 1785*) kakor tudi dva osnutka za pridigo (za peto in tretjo nedeljo po veliki noči).

VIRI IN LITERATURA

Blanka Bošnjak, 2014: Recepcija slovenskega dela Leopolda Volkmerja: pomen za vzhodnoštajersko književnost. V: Alenka Žbogar (ur.): *Recepcija slovenske književnosti*. (Obdobja, 33). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 47–54. <http://www.centerslo.net/files/file/simpozij/simp33/Zbornik/Bosnjak.pdf>.

Blanka Bošnjak, 2015: Leopold Volkmer in razvoj vzhodnoštajerske književnosti na prelomu 18. in 19. stoletja. V: Marko Jesenšek (ur.): *Leopold Volkmer: prvi posvetni pesnik na slovenskem Štajerskem*. (Mednarodna knjižna zbirka Zora, 106). Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. 55–71.

Jožica Čeh Steger, 2012: Leopold Volkmer kot pesnik kmečkega stanu. V: Vida Jesenšek [et al.] (ur.): *A svet je kroženje in povezava zagonetna ...: zbornik ob 80-letnici zaslužnega profesorja dr. Marka Križmana*. Maribor (Mednarodna knjižna zbirka Zora). 355–364.

Zdenko Čepič [et al.], 1979: *Zgodovina Slovencev*. Ljubljana. 377–380.

Jože Koruza, 1991: *Slovstvene študije*. Ljubljana.

Janko Kos, 1987: *Primerjalna zgodovina slovenske literature*. Ljubljana. 20–25.

Fran Kovačič, 1926: *Slovenska Štajerska in Prekmurje. Zgodovinski opis*. Ljubljana: Matica Slovenska. 314–316.

Anton Krempl, 1974: *Dogodivščine štajerske zemlje: s posebnim pogledom na Slovence* (2. izd.). München: R. Trofenik (V Ljubljani: »Tone Tomšič«). 237–252.

Jože Lipnik (ur.), 1998: *Volkmerjev zbornik. Referati s simpozija v Destrniku*. Maribor (Zbirka Zora).

Ivan Macun, 1883: *Književna zgodovina Slovenskega Štajerja*. V Gradcu. 68–71.

Tjaša Mrgole Jukič [e tal.] (ur.), 2006: *Destrnik: čas, ljudje, dogodki*. Destrnik: Občina. 318.

Anton Janez Murko, 1836: *Leopolda Volkmera, pokojnega duhovnika Sekavske škofije Fabule ino Pésmi*. V Gradci.

- Jožef Pajek (ur.), 1885: *Leopold Volkmer, veseli pesnik Slovenskih goric*. V Mariboru. 9–11.
- Jože Pogačnik, 1998: Slovenska književnost. Ljubljana: DZS.
- Majda Potrata, 1994: *Pesništvo Leopolda Volkmerja*. Maribor: Kulturni forum Maribor (Zbirka Piramida).
- Bernard Rajh, 1998: Nekatere značilnosti Volkmerjevega knjižnega jezika. *Volkmerjev zbornik. Referati s simpozija v Destrniku*. Maribor (Zbirka Zora). 35–44.
- Anton Slodnjak, [1968]: Slovstveni in narodopisni tokovi v severovzhodni Sloveniji v 19. stoletju. IV. *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana. 1–25.
- Anton Slodnjak, 1986: *Slovenski biografski leksikon*. Štirinajsti zvezek. Ljubljana: SAZU. 571–573.
- Anton Martin Slomšek, 1853: Leopold Volkmer, slavni pesnik Slovenskih goric. *Drobtinice* 8. Celovec. 107–126.
- Alojzij Šuštar [et. al.], 2001: *Sveto pismo stare in nove zaveze. Slovenski standardni prevod iz izvirnih jezikov: študijska izdaja* (2., pregledana izd., 2. natis). Ljubljana: Svetopisemska družba Slovenije. 1504.
- Leopold Volkmer, 1785: *Concio pro Festo Transfigurationis D. N. J. C. Dicta ad S^tam Margam. 1785* (rokopis pod signaturo Ms 43, prvi ovoj).
- Viktor Vrbnjak, 1998: Vzgoja in izobraževanje na slovenskem Štajerskem v Volkmerjevem času. *Volkmerjev zbornik. Referati s simpozija v Destrniku*. Maribor (Zbirka Zora). 103–124.

LEOPOLD VOLKMER'S LITERARY AND PREACHING CREATIVITY

Summary

Important changes within the Styria church administrative organisation have happened during Leopold Volkmer's life and activities: under Joseph II the Salzburg diocesan control of Styria and Carinthia Slovenes has ended after thousand years and at the same time a new delimitation of the Dioceses of Seckau and Lavant in Styria has been executed. Volkmer was, during his activities as curate and mostly as writer, faced with language questions that were not very easy in his times. In the Slovene Styria, where he was active, he tried to preserve the Slovene language in his printed and handwritten texts. He was one of the priests in our region who, despite heavy Germanisation, set themselves the preservation of the Slovene language as a priority task. A. Krempl describes this in his own way in the book *Dogodivšine štajerske zemle. Z' posebnim pogledom na Slovence* from 1845.

Volkmer started writing his secular poetry in the times when the secular poetry collection *Pisanice – Skupspravljanje Kranjskeh Pissanic Od Lepeh Umetnost* was published (in three volumes that were published in 1779, 1780 and 1781 as three almanacs), and from the perspective of the use of several poetry genres and forms some partial similarities occur. The older Slovene literary history is somewhat reserved regarding Volkmer's literary work (or does not even mention him). The contemporary literary history (from the 1970ies on, like A. Slodnjak) pays deserved attention to his work, mostly in the sense of his importance for the East Styria literature. In difficult historical circumstances Volkmer has namely followed the definitions of the new enlightenment poetry model with elements of baroque and folkloristic traditions, which are confirmed by the variety of genres and

forms of his secular poetry, and mostly by the presence of the so-called verse story, which is partially related to the central Slovene enlightenment poetry (this does not imply to his language, which presents the East Slovene standard variety). His sermons are also very important (his handwritten sermon *Concio pro Festo Transfigurationis D. N. J. C. Dicta ad S^tam Marga. 1785*, which is preserved in the University of Maribor Library under the call number Ms 43, and is in this article analysed in detail), although only two sermons and two drafts are preserved.

LEOPOLD VOLKMERS KREATIVITÄT IN DER LITERATUR UND PREDIGTEN

Zusammenfassung

Zur Zeit des Lebens und Schaffens von Leopold Volkmer kam es zu wichtigen Veränderungen innerhalb der steirischen Kirchenverwaltungsorganisation: unter Joseph II endete für die steirischen und Kärntner Slowenen nach tausend Jahren die Salzburger bischöfliche Obrigkeit und gleichzeitig geschah in der Steiermark die neue Abgrenzung der Bistümer Seckau und Lavant. Volkmer wurde in seiner Zeit als Priester und vor allem als Schriftsteller mit sprachlichen Fragen konfrontiert, die in der Zeit nicht wirklich einfach waren. Mit seinen gedruckten und handschriftlichen Texten bemühte er sich, in der slowenischen Steiermark die slowenische Sprache zu erhalten. So war er einer von den Priestern, die sich trotz starker Germanisierung die Erhaltung der slowenischen Sprache als vorrangiges Ziel setzten. Darüber berichtet auf seiner Art und Weise A. Kreml im Buch *Dogodivšine štajerske zemle. Z' posebnim pogledom na Slovence* aus dem Jahr 1845.

Volkmer schrieb seine weltliche Poesie in der Zeit, in der auch das Sammelband der weltlichen Poesie mit dem Titel *Pisanice – Skupspravlanje Kranjskeh Pissanic Od Lepeh Umetnost* (drei Jahrgänge in den Jahren 1779, 1780 und 1781 als drei Almanache) erschienen ist, allerdings kommen bezüglich verschiedener dichterischen Genres und Formen teilweise Ähnlichkeiten vor. Die ältere slowenische Literaturgeschichte ist hinsichtlich Volkmers literarischem Werk etwas zurückhaltend (oder sie erwähnt es gar nicht), die neuere (von den 1970er an, z. B. Anton Slodnjak) widmet seinem Werk die Aufmerksamkeit, die es verdient, vor allem seine Führungsposition in der oststeirischen Literatur. Volkmer folgte nämlich in schweren geschichtlichen Umständen der Bestimmung des aufklärerischen Poesiemodells mit Elementen der barocken und folkloristischen Überlieferung. Das bestätigt auch die Vielfalt von Genres und Formen seiner weltlichen Poesie, vor allem aber die Verserzählung, die teilweise der zentralslowenischen aufklärerischen Dichtkunst ähnlich ist (das gilt aber für die Sprache, die die ostslowenische Standardvariante ist, nicht). Bedeutend sind auch seine Predigten (vor allem in dem Artikel detailliert analysierte *Concio pro Festo Transfigurationis D. N. J. C. Dicta ad S^tam Marga. 1785*, eine handschriftliche Predigt, die mit der Signatur Ms 43 in der Universitätsbibliothek Maribor aufbewahrt wird), von denen nur zwei ganze und zwei Entwürfe erhalten sind.

VIRI – SOURCES

Korespondenca dr. Dragotina
Lončarja z dr. Pavlom Turnerjem

Franc Rozman

V korespondenci dr. Dragotina Lončarja, ki mi jo je podarila njegova hči, gospa Danica Lončar, in ki sem jo z darilno pogodbo dal Arhivu Slovenije, je tudi Lončarjeva korespondenca z dr. Pavlom Turnerjem. Bogato in pomembno korespondenco dr. Turnerja je začel objavljati Pokrajinski arhiv v Mariboru v redakciji dr. Darka Friša in njegove žene dr. Mateje Matjašič - Friš. Doslej so izšli trije zvezki, in sicer v letih 2005, 2006 in 2007. Izdana korespondenca prinaša pisma različnih korespondentov, ne pa Turnerjevih odgovorov. Ker je korespondenca z Lončarjem bolj skromna in ker je na voljo obojestranska, sem se odločil, da bom objavil tako Lončarjeva pisma kot tudi Turnerjeve odgovore.

Turner in Lončar sta si dopisovala le kratek čas, in to v letih od 1912 do 1914. V pismih se je Lončar obračal na Turnerja z raznimi vprašanji, predvsem o slovenski zgodovini na Štajerskem. Lončar je bil pred prvo svetovno vojno najboljši poznavalec slovenske politične zgodovine 19. stoletja in vrh njegovega ukvarjanja s to problematiko je še danes zelo uporabno delo *Politično življenje Slovencev (od 4. januarja 1797. do 6. januarja 1919. leta)*, ki je v povečani in dopolnjeni izdaji izšlo v Ljubljani poleti 1921 kot druga izdaja. Prva je izšla 1906 in je bila namenjena kot sintetičen pregled češki publiki. Drugo izdajo je pripravljal kot profesor na realki v Idriji, kjer je služboval v letih od 1907 do 1918. Ob primarnem šolskem delu je sodeloval tudi v uredništvu *Naših zapiskov*, bil je dejaven v JSDS, pisal različne članke in veliko tudi predaval.

Ne Dragotina Lončarja (1876–1954) in ne Pavla Turnerja (1842–1924) ni treba posebej predstavljati, saj sta oba znana in tudi večkrat predstavljena. Najpomembnejšo predstavitev življenja in dela Dragotina Lončarja je prispeval dr. Fran Zwitter v *Zgodovinskem časopisu*, 8, Ljubljana, 1954, str. 181–191 (z bibliografijo). O Turnerju pa naj navedem le *Turnerjev zbornik*, ki je izšel kot prvi zvezek revije *Studia Historica Slovenica* 1, 2001, v Mariboru. Turnerjeva pisma so mi ljubeznivo dali na voljo v Pokrajinskem arhivu v Maribor (Osebni fond dr. Pavla Turnerja, škatla 4), za kar se jim zahvaljujem.

Prvo pismo dr. Dragotina Lončarja dr. Pavlu Turnerju

V Idriji, dne 5. 1. 1912

Velecenjeni gospod doktor,

Oprostite mi, da Vas nadlegujem. Prosil bi Vas, ali bi mi mogli povedati, kaj je urejal dr. Jos(ip) Vošnjak¹ 1888 leta. Dav(orin) Trstenjak² piše namreč Vošnjaku 7. IV. 1888. leta, vprašujoč ga, kako se kaj počuti kot urednik, da je »Narod« stari grešnik in da je Vošnjak prišel zdaj pri klerikalcih ob ves kredit. Iz tega sklepam, da »Narod« ni mogel urejati, kvečjemu kot substitut, glavni urednik »Naroda« je bil takrat Železnikar.³

V pismu z dne 10. III. 1877. piše Dav. Trstenjak, da bodo pri prihodnjih volitvah zmagovali na Štajerskem kandidati à la Posek.⁴ Ali bi mi mogli povedati, kdo je ta Posek.

Zahvaljujoč Vas naprej za uslugo beležim z odličnim spoštovanjem vdani Vam dr. Lončar

Idrija

¹ Josip Vošnjak (1834–1911), politik, pisatelj, zdravnik, državno- in deželnozborski poslanec, vodja mladoslovencev (SBL, IV, str. 554–558).

² Davorin Trstenjak (1817–1890), liberalnokatoliški publicist, etnolog, zgodovinar, mitolog, duhovnik (SBL, IV, str. 196–198).

³ Ivan Železnikar (1839–1892), časnikar, od 1. 1. 1882 do 23. 12. 1887 odg. urednik Slovenskega Naroda (SBL, IV, str. 947–948).

⁴ Dvorec Pogled na Mlačah med Ločami in Zbelovim pri Poljčanah sta 1829 kupila Karel in Cecilija Possek in družina ga je obdržala do 1945 (Krajevni leksikon Slovenije, III, Ljubljana 1976, str. 299; Ivan Stopar: Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji, II, Ljubljana, str. 105–108).

Odgovor Turnerja

Pismo, odposlano iz Maribora (žig Marburg an der Drau, 9. 1. 1912) na naslov:

Velečenjeni gospod dr. Dragotin Lončar, c.kr. profesor, Idria

Maribor, 9. januarja 1912

Velečislani gospod doktor!

Na Vaše cenjeno pismo Vam rad odgovarjam kar sedaj vem in morem. Kolikor jaz vem, je doktor Vošnjak nekoliko kratki kot substitut urejeval Sl(ovenski) Narod, in po mojem mnenju je imel Davorin Trstenjak v mislih to substitutno urejevanje Vošnjakovo. Davorin Trstenjak, z katerim sem bil od leta 1858. do njegove smrti v prijateljskih odnošajih je včasih prav dovtipno, šegavo in ironično govoril in pisal, tako pač tudi v dotičnem pismu Vošnjaku.

Klerikalcev Trstenjak nikakor in nikoli ni maral, bil je po tedanjem političnem nazivanju skoz in skoz mladoslovenec. Večkrat se je šalil, da je on star mož in duhovnik, mladoslovenec, mladi ljudje pa se štulijo za staroslovence.

Posek (Possek) je bil graščak, posestnik graščine Pogled pri Ločah v Konjiškem okraju. Nemeč, ugleden mož, ki je imel velik vpliv v dotičnem okraju. Nemški prenapetež še bojda ni bil, pa seveda je delal za nemško in nemčursko stranko. Njegova sina pa sta huda deučnacijonalca. Od teh je eden advokat v Mariboru, drugi pa živi na svojem gradu Pogled. Oba strastno delujeta med Slovenci ad maiorem Germaniae gloriam.

Ako Vam morem še s kakšnimi obvestili ustreči, srčno rad to storim, ker Vaše literarno delovanje visoko cenim in Vaše spise z največjim zanimanjem čitam. Da mi zdravstvujete!

Z največjim spoštovanjem

Vam iskreno vdani P. Turner

Drugo pismo Turnerja Dragotinu Lončarju

Na kuverti je žig Marburg a.d. Drau 22. 4. 1912

Gospod dr. Dragotin Lončar, c.kr. profesor

Idria, Kranjsko

Maribor, Weinbaugasse 26,

22. aprila 1912

Velečislani gospod profesor!

Dozvolite, da Vas opozorim na pomoto, ki se Vam je pripetila v objavljenju »Iz

literarne in politične korespondence dr. Josipa Vošnjaka« v »Naših zapiskih« za april in maj l.l.⁵

Jaz nisem pisal tam pod VIII. objavljeni dve pismi. Levstika sem vselej čislal za pravega našega klasika, bil sem z njim pa tudi od leta 1869 do njegove smrti v osebnih prijateljskih razmerah.

Kar se pa tiče pisma iz Peterburga, Vam morem tudi zagotoviti, da tam še niti nisem bil, torej naravno nisem mogel od tod nobenega lista pisati.

Blagovolite popraviti to pomoto v bodoči številki »Naših Zapiskov«.

Z odličnim spoštovanjem Vam iskreno vdani P. Turner

Drugo pismo Dragotina Lončarja Pavlu Turnerju

V Idriji, dne 25. 5. 1912

Velecenjeni gospod doktor!

V junijski številki »Naših Zapiskov« priobčim popravek glede »Vaših« pisem.⁶ Obenem bi bil rad izvedel, kako se mi je mogla pripetiti ta pomota, oziroma kdo je pisal ono pismo. Ali kaj se je zgodilo? Ko sem hotel še enkrat pregledati Vošnjakovo korespondenco, mi je ravnateljstvo kranjskega deželnega muzeja naznanilo, da te korespondence zdaj v muzeju ni mogoče – najti! Dosedanje naše prizadevanje je bilo zaman, da bi jo bili dobili. Prejšnji kustos dr. Schmid⁷ mi je pisal, da je po moji vrnitvi l. 1909 ni nikomur posodil. Tako objavljam popravek, ne da bi si mogel razjasniti nesporazumljenje.

Sicer pa, kar se tiče vsebine onih dveh pisem, obsega prvo pismo karakteristiko mišljenje one dobe, ki v nekem oziru ni brez veljave. Za vzgojo širših narodnih plasti utilitaristični spisi Vošnjakovi v tedanjih razmerah zavzemajo gotovo mesto. Drugo pismo o ruskih razmerah je zopet še dendenes vedno aktualno in ne moremo dovolj poudarjati njegove upravičenosti.

Ker sem že pri korespondenci, mi dovolite, gospod doktor, vljudno prošnjo: Brezdvomno imate tudi Vi kaj shranjenega, kar bi imelo pomen v svojem času. Ne uničite tega, ampak uredite tako, da se ne izgubi.

Z najodličnejšim spoštovanjem

udani Vam dr. Lončar

⁵ Dragotin Lončar je v 9. letniku Naših zapiskov v 4 nadaljevanjih objavil Iz literarne in politične korespondence dr. Josipa Vošnjaka. Gl. Naši zapiski, 9, Gorica 1912, str. 14–27, 53–59, 78–86 in 107–114. Na strani 113 sta objavljeni dve pismi, ki jih je Lončar pripisal Turnerju.

⁶ Naši zapiski, št. 6, 1912, str. 193.

⁷ Walter Schmid (1875–1951), arheolog in etnograf je bil med letoma 1905–1909 kustos kranjskega deželnega muzeja v Ljubljani (SBL, III, str. 222–223).

Primera z Levstikom ni seveda umestna. Levstika je treba meriti z drugim merilom: tu manjka tertium comparationis.

Turnerjev odgovor, kuverta z žigom Maribora 27. maja 1912

Velecenjeni gospod dr. Dragotin Lončar, c.kr. profesor

Idrija

Maribor, 27. maja 1912

Velečislani gospod profesor!

Hvala Vam na Vaše ljubeznivo pismo.

Kar se tiče avtorja dotičnih dveh pisem objavljenih v »Naših Zapiskih« se meni dozdeva – in tudi dr. Murko,⁸ z katerim sem o tej zadevi zadnjič v Gradcu govoril, je tega mnenja – bi menda bil Jurtela, ki je profesor na neki gimnaziji na Ruskem. Ta Jurtela⁹ je brat dr. Jurtela, odvetnika v Ptujju.

Z rajnim dr. Jos. Vošnjakom sem sicer se mnogo let o različnih zadevah dopisoval in Vošnjakova pisma, kolikor sem jih še hranil, sem po njegovi smrti izročil dr. Bogumilu Vošnjaku.¹⁰

Žal mi je, da sem dopise dr. Janeza Bleiweisa, Razlaga, Coste in drugih znamenitih mož izgubil, kar se mi je ob mnogokratnem preseljevanju in potovanju prigodilo. Hranim še sicer mnogo različnega dopisnega gradiva, kar bi se pa moralo prerešettati ...

Ako obiščete ob kateri priliki Maribor, blagovolite se oglasiti tudi pri meni. Pogovorila bi se lahko o marsičem. Slišal sem, da ste bili bolani. Upam, da ste zopet popolnoma zdravi in čili. Pozdravite mi prijatelja gospoda dr. Potočnika,¹¹ za katerega mi je žal, da je zapustil Maribor.

Da mi zdravstvujete srečno in zadovoljno Vam srčno želi

Vaš iskreni P. Turner

⁸ Matija Murko (1861–1952), slavist, etnograf in zgodovinar (SBL, II, str. 169–175).

⁹ Andraž Jurtela (1857–1918 v Rusiji), po 1884 profesor nemščine, angleščine in francoščine v Stavropolu in Vladivostoku (Osebnosti, I, Ljubljana 2008, str. 431). Njegov brat Franc (1853–1926) je bil pravnik in politik (Osebnosti, prav tam).

¹⁰ Bogumil Vošnjak (1882–1959), pravnik in politik, nečak Josipa (SBL, IV, str. 583–584).

¹¹ Matko Potočnik (1872–1967), šolnik in zgodovinar, je bil od 1902 do 1912 profesor na državnem moškem učiteljišču v Mariboru (SBL, II, str. 463–464).

Tretje pismo Lončarja Turnerju

Veledenjeni gospod doktor! V Idriji, dne 21. VI. 1913

Oprostite mi, da Vas nadlegujem s prošnjo za pojasnilo.

Einspieler Andrej¹² omenja v nekem pismu na dr. Jos. Vošnjaka iz l. 1865 nekega Gršaka¹³ na Štajerskem, Kdo je bil ta mož? Ali ni mogoče to kak Einspielerjev hudomušen izraz za Sernca?¹⁴

Pri Ptujju sta posestvi »Thurnisch« in »Neuhof«, ki jima ne vem slovenskega imena, kjer naj bi se ustanovila vinarska in poljedelska šola okrog l. 1867.

Ali še živi neki prof. Müllner¹⁵ iz Maribora, ki je 1872. leta kompetiral na ljublj. (ansko) učiteljsiše? Menda ni identičen z nekdanjim kustosom Müllnerjem pri kranjskem deželnem muzeju.

Zahvaljujoč Vas vnaprej za izkazano uslugo, ako mi morete dati kako pojasnilo glede navedenih vprašanj ostajam z odličnim spoštovanjem udani Vaš dr. Lončar

Zraven z drugo roko pripis:

ad 1) dr. Geršak

ad 2) Turnišče, Novi dvor (danes Novi Marof)

ad 3) identičen s kustosom

Odgovor 25. VI. 1913

Pivko, morda Ljudevit Pivko¹⁶

¹² Andrej Einspieler (1813–1888), časnikar in politik, poslanec v koroškem deželnem zboru, ustanovitelj lista Mir (SBL, I, str. 151–165).

¹³ Ivan Geršak (1838–1911), pravnik in gospodarstvenik, izdajal 1865/66 prvo slovensko narodnogospodarsko revijo Čitalnica in 1870 izdal narodnogospodarski opis slovenske Štajerske (SBL, I, str. 211).

¹⁴ Josip Sernec (1834–1925), politik in gospodarstvenik (SBL, III, str. 294–295).

¹⁵ Alfonz Müllner (1840–1918), arheolog, od 1889 do 1903 kustos v kranjskem deželnem muzeju v Ljubljani (SBL, II, str. 163–164).

¹⁶ Turnerjev odgovor se v Lončarjevi zapuščini ni ohranil, pač pa le del pisma, ki je napisano z drugo roko, podpisan pa Pivko in najbrž gre za Ljudevita Pivka (1880–1937), šolnik in politik, ki je nekaj časa opravljal tajniške posle za Turnerja (SBL, II, str. 368–369).

Četrto pismo Lončarja Turnerju

Velecenjeni gospod doktor!

V Idriji, dne 6. IV. 1914

Priloženo pismo ste bili pisali dr. Jos. Vošnjaku.¹⁷

Prosim Vas, blagovolite mi odgovoriti, ali ga smem objaviti in v pritrtilnem slučaju, ali ste zadovoljni, da sem izpustil neki izpodtakljivi izraz glede Cankarja, oziroma, izpustim še vse ono, kar mislite, da bi bilo komu izpodtakljivo in nečete, da bi se objavilo že sedaj.

Priloženo pismo mi blagovolite vrniti.

Zahvaljujoč Vas vnaprej za prijaznost in želeč Vam vesele velikonočne praznike ostajam z najodličnejšim spoštovanjem

udani Vam dr. Lončar

Odgovor Turnerja Lončarju

Velečislani gospod profesor,

Maribor, 9. aprila 1914

Iskreno se Vam zahvaljujem za Vaše lepo ravnanje glede objave mojega dopisa raj-nemu Vošnjaku. Dostikrat nastajajo velike neprijetnosti, ako se neprevidno dajo javnosti privatni dopisi, dokler dopisnik še živi.

Dozvolite torej, da to, kar se v dotičnem dopisu naj izpusti, jaz koj prečrtam.

O Cankarju in naši »modernej« sem objavil svoj čas precej oster članek v »Popotniku«,¹⁸ ko sem bival še na Dunaju ter se shajal s Stritarjem.

Cankar je po mojem mnenju škodlivec naši mladini. Literaturo njegove struje si morejo dovoljevati veliki narodi za svoje izžite mevže, nikakor pa ne mi Slovenci. Naša mladina potrebuje zdrave in krepčilne literarne hrane, ki ji ne zastrupla duha in srca, temveč jo navdušuje in krepči za vse kar je res človeško lepega, blagega in poštenega. Mi potrebujemo telesno in duševno zdravih ljudi, ki se pogumno borijo s težavami življenja in tako dosežajo cilj, po katerem stremijo.

Kakšni so Cankarjevi junaki in junakinje, katere vzgaja njegova alkoholizirana domišljija? – Večinoma so neke blazne šeme, namišljeni potvori brez krvi in mozga, zalumpani, zapiti, zababjeni študenti in drugi takšni ljudje, ki se po beznicah rogajo

¹⁷ Tega pisma v tem gradivu ni, pa tudi Lončar ga ni objavil, ker je objavo preprečil izbruh prve svetovne vojne in konec izhajanja Naših zapiskov.

¹⁸ Gre za Turnerjev članek Beseda o naši moderni, ki ga je objavil v reviji Popotnik, Ljubljana 1902, str. 262–267, v katerem je obširneje predstavil svoje razmišljanje o moderni, simbolizmu in te struje zelo negativno ocenil, še posebej pa Ivana Cankarja.

vsakomur kot »grdemu filistru«, kdor s svojo pridnostjo, z razumnim stremljenjem in pametnim življenjem kaj doseže. Ljudje, ki v svojem puhlem pesimizmu se v nihilizmu potapljajo, a to svojo modrost za edino zveličaven evangelij oznanjajo. Kam morejo dovajati takšni »vzori« našo mladino?

Oprostite, v naglici sem morda s tem dopisom že predaleko zašel, pa – jaz sem mnogo let, mislim da vestno, vzgojeval mladino, ustvaril sem si torej druge nazore in vzore.

Da zdravstvujete!

Srečne in veseli praznike Vam srčno želi Vaš iskreni P. Turner

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

FOLKLORISTIKA NA STIČIŠČIH: letno srečanje Ameriškega folklorističnega društva 2014 v Santa Feju

Med 5. in 8. novembrom 2014 se je v Kongresnem centru v Santa Feju odvijalo letno srečanje Ameriškega folklorističnega društva (American Folklore Society).¹ Dogodek kontinuirano poteka že 125 let in vsako leto poveže več kot 750 folkloristov in folkloristk z različnih delov sveta. Namen srečanja je izmenjavanje raziskovalnih idej ter krepitev družbenih in strokovnih stikov. Pri izbiri krovne teme prireditve so organizatorji povezali kulturno raznolikost Santa Feja z razumevanjem folkloristike kot stičišča, ki zaobjema različne pristope k razumevanju umetniškega izraza raznolikih kultur, in z naslovom *Folklore at the Crossroads (Folkloristika na stičiščih)* napovedali obravnavo folklore skozi prizmo metafore stičišča. Pri refleksiji različnih načinov preiskovanja, interpretacije in aplikacije ideje stičišč so bile v ospredju srečanja naslednje teme: interdisciplinarni pristopi k raziskovanju folklore, stičišče teorije in prakse, spreminjajo-

če se demografske skupnosti, modeli za vključenost skupnosti, transnacionalne migracije in identiteta, presečišča akademske in javne folkloristike, stekališče kontinuitete in sprememb v folkloristiki, folkloristika v 21. stoletju idr.

Otvoritveno plenarno predavanje je pripadlo pripadnici ene redkih še živ večjih indijanskih skupnosti, Tewa Pueblo, sicer multimedijski umetnici Nori Naranjo-Morse. Umetnica je v predavanju z naslovom *Cause and Effect* spregovorila o osebnih, družbenih in kulturnih stičiščih, konkretno o stičišču pozicije domorodke, umetnice, matere in človeškega bitja, in poudarila, da ima umetnost zaradi edinstvenih perspektiv in tvornih alternativ, ki jih ponuja, pomembno vlogo pri razumevanju lastne pozicije v svetu. Drugo plenarno predavanje je bilo namenjeno počastitvi spomina na folklorista in jezikoslovca Francisa Leeja Utleyja ob 40. obletnici njegove smrti. Raziskovalec ameriških študij in folkloristike Simon J. Bronner (Univerza Pensilvanije) je v predavanju *Convergences in the Hyper Era: Thirty Years after American Folklore Studies* izha-

¹ Ameriško folkloristično društvo obstaja od leta 1888. Ustanovila ga je skupina znanstvenikov humanističnih disciplin, muzejskih antropologov in občanov (med njimi je bil tudi pisatelj Mark Twain) v Cambridgeu, Massachusetts. Danes ima društvo 2000 članov in podpornikov, osmina jih živi in dela zunaj ZDA. Ena od osrednjih društvenih dejavnosti je izdajanje znanstvene revije *Journal of American Folklore*, ki se umešča med najstarejše in najuglednejše folkloristične revije.

jal iz Uteleyjeve refleksije daljnosežnih projektov folklorističnih študij, ki so folkloristiko v drugem stoletju njene- ga obstoja utemeljili kot avtonomno disciplino, in nakazal smeri razvoja te discipline v njenem tretjem stoletju v smislu povezanosti folkloristike z novo epoho, ki jo imenuje »hiperdoba«. Tretje plenarno predavanje je obravnavalo uporabo folklore v izobraževanju v multikulturnih okoljih. Simon Lichman, predstavnik Centra za kreativnost v izobraževanju in kulturno dediščino v Izraelu, je v predavanju, ki ga je naslovil *Prayer Carpets and Apricot Stones*, predstavil delovanje Centra kot primer dobre prakse; Center z multigeneracijskimi folklornimi programi, v katerih udeleženci raziskujejo in izkušajo družinske tradicije igre, pesmi, načinov prehranjevanja in verskih praks, povezuje judovske, arabske, palestinske in izraelske skupnosti. Predavatelj je izrazil prepričanje, da je strah, nezaupanje in stereotipne podobe *drugega* mogoče preseči z globljim razumevanjem vsakdanjega življenja različnih skupnosti in perspektiv kompleksnosti družbeno-politične situacije.

Program splošnih sekcij, na katerem se je zvrstilo več kot sto naslovov (vzporredno je potekalo tudi do osemnajst sekcij), je ponudil zelo širok nabor tem, kot so ljudska umetnost in materialna kultura, folkloristika in izobraževanje, folkloristika in popularna kultura, folkloristi kot filmski ustvarjalci, folkloristika in literatura, folkloristični pristopi k srednjeveški kulturi, folkloristika in muzejska politika, intra- in interkulturna folkloristika, reinterpreteracija kulturne dediščine in tradicije domorodnih ljudstev, mitolo-

gija kot kulturno védenje, identitetne politike, ženske folkloristične študije, reprezentacija folklore, moči in seksualnosti v filmskem mediju, folklor in konstruiranje ženskosti, interakcija med etnografijo in terenskimi delavci in delavkami LGBTQ, politika, folkloristika in družbena pravičnost in mnoge druge. Sekciji z naslovom *Animal Studies at the Crossroads (Animalistične študije na stičiščih)* je predsedovala slovenska predstavnica Marjetka Golež Kaučič (Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU). V sekciji, ki je z vidika možnosti sprememb v odnosu med ljudmi in živalmi pokazala na nezadostnost doslej prevladujoče kulturne animalistike, utemeljene na tematizaciji živali in človeško-živalskih odnosov, ter nakazala smeri razvoja kritične animalistike kot družbenotransformativnega projekta, ki vzpostavlja možnosti subjektivizacije živali, je nastopila še ena slovenska predstavnica, in sicer Branislava Vičar (Univerza v Mariboru). Referentka je v svojem prispevku obravnavala dekonstrukcijo konceptov človeškosti in živalskosti v poeziji Jureta Detele in Miklavža Komelja in pokazala na možnosti enakosti med bitji, ki jih odpiranjuna pesniška govorica.

Leta 2010 je Ameriško folkloristično društvo na rednih srečanjih vpeljalo novo sekcijo, t. i. diamantne prezentacije, tj. kratke, 7-minutne prezentacije, ki jih oblikuje približno 21 elektronskih prosojnic, ki se samodejno izmenjujejo na 20 sekund. Na letošnjem srečanju so se zvrstile štiri diamantne sekcije: digitalne prakse in projekti v kontekstih etnografskega muzeja, raziskovanje materialne kulture in skupnosti, diamantne in medijske

prezentacije, vizualizacija pravljič s pomočjo filmografije in računalniške folkloristike. Posebej zanimiva je bila druga diamantna prezentacija, ki je razkrivala raziskovanje sodobne materialne kulture na stičišču ljudi predmetov in institucij; v prezentaciji sta se ponavljali temi odnosa zbiralcev do lastnih zbirk in vloge objektov v spreminjajočih se družbenih vzorcih.

Omeniti velja tudi zanimive in kreativne delavnice, npr. testno študijo oblikovanja razstavnih eksponatov z novo metodo, ki predpostavlja eksponate kot eksperimentalne laboratorije, ki se oblikujejo kot odziv na prispevek obiskovalca/skupnosti (eksperiment je potekal v Muzeju mednarodne ljudske umetnosti), edinstveno delavnico kreativnega pisanja, ki je v slogu Virginie Woolf in njenih sprehodov po londonskih ulicah, ki so navdihovali njeno pisanje, udeležence in udeleženke popeljala po ulicah Santa Feja in jim med raziskovanjem mesta ponujala iztočnice za pisanje, ali demonstracijo praktične aplikacije etnografskega te-zavra in uporabe folkloristične podatkovne zbirke s »hands-on« pristopom. Srečanje je ponudilo tudi raznovrsten spremljevalni program, znotraj katerega so se zvrstile razstave (poleg razstav, ki so si jih udeleženke in udeleženci srečanja lahko ogledali v Muzeju indijanske umetnosti in kulture ter Muzeju mednarodne ljudske umetnosti, je pozornost pritegnila razstava novomehiških umetnikov, ki je bila na ogled na Trgu umetnikov v Santa Feju, znanem po umetniških razstavah na prostem, ki jih na tem mestu prirejajo lokalni umetniki), tematski filmski večeri, plesni dogodki, kon-

certi in drugi dogodki. Izjemen uspeh je požel koncert *Zvoki jugozahoda in Latinske Amerike*, na katerem so lokalni in regionalni glasbeniki izvajali pester izbor pesmi različnih glasbenih žanrov, značilnih za Latinsko Ameriko, ter predstavili in kontekstualizirali mešanico domorodnih in evropskih glasbenih vplivov. Del spremljevalnega programa je bil tudi knjižni sejem, na katerem so se z najnovejšimi publikacijami predstavile mnoge univerzitetne in akademske založbe, kakor tudi posamezni inštituti, povezani s folkloristiko, etnologijo in etnomuzikologijo.

Naj se na koncu povrnem k metafori stičišča; njeno izhodiščno območje je trdno zraslo z »multikulturalno« podobo Santa Feja in stikanjem trgovskih poti v 19. stol. Vendar pa pri tem nikakor ne moremo zaobiti dejstva, da poudarek, namenjen govoru o »stiku kultur«, briše političnozgodovinska dejstva ekonomskega imperializma in kontinuirane kolonizacije zemlje ameriških domorodcev ter sočasno speljuje pogled od večstoletnih indijanskih političnih bojov in njihovih pravičnostnih zahtev. *Proti terorizmu se borimo od leta 1492 (Fighting Terrorism since 1492)* je aktivistični slogan domorodnih skupnosti, ki ostaja zunaj liberalno pluralistične verzije multikulturalizma, ki ne preizprašuje ideološke konstrukcije indijanskih skupnosti kot inferiornih in posledično njihove politične izključenosti. Ob marsikaterem predavanju srečanja se je tako odpiralo vprašanje meje med spoštovanjem folklore in njeno komercializacijo.

Branislava Vičar

**OB 70-LETNICI SMRTI
DR. OŽBALTA ILAUNIGA –
REBERŠKEGA OŽBEJA**
**Dokumentarna razstava Knjižnice
Lenart v avli Jožeta Hudalesa pri
Lenartu**

8. februarja je minilo 70 let od smrti znanega lenarškega sodnika, sodnega starešine in vernega kronista dogajanja v središču Slovenskih goric od desetletja pred prvo svetovno vojno pa vse do konca druge svetovne vojne, dr. Ožbalt (Ožbolt ali Ožbe) Ilauniga. Rodil se je 26. julija 1876 v Rebrci pri Podkraju na Koroškem. Po ljudski šoli v Žitari vasi je v Celovcu obiskoval gimnazijo in po maturi leta 1898 eno leto bogoslovje. Od oktobra 1899 je v Gradcu študiral pravo in tam tudi promoviral. Služboval je v Celovcu, Voitsbergu in Št. Vidu, v Lenart je prišel 9. junija 1908. Delati je začel kot okrajni sodnik, leta 1920 pa je prevzel vodenje sodišča kot sodni starešina. To funkcijo je opravljal vse do upokojitve 31. januarja 1940. Umril je 8. februarja 1945 in je pokopan na lenarškem pokopališču. Bil je nadvse spoštovan in cenjen jurist, predan svojemu poklicu in službi.

Ilaunig je bil med redkimi državnimi uradniki, ki so že pred prvo svetovno vojno na sodišču sprejemali tudi slovenske vloge. Narodnostno je bil sicer precej omahljiv in neodločen, skrajno previden in po svoje tudi preračunljiv. Kljub tem značajskim lastnostim ga moramo uvrstiti v krog lenarških intelektualcev, ki so že v desetletju pred prvo svetovno vojno podpirali slovensko narodno zavest. To ni bilo nepomembno, saj je trg Sv. Lenart v Slovenskih goricah v tistem času na

zunaj kazal nemško lice, čeprav je bil skoraj docela slovenski. Večina tržanov je bila slovenskega rodu, četudi se je štela med Nemce, ker je bilo to imenitnejše in je pomenilo v primerjavi s slovenskim ljudstvom višjo socialno stopnjo. In to je tržan poudarjal predvsem z nemštvom. Po ljudskem štetju iz leta 1900 so pri Lenartu našli 306 Nemcev in 297 Slovencev, leta 1910 so našli 323 Nemcev in 302 Slovenca. Okolica je bila povsem slovenska, saj je štel lenarški sodni okraj po ljudskem štetju iz leta 1900 samo 380 Nemcev in 17.115 Slovencev. Za narodnostne razmere pri Lenartu je bilo pomembno predvsem to, kako so bili usmerjeni uradniki v posameznih uradih in pripadniki svobodnih poklicev. Močna opora Slovencev je postajala Ljudska šola, še zlasti po letu 1895, ko je bilo v središču Slovenskih goric zgrajeno mogočno šolsko poslopje, današnjim Lenarčanov poznano kot »stara šola«. Za krepitev slovenstva je bila izjemno pomembna vloga Sokola, ki so ga ustanovili leta 1908, torej ravno v letu, ko je svoje službovanje pri Lenartu začel dr. Ožbalt Ilaunig. Gonilna sila Sokola in vsega slovenstva pri Lenartu je bil velik narodnjak, odvetnik in kasnejši liberalni politik dr. Milan Gorišek. V župnišču je imel veliko vlogo slovenstvu predani župnik Jožef Janžekovič. Dr. Ožbalt Ilaunig je bil vesten državni uradnik in pošten sodnik. Zavzemal se je za pravičnost in je nepristansko reševal mnoge zapletene primere. Tudi ko je šlo za njegove politične nasprotnike. Najlepši primer za korektno ravnanje sodnika Ilauniga je njegovo reševanje Goriškevega uslužbenca Davorina Poliča v začetku prve svetovne vojne. Poliča so namreč

lenarški Nemci kot zavednega Slovenca obsodili tatvine. Sodnik Ilaunig tega ni verjel in se je zanj zavzel. In to kljub temu, da Poliču osebno ni bil naklonjen zaradi njegovega aktivnega delovanja pri Sokolskem društvu Lenart. Sokolskemu društvu sodnik Ilaunig nasploh ni bil nikoli posebej naklonjen. Vseeno pa je občasno podprl kakšno njegovo aktivnost. Sodnik Ilaunig kot lenarški krajevni kronist v svojih spominih piše, kako se je Polič po prihodu iz graškega zapora oglasil pri njem in mu pripovedoval o vsem, kar se mu je zgodilo v Gradcu. »Veseli me je, da se mi je javil, zanimalo me je njegovo pripovedovanje. Doumel sem, da je bilo postopanje proti Poliču pristransko. V zadoščenje mi je, da je bil na podlagi po meni zaslišanih prič izpuščen iz ječe. Ni mi za osebo, kar izrecno poudarjam, a bilo mi je na tem, da se doseže objektivna resnica.«

Dolgo časa je veljala ocena, da je bil za model glavnega junaka v Kraigherjevem romanu *Kontrolor Škrobar*, torej »kontrolorja Arnošta«, uporabljen prav lenarški sodnik Ilaunig. Ta je v svoji avtobiografiji »Moje življenje I.–XIII.« celo sam zapisal, da »so bili moj temperament in moji dogodljaji Kraigherju v marsikaterem oziru povod, da je to uporabil za svoj roman in to na način, da bi lahko vsak vse otipal«. Kraigher se je tej oceni izogibal in jasno navedel, da je sicer res opisoval po modelih, »vendar sem vse svoje like dvigal v romantičnosti. Vsi so pravzaprav mnogo lepši, kot so bili«. Ilaunig je res živel veselo ljubezensko življenje in tudi nikoli ni tajil, da je bil narodno omahljiv, saj se je poročil z Nemko. A svojo »narodno usodo«, o kateri je sam pisal v omenjeni av-

tobiografiji, je reševal z veselim družabništvom, petjem in pitjem, »nato pa na državnozborskih volitvah volil nemškega kandidata«. Bolj kot ocena, da je bil Kraigherju za model Ilaunig, bo držala novejša ugotovitev, da je za »Arnoštov model« uporabil lenarškega notarja Franja Štupico, ki ga je Ilaunig tudi označil za »narodnega omahljivca, ki je na volitvah dokončno kapituliral«. Resnica bo nekje v sredini, oba sta bila primerna za literarno uporabo in prisposodbo uradnikov takratnega časa, ki jih je dr. Alojz Kraigher kot okrajni zdravnik pri Sv. Trojici zelo dobro poznal. Kraigherju sta torej lahko za model glavnega junaka Arnošta služila kar oba in še mnogo drugih, ki se pojavljajo v romanu. Leta 1950 je Lojz Kraigher v tekstu *Po štiridesetih letih* napisal, »da je vse svoje like dvignil v romantičnosti. Vsi so pravzaprav mnogo lepši, kot so bili v resnici ... Škrobar sam je portret samo do neke meje. Škrobar je skombiniran tip za reprezentanta nacionalne mlačnosti, strahopetnosti ...« In to oznako za dr. Ilauniga lahko zasledimo v nekaterih zapisih njegovih lenarških sodobnikov.

Ko je leta 1918 tudi pri Lenartu prišlo do prevrata, je bil dr. Ožbalt Ilaunig temu naklonjen. A je kljub vsemu ohranil previdno javno držo in se v dinamičnih dogodkih ob koncu prve svetovne vojne ni izpostavljal. Je pa vestno sledil ukazom predpostavljenih in dosledno spoštoval nove predpise o uradovanju v slovenskem jeziku. Pri lenarškem sodišču se je to zgodilo 16. novembra 1918. Slovensko uradovanje je povzročalo nekaj težav, zlasti zaradi nekaterih izrazov, ki so jih bili predvsem na sodišču vajeni le v nemščini. A so ta problem kmalu premostili.

Sodišče je hitro tudi na zunaj dobilo »jugoslovansko lice«, saj so na pročelju sodne zgradbe namestili tablo s slovenskim napisom te ustanove. Lenart je s tem dejansko prešel mirno v slovenske roke. Za ta prehod nosi veliko zaslug tudi dr. Ožbalt Ilaunig, ki je bil v povezavah z nekaterimi tesnejšimi Maistrovimi sodelavci, predvsem s prof. Voglarjem, tajnikom Narodnega sveta za Štajersko v Mariboru. Ta ga je vabil k ustanavljanju odbora Jugoslovanske demokratske stranke pri Lenartu in ga prosil, da mu »dotično s tem« sporoči imena »zanesljivih naprednjakov«. Ilaunig mu je predlagal peterico in v ta krog uvrstil Tušaka, Murka, Petriča, dr. Weixla in Davorina Poliča. Sam se politično v novi državi SHS ni posebej angažiral in še manj izpostavljaj, pač pa je vestno opravljaj sodniško službo in kot kronist beležil dogajanje v krajih ob občutljivi severni narodnostni meji.

Po prevratu je dr. Ilaunig še naprej vestno opravljaj svoj sodniški poklic in se v dobršni meri posvetil literarnemu ustvarjanju. Napisal je več knjig in v njih obdeloval zgodovinsko tematiko. Najbolj znana njegova dela so *Slednji vitez Reberčan* (1927), *Kapelški punt* (1928), *Črni križ pri Hrastovcu* (1928) in *Tatenbach* (1930). Med ljudmi se je tako rekoč nesmrtno zapisal z zgodovinsko povestjo *Črni križ pri Hrastovcu*, ki je doživela tudi dramsko predelavo. Za snov je v bistvu uporabil staro legendo o Črnem križu, ki se je ohranila v ustnem izročilu. Mladi hrastovski grof Friderik se je zaljubil v lepo Agato s Štraleka. Tej veliki ljubezni je nasprotovala Friderikova mati in ni dovolila poroke. Zato sta se Friderik in Agata skrivaj poro-

čila v cerkvi sv. Jakoba v Lormanju (že dolgo je ni več v tem kraju). Ko je Friderik moral na vojno, je hudobna grofica na vse načine trpinčila nesrečno Agato, ki je tudi predčasno rodila mrtvega otroka. Sodniku jo je ovadila za čarovništvo in zahtevala njeno smrt. To se je tudi zgodilo in nesrečno Agato so obglavili. Ko se je Friderik vrnil iz vojne, ni našel ne žene in ne otroka. Na mestu usmrtitve v Črnem lesu je dal postaviti Črni križ iz črnega marmorja, ta naj bi bil simbol nesrečne ljubezni. To znamenje so leta 1665 obnovili in ga nato še enkrat popravili leta 1789. Nato je bilo pozabljeno in je celo razpadlo, tako da so kamenje uporabili za gradnjo nekega bližnjega hleva. Na pobudo dr. Ožbalta Ilauniga je Katoliško prosvetno društvo Zarja iz Lenarta leta 1939 znamenje vnovič zgradilo na istem mestu. Še danes stoji in je lepo obiskano. Ta povest je doživela neverjetno branost med ljudmi, legenda o lepi Agati in nesrečnem Frideriku je kar naprej živa. A eno je legenda, drugo pa kruta vsakdanjost in resnično življenje. Ožbalt Ilaunig, ki se je rad ukvarjal z zgodovinskimi temami, je v bistvu to povest uokviril v čas verskih nasprotij med katoliki in skakači (protestanti) ter socialnih in narodnih napetosti ob koncu 16. stoletja v Lenartu in njegovi okolici. Sekta skakačev je bila še posebej razširjena v Radehovi pri Lenartu. Pisatelj je to znal zanimivo preplesti in v povesti zaokrožiti še danes živo zgodbo o Črnem križu, ki je bil zgrajen iz črnih kamnov na kraju, kjer so nekoč obglavljali obsojene na smrt. Povest je leta 1988 na pobudo Aleša Ariha v izvirnem jeziku v ponatisu izdala takratna Turistična agencija Klopotec

iz Lenarta, leta 2006 pa je v založništvu Občine Lenart izšel še en ponatis v nekoliko sodobnejšem jeziku, da bi zgodbo približali čim širšemu krogu bralcev.

Mesto Lenart se je dr. Ilaunigu odložilo že leta 1995, ko je takratna Matična knjižnica iz Lenarta poskrbela za spominsko ploščo na hiši na Ptujski cesti 2, v kateri je dolga leta živel in delal. Po njem je poimenovana tudi ena od lenarških ulic, na pokopališču pa skrbijo tudi za njegov grob, v katerem je pokopan skupaj s soprogo, hčerko in sinom. Čeprav se je Ilaunig vživel v novo okolje Slovenskih goric, pa je globoko v srcu ohranil svojo neizmerno ljubezen in povezavo z njemu ljubo Koroško. »Spisal sem te vrstice posebno za koroško slovensko ljudstvo, med katerim sem vzrasel in katerega sem ljubil do zadnjega vzdihljaja, ki sem ga le vsled krute usode moral zapustiti. In če me mogoče davno več ne bo in bom mogoče daleč od moje ljubljene Reberce spal mirno spanje, naj bodo te vrstice koroškim Slovencem, katerih usoda mi je bila vedno pri srcu, skromen spomin, ki ga jim je zapustil vedno veseli, po Koroškem dosti znani Reberški Ožbej«, je zapisal v enem od svojih rokopisov. Njegova avtobiografija *Moje življenje* (v čitljivo napisanem rokopisu) je zelo zanimivo branje in koristno gradivo za boljše poznavanje vsakdanjega utripa Lenarta in njegove okolice vse od začetka minulega stoletja pa do začetka leta 1945. Ob 70-letnici smrti dr. Ilauniga je Knjižnica Lenart v občinski avli Jožeta Hudalesa pripravila dokumentarno razstavo o Ilaunigovem življenju in delu.

Marjan Toš

DUNAJ – JUDOVSKO MESTO Nova stalna razstava v dunajskem Judovskem muzeju: »Naše mesto«

Obiskovalcev palače Eskeles v Dorothengasse na Dunaju, v kateri domuje Judovski muzej, je iz leta v leto več. Vedno imajo kaj videti, saj je vodstvo muzeja poskrbelo za izjemno sodobne postavitve in aktualne teme, ki s pomočjo dragocenih muzejskih predmetov in najsodobnejše muzejske tehnologije pritegnejo na desettisoče obiskovalcev. Zdaj je v muzeju na ogled nova stalna razstava »Naše mesto«. Pri vstopu obiskovalce nagovorita kovček gospe Jacobowitz in puška gospoda Weberja. To sta dva ne slučajno, pač pa načrtno izbrana karakteristična muzejska predmeta, ki ponazarjata dve povsem različni usodi dunajskih Judov. Ti so se po genocidu v holokavstu (Šoi) po drugi svetovni vojni znova vrnili na Dunaj. Harry Weber je prišel v avstrijsko prestolnico z judovsko brigado iz Palestine, Josef Stöhr pa kot preživeli taboriščnik iz Terezina s kovčkom gospe Fride Jakobowitz, ki so jo najprej zaprli v Terezinu, potem pa umorili v Auschwitzu. Ta del razstave v nadaljevanju bogatijo in zaokrožajo citati avstrijskih povojnih politikov, ki niso bili naklonjeni vračanju Judov in so jasno povedali, da naj ne računajo na vladno podporo. Eden takšnih je tudi citat takratnega avstrijskega predsednika Karla Rennerja (1945–1950), ki je med drugim zapisal, da »zanesljivo ne bomo dopustili, da pride k nam v mesto neka nova judovska skupnost iz vzhodne Evrope in se tukaj ustali, medtem ko naši lastni ljudje nimajo dela«. Njegov citat pove več kot do-

volt – vračajoči Judi po končani drugi svetovni vojni na Dunaju pač niso bili zaželjeni.

Razstava je sestavljena iz dveh delov. V pritličju so prikazana leta od 1945 do danes. Pred *anšlusom* leta 1938 je živel na Dunaju 200 tisoč Judov in so bili ena največjih judovskih skupnosti v takratni Evropi. Več jih je živel le še v Varšavi in v Budimpešti. Razstava zelo nazorno in dokumentarno prepričljivo nagovarja obiskovalce ter opozarja, kako težko je bilo vsem, ki so se vrnili v rodno mesto zagotoviti si osnovno existenco. Še težje so maloštevilni Judje postavljali temelje novi povojni Judovski skupnosti. Ne smemo namreč pozabiti, da se večina preživelih predvojnih dunajskih Judov ni želela vrniti. Namesto njih so prišle »razseljene osebe« iz Poljske, Češke, Madžarske in Romunije. Dunaj je bil samo njihova vmesna postaja, saj je bil cilj večine teh ljudi izselitev v Palestino oz. v kasnejšo novo judovsko državo Izrael in v ZDA. Tisti redki, ki pa so na Dunaju vendarle ostali, so oblikovali in postopoma organizirali novo Judovsko skupnost. Razstava je moderna, z najsodobnejšo muzejsko in informacijsko tehnologijo in vsem drugim, kar sodi v sodobno, aktualno in tematsko kompleksno zaokroženo postavitev. Avtorji in sodelavci razstave na čelu z muzejsko direktorico Daniello Sper so očitno zelo dobro vedeli, kaj želijo pokazati javnosti, s katerimi muzejskimi predmeti, s kakšnim dokumentarnim in drugim arhivskim gradivom, predvsem pa s katero tehnologijo in kaj so vsebine, ki bodo obiskovalce pritegnile do te mere, da se bodo po prvem ogledu v muzej še vračali. Glede na odzive so »zadeli v polno« in omenjena razsta-

va je primer moderne, tehnološko dovršene in vsebinsko popolne muzejske prezentacije.

Drugi del razstave prikazuje zgodovino dunajskih Judov od srednjega veka do leta 1938, ko so Avstrijo priključili k tretjemu rajhu. Gre za zelo skrben izbor predmetov in gradiva ter tehnološko dovršenost postavitve. Ta del razstave začenjajo talne ploščice iz porušene srednjeveške sinagoge na današnjem *Judenplatzu* in mejni kamen iz geta v delu mesta, ki se je imenoval *Der untere Werd* (današnji *Leopoldstadt*) iz leta 1656. Nato nas prezentacija pelje skozi zgodovino, vse od tolerančnega patenta, do dvornih judov (*Hof Juden*) in do uradne ustanovitve Judovske skupnosti z mestnim templjem (sinagogo). Spoznamo lahko tudi vlogo Judov v marčni revoluciji 1848, začetke antisemitizma in njegovo krepitev okoli leta 1900, pa tudi začetke sionističnega gibanja in čas med obema svetovnima vojnama, ko je bil »rdeči Dunaj« pod močnim judovskim vplivom. Ta del razstave se konča z najtemnejšim poglavjem judovske zgodovine – s holokavstom (šoo). Zanimivo je še nekaj – namreč, nova stalna razstava na nek način povezuje oba judovska muzeja na Dunaju (še tistega na mestu stare sinagoge na *Judenplatzu*), in sicer s sodobno aplikacijo za mobilne telefone. Najsodobnejša tehnologija, ki je muzealci niso zaobšli in še manj pozabili nanjo, nam celo omogoča, da celovito spoznamo ves »judovski interier«, ki je vse bolj privlačno in predvsem zanimivo popotovanje po danes že skoraj povsem nevidnih sledih judovske zgodovine na Dunaju.

Marjan Toš

NOVO BRANJE

Miriam Steiner Aviezer: *Vojak z zlatimi gumbi*. Sekcija za interdisciplinarno raziskovanje ZRC SAZU – Založba ZRC SAZU Ljubljana, Ljubljana 2015, 111 str.

Slovenske knjižne police so bogatejše za prvi ponatis druge izdaje knjige *Vojak z zlatimi gumbi* avtorice **Miriam Steiner Aviezer**. Prva izdaja tega zanimivega čtiva za mlade bralce je že pred leti pošla in po knjigi je bilo (zlasti med mladimi bralci) na Slovenskem veliko povpraševanje. Za pripravo in izdajo je poskrbela Sekcija za interdisciplinarno raziskovanje ZRC SAZU v Ljubljani, njen izid pa je podprlo veleposlaništvo države Izrael na Dunaju, katerega področje zajema tudi Slovenijo. Risbe je prispeval Vladimir Lakovič, besedilo je jezikovno pregledala Helena Dobrovoljc, oblikovanje in prelom je bilo delo Tanje Radež, knjigo pa so v 300 izvodih natisnili v tiskarni Cicero v Begunjah.

Miriam Steiner Aviezer, slovenska Judinja, ki že dolga leta živi in dela v Izraelu in velja za eno najboljših poznavalk zgodovine holokavsta na območju nekdanje Jugoslavije, je kot deklica sama okusila strahote koncentracijskega taborišča. Še posebej jo je kot deklico prizadela ločitev od matere, po kateri je v taborišču neizmerno hrepenela. To bridko izkušnjo je na zelo preprost način, a z bogato sporočilnostjo mladim bralcem, popisala v knjigi *Vojak z zlatimi gumbi*. Na Slovenskem je že zdavnaj pošla, redki izvodi so bili na voljo le še v nekaterih knjižnicah. Ker je njeno delo zelo primerno čtivo za mlade ob učenju o holokavstu, se je ZRC SAZU odločil za

drugo izdajo knjige. Spremno besedo je pripravil **dr. Oto Luthar**, zgodovinar in tudi ugleden raziskovalec problematike holokavsta na Slovenskem, sicer tudi direktor ZRC. Med drugim je poudaril, da je »leta 1935 rojena Miriam Steiner Aviezer do svojega šestega leta živela idilično življenje. V lekarni njenega očeta Bele Steinerja v Trebnjem se ljudje niso srečevali samo zaradi zdravil, temveč tudi zaradi radijskih in časopisnih novic, ki jih je Bela Steiner še sveže posredoval svojim strankam. V skrbeh za staro mamo, ki je živela v Karlovcu, je mama Zora s hčerko odpotovala na Hrvaško, kjer so ju zajeli ustaši in ju poslali v taborišče Stara Gradiška. Za Miriam je bilo najhujše to, da so jo za štiri dni ločili od mame. Ločena od mame se je v upanju na ponovno snidenje skušala prilagoditi novim razmeram. Potem ko se je to zgodilo, pa se je dolgo pričakovano srečanje spremenilo v nočno moro. Ali, kot pravi avtorica, šestletna Biba ni bila več otrok in mati ni bila tista mati, ki jo je Biba želela videti. Postali sta zapornici z istimi obveznostmi. Kasneje ju je oče sicer uspel spraviti nazaj v Slovenijo, vendar so jih Italijani kmalu zatem izselili v taborišče Ferramonti. Po kapitulaciji Italije se je družina umaknila v partizane in tam dočkala osvoboditev.«

Miriam Steiner Aviezer je pripovedno enostavno, a čustveno močno osebno obarvano otroško usodo prelipla v berljive povedi, ki bralca ne pustijo ravnodušnega. Njen slog je sicer preprost, izpovedna moč pa neverjetno globoka in pretrese slehernega bralca. Ko v prisposodobah niza strahotno izkušnjo z lakoto in žejo otroka, se ustavi ob človeškem dostojanstvu

in se podzavestno najprej namesto hrane odloči za vazo z marjetkami. »Dostojanstveno so se dvigali beli cvetovi nad to bogato obloženo mizo kot edina stvarnost. Da, to je tisto, kar bo vzela. Z rožo v roki bo odkorakala mimo dolgega špalirja črnih škornjev, mimo vseh rumenih sonc v pesku, mimo drevesa z lažnivo senco, hodila bo, hodila s to lepo rožo po taborišču, tja do njihove barake, do mamine postelje in ji bo rekla: Vse najboljše, mami. Vojak z zlatimi gumbi je stal za njo. No, kaj je zdaj, boš kaj vzela ali ne? Hotela je vzeti en cvet, ko je pred njo nenadoma zrasla podoba mame: njen obraz, ves suh in prestradan, njene vročične oči. Spustila je pogled od lepih belorumenih cvetov in vzela s prvega krožnika velik kos kruha.« In še nekaj podobnih izpovednih delov v knjigi pretresljivo slika podobo vojnega časa, ki mladim ni prizanesel. Še zlasti

ne judovskim otrokom, ki so morali v živo spremljati pot očetov in mater v plinske celice in krematorije. Miriam Steiner Aviezer je po vojni študirala na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, knjiga *Vojak z zlatimi gumbi* pa je kot mladinski roman prvič izšla leta 1964 v zbirki Pota mladih. Knjiga je bila deležna velikanskega odmeva in je bila prevedena v srbohrvaščino, angleščino in hebrejščino. Steinerjeva živi v Izraelu, kjer si je ustvarila dom in družino s pisateljem Šmuelom Aviezerjem v Tel Avivu. Pogosto obišče Slovenijo in še vedno sodeluje v mnogih raziskovalnih projektih o holokavstu. Med drugim je vključena tudi v pripravo monografije o slovenskih pravičnikih med narodi, ki nastaja v koprodukciji ZRC SAZU in CJKD Sinagoga Maribor.

Marjan Toš

NAVODILA AVTORJEM PRISPEVKOV ZA ČZN

1. Časopis za zgodovino in narodopisje je interdisciplinarna znanstvena revija za humanistiko in družboslovje. Izdajata jo Univerza v Mariboru, Slomškov trg 15 in Zgodovinsko društvo v Mariboru, Ulica heroja Tomšiča 5.
2. Prispevke za ČZN sprejema uredništvo na naslov: Uredništvo ČZN, Univerzitetna knjižnica Maribor, Gospejna 10, 2000 Maribor (vlasta.stavbar@um.si).
3. Prispevki, ki jih objavlja ČZN, so v slovenskem jeziku, povzetki v angleškem in nemškem jeziku, sinopsis v angleškem jeziku.
4. V koliko gre za razpravo ali članek, mora prispevek obvezno vsebovati povzetek (največ 30 vrstic) in sinopsis (največ 6 vrstic).
5. Prispevek mora biti oddan v dvojni obliki: elektronski, združljivi z urejevalniki za okensko okolje, in odtisnjen na papir. Obsega lahko do 60.000 znakov.
6. Za trditve in znanstveno korektnost odgovarjajo avtorji prispevkov. Prispevki so lektorirani in strokovno recenzirani, recenzentski postopek je anonimen.
7. **Opombe** naj bodo pisane enotno, pod črto, na dnu vsake strani. V opombah uporabljamo krajše navedbe, ki morajo biti skupaj s kraticami razložene v poglavju viri in literatura. Pri arhivskih virih uporabljamo ustaljene kratice za arhiv, nato navedemo kratico fonda ali zbirke, signaturo oziroma številko fascikla ali škatle in številko arhivske enote ali ime dokumenta. Pri literaturi navedemo priimek avtorja, smiselno skrajšan naslov (ne letnice izdaje) in številko strani.

Prispevki drugih znanstvenih panog (torej nezgodovinski) lahko izjemoma uporabljajo ameriški način citiranja APA (Stavbar 2006: 23) in seznam literature na koncu prispevka.

8. **Citiranje virov in literature** – če je na koncu objavljeno poglavje viri in literatura morajo biti sistematično navedeni vsi viri in literatura, ki smo jo navedli v opombah. Ločeno navedemo arhivske vire, literaturo, po potrebi tudi časopise, ustne vire ipd. V teh sklopih je potrebno gradivo navajati v abecednem vrstnem redu.

Arhivski viri – navedemo: arhiv, ime fonda ali zbirke, po potrebi še številko fascikla ali škatle.

Literatura – monografije – navedemo: ime in priimek avtorja, *naslov (in podnaslov) dela (v ležečem tisku)*. Kraj in leto izida, str.

Literatura – članek – navedemo: ime in priimek avtorja, naslov članka. *Naslov periodike ali zbornika (v ležečem tisku)*, za periodiko pa še letnik, letnico, številko oz. datum in strani, za zbornik, kraj in leto izida, strani.

9. Priloge (slikovno gradivo, fotografije, zemljevidi ...) bodo natisnjene enobarvno. Skenirane naj bodo v resoluciji 300 dpi (minimalna širina 10 cm) in shranjene v obliki tif ali jpg. Datoteke slikovnega gradiva naj bodo poimenovane v skladu s podnapisi v besedilu (slika 1 ipd.) in priložene v tej obliki osnovni datoteki. Pri podnapisih k slikovnemu gradivu navedemo: zaporedno številko, naslov slike in vir. Naj bodo na ustreznem mestu v besedilu.
10. Vsak prispevek mora vsebovati točen naslov avtorja: ime in priimek, akademski naslov ali strokovni naziv, delovno mesto ali ustanovo zaposlitve, njen naslov in morebitni naslov elektronske pošte.
11. Za prevode povzetkov in sinopsisov v tuje jezike poskrbi uredništvo revije.

GUIDELINES FOR CONTRIBUTIONS FOR ČZN (*Review for History and Ethnography*)

1. Časopis za zgodovino in narodopisje (Review for History and Ethnography) is an interdisciplinary review for humanistic and social sciences. It is published by the University of Maribor, Slomškov trg 15 and Zgodovinsko društvo v Mariboru, Ulica heroja Tomšiča 5.
2. Papers should be submitted to the Editorial Board: Uredništvo ČZN, Univerzitetna knjižnica Maribor, Gospejna 10, 2000 Maribor (vlasta.stavbar@um.si).
3. The articles published in ČZN are in Slovene language, the abstracts are in English and German, the synopses in English.
4. If the contribution is a treatise or an article, then the contribution should have an abstract (of maximum 30 lines) and a synopsis (of maximum 6 lines).
5. The contributions should be submitted in electronic Windows-compatible format and printed on paper. The contributions should not exceed 60,000 characters.
6. The contributions are proofread and peer reviewed with a blind peer review procedure. The authors are responsible for the statements and the scientific correctness of their papers.
7. **Footnotes** should be written unified, under the line on the bottom of each page. In the notes abbreviations should be used and they should be, together with acronyms, explained in the chapter References. With archival sources traditional acronyms for archives, followed by the acronym of the fond or collection, call number or the folder/box number and the number of the archival unit or the name of the document should be used. In references the name of the author, logically abbreviated title (not publishing year) and page number should be cited.

The contribution from other scientific fields (not historical ones) can use the American citation APA (Stavbar 2006: 23) and the reference list at the end of the contribution.

8. **Citation of sources and references** – if there is a chapter Sources and References at the end of a contribution, all the sources and references should be cited systematically (see Footnotes). All the sources, such as archival sources, references, newspapers, oral sources, should be cited separately. Within these groups the materials should be written alphabetically.

Archival sources: the archive, the name of the fond or the collection, if necessary also the number of the folder or of the box should be cited.

References – books should be cited in the following order: Author's name and surname, *Title (and subtitle) in italics*. Publication place and publication year, pages.

References – articles should be cited in the following order: Author's name and surname, title of the article. *Name of the newspaper, review or book of proceedings (in italics)*, for periodicals also volume, year, number or date and pages; for a book of proceedings publication place and publication year, pages.

9. Appendixes (picture materials, photographs, maps...) will be printed monochromatic. They should be scanned in the 300 dpi resolution (min. width 10 cm) and saved in the tif or jpg formats. The picture materials files should be named according to the order they appear in the text (example: slika 1 etc.) and should be added in this format to the basic file. The subtitles for the picture materials should include: consecutive numbers, picture title and source. They should also be put on the right place in the text.
10. Each contribution should have an exact author's address: name and surname, academic or professional title, working place or institution, its address and author's email address.
11. Translations of abstracts and synopses are provided by the Editorial Board.

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE
Review for History and Ethnography

Izdajata – *Published by*
Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru –
University of Maribor and Historical Society of Maribor

Sedež uredništva – *Editorial office*
Univerzitetna knjižnica Maribor
Gospejna 10, 2000 Maribor
e-mail: vlasta.stavbar@um.si
tel. 040 261 333

Prevodi – *Translations*
Mateja Škofljanec

Lektoriranje – *Proofreading*
Alenka Valh Lopert

Grafična priprava – *Prepress*
Katarina Visočnik

Naklada – *Circulation*
500 izvodov

Tisk – *Printed by*
Cicero, Begunje, d.o.o.

Letna naročnina za študente in posameznike –
Annual subscription price for students and individuals
21 EUR

Letna naročnina za ustanove – *Annual subscription price for institutions*
25 EUR

Cena posamezne številke – *Single issue*
6,30 EUR

Revijo lahko naročite na sedežu Zgodovinskega društva v Mariboru,
Ul. heroja Tomšiča 5, 2000 Maribor (marjan.matjasic@muzejno-mb.si)
ali na sedežu uredništva (zupanur@gmail.com) – *You can subscribe*
to the review at the registered seat of the Zgodovinsko društvo v Mariboru,
Ul. heroja Tomšiča 5, 2000 Maribor (marjan.matjasic@muzejno-mb.si)
or at the editorial office (zupanur@gmail.com)

ISSN 0590-5966

Cena: 6,30 €